

INHOUD

EDITO

Dirk Holemans Beter Na Corona 2

OPROEP

Oikos #BeterNaCorona. Bouwen aan sociaal-ecologisch beleid voor het post-coronatijdperk 4

ECONOMIE

Jonas Van der Slycken 'Plan A' na corona: een sociaal-ecologische transformatie van de economie 7

REDMOND

Tekening 16

BIODIVERSITEIT

Myriam Dumortier De biodiversiteitscrisis 17

Patricia Verbauwhede Hoe kan inheemse wijsheid ons helpen om de zesde uitstervingsgolf te vermijden? 32

Barbara De Coninck Uit naam van de Natuur 40

Mieke Schauvliege Natuurbeleid in Vlaanderen. Waar staan we nu en wat brengt de toekomst? 51

LITERAIR

Erwin Mortier Drie gedichten 65

KWEEKVLEES

Kurt Sannen De boer, de koe, het klimaat en kweekvlees 69

Michel Vandenbosch en Hermes Sanctorum Kweekvlees is een ecologische opportuniteit 75

UITGELEZEN

Dany Neudt Spektakeldemocratie 81

Beter Na Corona

Dirk Holemans

De coronacrisis legt zonder franjes de zwakheden van ons economisch bestel bloot. En dat zijn er heel wat. Het is alsof nu ineens de ogen van de samenleving open gaan voor zaken die al lang als vreemd of zelfs niet vol te houden overkwamen, maar ja, het was nu eenmaal de gang van zaken.

Het is pas nu dat we erkennen hoe onrechtvaardig het is dat die beroepsgroepen die de samenleving overeind houden in tijden van crisis — verpleegsters, verzorgers, kassiersters, etc. — allemaal schromelijk onderbetaald zijn. Zoals een bekende columnist schreef: misschien moeten we af van het idee dat mensen die het meest bijdragen aan ons dagelijks welzijn het minst moeten verdienen. Dat drie vierde van frontwerkers die met zieken in aanraking komen, vrouwen zijn, is een andere *eye opener*. Deze crisis treft vrouwen harder, want het zijn zij ook die eerder thuis blijven om zieke familieleden op te vangen of kinderen thuisonderwijs te verstrekken. Nee, we leven helemaal nog niet in een samenleving waar gelijkheid een gerealiseerde waarde is.

Het blijft verbazen: hoe rijke industrielanden blijven klungelen om te voorzien in voldoende strategische goederen zoals mondkmaskers of gezichtsbeschermers. Dat heeft alles te maken met het blind doorvoeren van een beleid gestoeld op neoliberale hyperglobalisering, waar overheidsbeleid gebaseerd op democratische waarden vervangen is door marktwerking op zoek naar maximale winst en minimale kost. Dat leidt tot productieketens die zich wereldwijd uitstrekken en vaak in handen zijn van multinationals. Niet toevallig staan heel wat fabrieken in streken en landen waar de sociale en milieunormen niet zo streng zijn, als ze al worden gehandhaafd. Met de voorbeelden van falende hyperglobalisering kan je een heel tijdschrift vullen. Belgische bedrijven bleken niet in staat om mondkmaskers te maken, de machines daarvoor staan in China. En ongeveer alle pijnstillers zoals paracetamol die we hier kopen, worden geproduceerd in India. Maar ook in Europa liep van alles fout. Het testen op corona in Nederland liep een tijdje vast toen bleek dat de leverancier van de meeste testtoestellen, het Zwitserse farmabedrijf Roche, niet kon volgen met de aanmaak van reagentia. En omdat het de samenstelling geheim wilde houden, vond het bedrijf het dus aanvaardbaar dat er niet voldoende getest kon worden. Het zwichtte enkel na zware politieke en maatschappelijke druk.

Nog zo'n strategische sector: landbouw en voedsel. Ook daar zijn de productieketens in stukken uit elkaar gevallen. Terwijl de rijen armen aan de voedselbanken zijn toegenomen, rotten gewassen weg op het veld. Omdat de onderbetaalde seizoensarbeiders niet meer tot bij ons geraken, of de fabrieken hun frieten of varkensvlees voor de verre export niet kwijt geraken. Gelukkig ontdekken meer en meer mensen tegelijk de waarde van korteketenlandbouw, gaan ze met de fiets aankopen doen in de nabijgelegen boerderij.

Het kan niet zijn dat we na de coronacrisis terugkeren naar *business as usual*. Want het vroegere normaal was helemaal niet normaal. Ons economisch bestel leidde en leidt nog steeds tot meer ongelijkheid, catastrofes op gebied van klimaatopwarming en biodiversiteitsverlies, mensen die terecht komen in depressies en burn-outs.

Daarom lanceerde Oikos, samen met tien andere denktanks, tijdschriften en progressieve mediaplatforms, de oproep #BeterNaCorona. Om de krachten te bundelen en zo de ideeën voor een betere toekomst meer kracht te geven. En die ideeën zijn er volop. Het goede nieuws is dat de transitie naar een sociaalecologische samenleving die al nodig was, ons ook de nodige veerkracht kan geven om beter bestand te zijn tegen nieuwe schokken, en even belangrijk: alles in het werk stelt om nieuwe schokken te vermijden. Centraal staat de *Green New Deal*, die onder meer de uitbouw van een sociale kringloopeconomie omvat. Zodat we terug dichterbij huis zaken gaan produceren, klimaatneutraal worden tegen 2050 en stoppen met roofofbouw op de natuur en de leefwereld van inheemse volkeren in het Zuiden. Een andere bouwsteen van de Deal is een nieuwe voedselstrategie, zodat we stoppen met een industrieel landbouwmodel gestoeld op export van monoculturen, die de bodem uitputten en de waters vervuilen. En het *Just Transition Fund* kan ervoor zorgen dat we beroepsgroepen en regio's die afscheid moeten nemen van vervuilende, op fossiele brandstoffen draaiende industrieën, een nieuw perspectief kunnen bieden.

Finaal blijft de opdracht om voldoende groepen in de samenleving te overtuigen van deze noodzakelijke omslag. Dat zal niet zonder slag of stoot gaan, een eerste stap is met overtuiging en argumenten de nieuwe ideeën verdedigen in het publieke debat. En dat is net de bedoeling van #BeterNaCorona, waarvan u de starttekst kan lezen in deze editie.

#BeterNaCorona. Bouwen aan sociaal-ecologisch beleid voor het post-coronatijdperk

Oikos lanceert samen met tien andere media en denktanks een oproep voor dringend debat over een sociaal-ecologische heropbouw na de pandemie.

De coronacrisis verandert alles. Wat gisteren nog ondenkbaar was, is nu goedgekeurd beleid. Als samenleving herontdekken we wat essentieel is: solidariteit en een goede gezondheid. Als mensen missen we wat ons dierbaar is: ontmoetingen en samen zijn. De crisis zet de prioriteiten opnieuw in de juiste volgorde: de economie is er voor de mens, niet omgekeerd. Dat is goed, maar het is onvoldoende.

Met de coronacrisis worden er ongeziene maatregelen genomen om de economie overeind te houden, banen te vrijwaren, mensen een inkomen te garanderen. Dat zijn legitieme doelstellingen. Maar de grootste financiële injectie sinds decennia moet met een ook een antwoord bieden op de grote maatschappelijke uitdagingen die door deze pandemie alleen maar duidelijker zijn geworden: de klimaatcrisis en de ineenstorting van biodiversiteit; de groeiende ongelijkheid, de gebrekkige arbeidsvoorwaarden en werk- en inkomenszekerheid, sociale bescherming onder druk; en de opdracht om met superdiversiteit een inclusieve samenleving te bouwen. Nu massief investeren in groene banen, duurzame infrastructuur, zorg en onderwijs, en in de strijd tegen armoede en uitsluiting zal ervoor zorgen dat we sterker uit deze crisis komen.

***Wat gisteren nog ondenkbaar was,
is nu goedgekeurd beleid.***

De pandemie legt een falend systeem bloot

Deze crisis legt de structurele fouten van het huidige economische systeem bloot. Mondiale productie- en bevoorradingsketens functioneren niet als de nood het hoogst is, maar ook dan gaat de uitbuiting door 'flexibele' jobs hier en in het Zuiden gewoon door. Besparingen in de zorg maken dat mensen er zich nu driedubbel moeten plooiën. Mensen in armoede verkeren in nog grotere nood. Wie weggezet wordt als buitenstaander, blijft onzichtbaar. Zonder sociale zekerheid, nieuwe solidaire burgerinitiatieven en de inzet van vele eerstelijns werkers zou de corona-ellende nog groter zijn.

Aan het tempo waarmee we wereldwijd broeikasgassen uitstoten, hebben we volgens het internationaal klimaatpanel (IPCC) nog tien jaar voor het koolstofbudget is opgebruikt om de klimaatopwarming te beperken tot 1,5 graad. Laat dat de deadline zijn voor een ingrijpend toekomstplan, en tegelijk een duidelijke toetssteen voor de keuzes die gemaakt worden. Elke euro overheidssteun moet toekomstgericht ingezet worden.

De kredietcrisis van 2008 toonde al aan dat het huidige systeem niet (langer) in staat is om welvaart, welzijn, gezondheid en vrijheid te garanderen voor het gros van de

wereldbevolking. De huidige financiële injecties mogen ons niet opnieuw voor tien jaar vastzetten in een door financieel kapitaal gedomineerde of door fossiele brandstoffen aangedreven industrie en economie. Toekomstgericht beleid moet worden ingezet om een rechtvaardige transitie mogelijk te maken en te versnellen.

Wachten is verliezen

Vandaag zeggen dat zo'n toekomstplan voor later is, zorgt ervoor dat alles bij het oude blijft. Nu het onvermogen van het oude systeem zo duidelijk is, moet dringend werk gemaakt worden van een economie voor alle mensen, binnen de grenzen van de planeet. Nu is ook het moment om de democratie, met al haar levende krachten in het middenveld, een nieuw elan te geven. Het #tousensembles van de coronacrisis moet vertaald worden in maatschappelijke afspraken en economische structuren.

Grote crisissen zijn immers vaak de voorbode van grote maatschappelijke veranderingen. Na de Eerste Wereldoorlog kwamen er dankzij de sociale beweging de achturedag en het enkelvoudig stemrecht voor mannen. De Grote Depressie in de jaren 1930 bracht in de Verenigde Staten de New Deal, en vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog sloten in ons land overheid, werkgevers en vakbonden het Sociaal Pact. Dat legde het fundament voor het naoorlogse sociale model, en voor stemrecht voor allen.

Het is duidelijk: in 2020 is er nood aan een nieuw soort overeenkomst, een Green New Deal of sociaal-ecologisch pact, waar burgers en overheden, werkers, ondernemers en zelfstandigen, bewegingen en vrijwilligers hun verenigde schouders onder kunnen zetten. Dat zou ook een dynamiek kunnen creëren die het land opnieuw vooruit stuwt. Dat betekent niet dat er geen meningsverschillen meer zouden zijn of verschillende visies op de toekomst, maar wel dat we opnieuw het belang van voldoende gemene grond erkennen en het algemeen belang vooropstellen.

Oproep tot onderzoek, debat en samenspraak

Wat is er nodig om onze maatschappij zo te organiseren dat mens, samenleving en natuur gerespecteerd worden, dat iedereen gelijke rechten en kansen heeft om een waardig bestaan op te bouwen? Wij bieden geen blauwdruk aan, maar doen wel een oproep aan academici, studiediensten van middenveldorganisaties of partijen, denktanks, organisaties en burgers. Zij moeten het debat voeren met becijferde en doordachte voorstellen, met ideeën voor de korte en visies voor de lange termijn, met praktische plannen en noodzakelijke veranderingen — ook al zullen de hoeders van de status-quo die proberen weg te zetten als utopisch.

Hier alvast zeven terreinen die volgens ons in het debat behandeld moeten worden.

1. **Een slagkrachtige overheid** zal nodig zijn om een duurzame economie te garanderen. Moet de overheid zelf economische initiatieven nemen? Op welke manier gaat die overheid met diverse economische sectoren en burgerbewegingen overleggen om een duurzaam toekomstpad uit te stippelen? Hoe zorgen dat

sociale zekerheid, universele dienstverlening en ecologisch herstelbeleid naar draagkracht en vermogen gefinancierd worden?

2. **Een vitaal middenveld** behoort in Vlaanderen en in België tot het onmisbare culturele erfgoed. Welke rol kan dat middenveld spelen in het ontwikkelen van nieuwe economische modellen en in het vernieuwen van politieke participatie? Welke initiatieven moet de overheid nemen om die basisinitiatieven te ondersteunen? Hoe kan een sterk sociaal overleg bijdragen tot een betere samenleving?
3. **De economie heeft een nieuw kompas nodig.** Hoe zien bedrijfsmodellen eruit die het creëren van maatschappelijk en ecologische meerwaarde voorop zetten en zowel productieve als reproductieve arbeid honoreren? Hoe zorgen we ervoor dat de groeiende groep werknemers met preciaire arbeidsstatuten opnieuw betere sociaal bescherming genieten? Welke investeringen zijn nodig voor een rechtvaardige transitie van de economie?
4. **Ongelijkheid schaadt** de sociale samenhang, ondergraaft maatschappelijke structuren en belet daadkrachtig klimaatbeleid. Hoe verkleinen we inkomens- en vermogensongelijkheid? Hoe versterken we onze sociale zekerheid voor iedereen? Hoe verzekeren we gelijkheid voor mensen en groepen die uitgesloten worden wegens afkomst, religie, gender, seksualiteit, huidskleur? Hoe versterken we opnieuw de deelname aan politiek en maatschappij van kort geschoolden en slecht betaalden?
5. **De toekomst moet beter, niet steeds meer.** Hoe realiseren we de goede combinatie van betaalde arbeid, gezinsleven, persoonlijke ontplooiing en zorgzaam engagement voor de leefomgeving?
6. **Rechtvaardige mondialisering, meer samenwerking.** Hoe kunnen internationale handelsafspraken sociaal-ecologisch gemaakt worden? Wat is er nodig om historisch opgebouwde ongelijkheid tussen landen en regio's om te keren tot vrije en gelijkwaardige samenwerking? Hoe gaan we van een wereldmarkt naar een robuuste economie? En hoe maken we werk van een wereldwijd afdwingbaar klimaatakkoord?
7. **Groene jobs en investeringen** moeten nu al prioritair zijn. Welke initiatieven verdienen die investeringen en hoe garanderen we de sociale en culturele inclusiviteit van de maatregelen?

Ongelijkheid schaadt de sociale samenhang, ondergraaft maatschappelijke structuren en belet daadkrachtig klimaatbeleid.

Wij roepen op om alle bijdragen tot het debat de hashtag #**BeterNaCorona** mee te geven. Zo wordt kruisbestuiving en uitdieping beter mogelijk.

De initiatiefnemers: Aktief, Apache, DeWereldMorgen, De Gids op Maatschappelijk Gebied, Furia, Kifkif, Lava, Minerva, MO, Oikos, Sampol.*

'Plan A' na corona: een sociaal-ecologische transformatie van de economie

Jonas Van der Slycken

De maatregelen om de coronapandemie te bezweren, doen de economie vertragen. Het vijandige coronavirus slaagde in iets waar noch klimaatwetenschappers, noch de Club van Rome toe in staat was: namelijk om de groei-economie een halt toe te roepen. Aangezien economieën er niet voor gemaakt zijn om niet te groeien, worden al plannen gesmeed om na corona zo snel mogelijk terug te keren naar de normale groeisituatie. Dit is echter niet de beste optie. Business as usual bleek bijzonder effectief om onze planeet te plunderen en miljoenen mensen uit te sluiten. De huidige impasse illustreert dat de toekomst niet bestaat uit een groeisnelweg maar dat de economie anders vormgegeven kan worden. Dit komt goed uit aangezien 2020 een scharniermoment is om de klimaatomslag te maken en de economie ten dienste te stellen van mens en planeet, als een aantal economische dogma's sneuvelen en taboes doorbroken worden. De ecologische economie en ontgroeibeweging bieden alvast de nodige inzichten en reiken innovatieve beleidsmaatregelen aan.

De Grote Vergrendeling

Deze *Great Lockdown* is de grootste economische terugval sinds de Grote Depressie in de jaren 1930. Het Internationaal Muntfonds raamt dat dit jaar het bruto binnenlands product in de eurozone met 7,5 procent zal teruglopen, terwijl de mondiale economie met 3 procent zal krimpen. Voorlopige prognoses gaan er van uit dat dit een eenmalige terugval is: de wereldeconomie zou in 2021 met 5,8 procent toenemen, terwijl de economie in de eurozone 4,7 procent groter wordt.¹ Een neven-effect van deze recessie is dat de mondiale CO₂-emissies zullen dalen met 5,5 procent, terwijl pre-crisis-schattingen nog aangaven dat deze met 1 procent zouden toenemen.² Er is echter meer nodig dan deze eenmalige terugval om een meer dan gevaarlijke klimaatopwarming te vermijden. Deze reductie is nog steeds kleiner dan de jaarlijkse mondiale uitstootdalingen van 7,6 procent die dit decennium nodig zijn om meer dan desastreuze klimaatopwarming te beperken tot 1,5°C.³ Aangezien Europa een hoge historische uitstootverantwoordelijkheid draagt, zou het billijk zijn moest ze nóg scherpere emissiereducties realiseren.

Een neveneffect van deze recessie is dat de mondiale CO₂-emissies zullen dalen met 5,5 procent.

Net zoals na de financiële crisis in 2008 en 2009, kunnen we ons nu niet veroorloven om weer aan te knopen met *business as usual* aangezien na 2020 mondiale emissies best fors blijven dalen om de transitie te maken naar een koolstofarme economie. Vijftien Europese landen beseffen dit en pleiten dan ook voor een groene relance op basis van

de Green Deal van de Europese Commissie.⁴ Deze deal is een uitgelezen kans om de economie op een sociaal-ecologische wijze te transformeren. Het valt alleen te betwijfelen of de huidige deal voldoende effectief zal zijn om de Commissie haar plannen voor een groene en rechtvaardige transitie te laten realiseren. De Commissie ziet deze deal immers als onderdeel van een nieuwe groeistrategie. De Commissie wil met dit plan Europa koolstofneutraal maken in 2050 en economische groei loskoppelen van haar grondstoffenverbruik.⁵

Deze groene groeistrategie is problematisch en riskant aangezien het hoogst onwaarschijnlijk is om in tijden van groei emissies voldoende snel te laten dalen om de klimaatopwarming te beperken tot 1,5°C of 2°C.⁶ Tim Jackson pleit bijvoorbeeld voor snellere en meer drastische emissiereducties in het Verenigd Koninkrijk. Om 66 procent kans te hebben om de klimaatopwarming te

beperken tot 1,5°C en gegeven de historische verantwoordelijkheid van het Verenigd Koninkrijk, stelt Jackson voorop om al tegen 2030 klimaatneutraal te zijn.⁷ Voor de Europese Unie kan ongetwijfeld op eenzelfde manier gepleit worden om de doelstelling tot klimaatneutraliteit sneller te behalen dan 2050. Het getuigt van Europa's ambitie om klimaatneutraal te zijn in 2050. Het is nog maar de vraag of het ambitieus genoeg is om

Groene groei is immers een vorm van greenwashing die andere en meer wenselijke of ambitieuze duurzaamheidsstrategieën zoals ontgroei verdringt.

het klimaatprobleem werkelijk aan te pakken om desastreuze ontwrichtingen in economieën, samenlevingen en ecosystemen tegen te gaan. Groene groei is immers een vorm van greenwashing die andere en meer wenselijke of ambitieuze duurzaamheidsstrategieën zoals ontgroei verdringt.

Ontgroei is wenselijk en mogelijk

Vele economen zullen de huidige coronacrisis aangrijpen om een groei-agenda door te drukken door ontgroei of *degrowth* in een slecht daglicht te stellen, terwijl deze recessie helemaal niet is wat de ontgroebeweging verstaat onder *degrowth*. De ontgroebeweging erkent dat de huidige economie moet groeien. In plaats van zich de toekomst enkel voor te stellen als bestaande uit groei, probeert deze beweging om morgen anders vorm te geven door welzijn, sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid als maatschappelijke prioriteiten naar voor te schuiven als alternatieve economische doelen. Ontgroei wordt immers gedefinieerd als volgt: 'Ontgroei contesteert de groeihegemonie en roept op tot een democratisch geleide herverdelende inkrimping van productie en consumptie in geïndustrialiseerde landen als middel om ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid en welzijn te bereiken.'⁸ Dit betekent dat ontgroei een reductie inhoudt van de doorstroom aan materialen en energie of het maatschappelijk metabolisme. Deze reductie is nodig om de milieu-impact te reduceren en de druk op ecosystemen te reduceren. Voor rijke landen betekent dit dat de hoeveelheid broeikasgassen die uitgestoten kan worden jaarlijks met bijvoorbeeld 20 procent afneemt. Toch is ontgroei geen achteruitgang maar een stimulans voor een culturele omslag om goed te leven met meer tevredenheid, autonomie, vrije tijd, etc. Een centraal uitgangspunt in het ontgroeidenken is immers dat er sociale limieten zijn aan wat groei kan brengen — meer inkomen en consumptie is niet beter voor het maatschappelijk

welzijn — waardoor groei niet wenselijk is.⁹ Dit aspect, de wenselijkheid van groei, verschilt wezenlijk van de these van de Club van Rome die gebaseerd is op het bestaan van biofysische limieten aan de groei — oneindige groei is niet mogelijk op een eindige planeet. Het probleem hierbij is dat, ten eerste, vele economen en modernisten zullen ontkennen dat er grenzen aan de groei zijn door zich te beroepen op technologie en menselijk vernuft en, ten tweede, beleidsmakers er alles aan zullen doen om economische groei na te jagen ook al zijn de grenzen van de planeet al overschreden. Donuteconome Kate Raworth ziet dit wenselijkheidsaspect over het hoofd wanneer ze het onderscheid maakt tussen aanhangers van groene groei en bepleiters van post-groei: voor de eersten is economische groei nodig, waardoor groei mogelijk moet zijn, terwijl voor de laatsten economische groei niet mogelijk is, waardoor groei niet noodzakelijk kan zijn.¹⁰ Voor ontgroeiers is het bovenal noodzakelijk om groei los te laten, aangezien economische groei *niet wenselijk* is. Aangezien het voor vele economen en beleidsmakers gemakkelijker lijkt om zich het einde van een levensondersteunende planeet in te beelden dan de groei-economie vaarwel te zeggen, is het belangrijk om stil te staan bij ontgroeï als strategie om sociale en ecologische doelstellingen te halen.

Recent Europees onderzoek, gepubliceerd in het gerenommeerde *Nature Sustainability*, heeft via een nieuw ecologisch macro-economisch model namelijk aangetoond dat groene groei serieuze beperkingen inhoudt.¹¹ Het groene-groei-scenario, gebaseerd op technologische vooruitgang en milieumaatregelen zoals een koolstoftaks, zorgt weliswaar voor een emissiedaling maar gaat gepaard met toegenomen ongelijkheid en werkloosheid. Het succes van groene groei om emissiereducties te bereiken komt voornamelijk doordat dit scenario er niet in slaagt om de groei van het bruto binnenlands product te stimuleren. Deze paradox valt te begrijpen doordat de toegenomen groene investeringen gecompenseerd worden door een terugval van de vraag naar goederen en diensten aangezien de werkloosheid toeneemt en de vraag bijgevolg terugvalt. Een sociaal scenario scoort even goed wat emissiedalingen betreft, maar kent betere sociale uitkomsten door werk beter te verdelen via een algemene arbeidsduurvermindering en een werkzekerheidsprogramma waarbij de overheid mensen een jobgarantie geeft. Deze ondersteunende maatregelen doen echter het begrotingstekort toenemen. De studie bekijkt ook een ontgroeï-scenario waarbij men groei loslaat. Daarin is er sprake van een groter begrotingstekort dan in het sociale scenario, maar daartegenover staat dat het beter scoort op het vlak van emissiereductie en vermindering van ongelijkheid. Deze gunstige resultaten worden behaald door een exportdaling, vrijwillige consumptievermindering en een vermogensbelasting. De studie toont aan dat het van belang is om prioriteit te maken van maatschappelijke doelstellingen zoals rechtvaardigheid en duurzaamheid in plaats van blindelings groene groei na te jagen.

De studie toont aan dat het van belang is om prioriteit te maken van maatschappelijke doelstellingen zoals rechtvaardigheid en duurzaamheid in plaats van blindelings groene groei na te jagen.

Hoeveel is genoeg?

Het innovatieve ontgroeï-scenario heeft het bijkomende voordeel dat consuminderen bijdraagt aan het welzijn van de Europeanen. In tegenstelling tot gangbare economische doctrines, tonen welzijns- en geluksstudies aan dat meer niet altijd beter is

aangezien inkomens- en consumptiestijgingen zich niet in blijvende welzijnsverhogingen vertalen. Dit komt doordat welzijn niet enkel bepaald wordt door de materiële levensstandaard, maar ook door familieleven en gezondheid en werk.¹² Eens basisbehoefte bevredigd zijn, gaat een groter deel van het inkomen naar positionele goederen.¹³ Toegang tot deze goederen bepaalt iemands maatschappelijke *positie*. In tegenstelling tot basisgoederen zijn deze positionele goederen niet afhankelijk van iemands absolute inkomen maar van het relatieve inkomen of de relatieve consumptie ten opzichte van anderen. Positionele goederen verliezen hun aantrekkingskracht voor de eerste bezitters naarmate meer mensen erover beschikken, want het welzijnsverhogende effect voor de bezitter is groter naarmate die goederen schaarser zijn en anderen er niet over beschikken. Doordat 'iedereen' die niet uit de toon wil vallen in een consumptivistische maatschappij de ambitie najaagt deze goederen te bezitten, is dit een verhaal zonder einde. Dit resulteert in een wapenwedloop, waarbij enorme uitgaven gedaan worden voor positionele goederen zoals bijvoorbeeld grote huizen en dure wagens met beduidende welvaartsverliezen als gevolg.¹⁴

Consumptiegroei komt zijn vermeende belofte 'meer is beter' niet na, aangezien individuen zich aanpassen aan hun nieuwe levensstandaard en ze zich vergelijken met anderen.¹⁵ Doordat ieders inkomen en toegang tot positionele goederen toeneemt, verandert er niets aan ieders positie op de maatschappelijke piramide. Dit is een dure wapenwedloop, aangezien er zo vele grondstoffen doorgejaagd worden met een enorme ecologische impact. Zo'n materialisme heeft bovendien een hoge maatschappelijke prijs in de vorm van stress, angst, depressie, burn-out en gemeenschapsverlies.¹⁶ Deze uitgaven hadden perfect kunnen dienen om niet-positionele goederen of publieke goederen (zoals gezondheidszorg, onderwijs, openbaar vervoer, energiezuinige sociale woningen) te financieren die het algemeen welzijn blijvend hadden kunnen stimuleren. Doordat individuen er niet in slagen om te anticiperen op de fenomenen van aanpassing en sociale vergelijking, spenderen ze te veel tijd aan monetaire doelstellingen, werk en consumptie en te weinig tijd aan gezondheid, familie en vrienden.¹⁷

Het beperken van reclame om goed te leven zonder aangezet te worden tot consumptie is een vaak terugkerend ontgroeibelevingsvoorstel

Burgers aanmoedigen om meer te blijven consumeren, heeft nadelige welzijnseffecten en ecologische gevolgen. Dergelijke nefaste consumptiepatronen kunnen nochtans doorbroken worden door een beleid dat materialistische waarden ombuigt naar intrinsieke waarden, individuen helpt om op een vrijwillige basis eenvoudiger te leven en mensen te doen verlangen naar een overvloed aan tijd.¹⁸

Het beperken van reclame om goed te leven zonder aangezet te worden tot consumptie is een vaak terugkerend ontgroeibelevingsvoorstel dat al in de praktijk omgezet werd in de stad Grenoble, bijvoorbeeld. Ook het belasten van luxegoederen en een belastingverschuiving van inkomens naar consumptie behoren tot de beleidsmogelijkheden.¹⁹

Jobs, jobs, jobs

De Grote Vergrendeling verduidelijkt dat de economie tot stilstand komt wanneer werknemers thuis moeten blijven en welke banen van kapitaal belang zijn. Bewakers van het status quo zullen trachten om de economie zo snel mogelijk te herlanceren onder

het mom van 'tijd is geld'. In het meest dystopische geval wordt er opnieuw op zaterdag gewerkt om de verloren tijd in te halen en gedeelde winsten goed te maken. Een zesdaagse werkweek is misschien niet realistisch, maar vele mainstream economen dromen wel degelijk van een toekomst met immer groeiende consumptiemogelijkheden. Consuminderen krijg je nu eenmaal moeilijk verkocht binnen onze huidige groei-economie. Consumptie is nodig om bedrijven van hun productie af te helpen. De consumptiemolen moet blijven draaien, want anders dreigen werknemers hun banen te verliezen. Om te vermijden dat minder consumptie tot werkloosheid leidt, is het nodig om werkgelegenheid los te koppelen van groei.

Een eerste voorstel om werk rechtvaardiger te verdelen is een kortere werkweek. Minder werken zou zowel goed zijn voor het welzijn van de werkenden, die hierdoor meer tijd hebben, als voor werklozen aangezien werkloosheid bijzonder weegt op het individuele welbevinden.²⁰ Een vaak voorkomend voorstel is een vierdagenwerkweek waarbij er bijvoorbeeld vrijdag niet gewerkt wordt. Een collectieve arbeidsduurvermindering zou ook helpen om hedendaagse problemen zoals overwerkt zijn, onnodige en vervuilende consumptie en een gebrek aan tijd voor duurzame en gezonde levensstijlen en eetpatronen, tegen te gaan. Verder zou deze bevrijde tijd het mogelijk maken voor mensen om te participeren in hun buurt via vrijwilligerswerk of door gemeenschappelijke hulpbronnen (de *commons*) te onderhouden en beheren, zorg te dragen voor mens en natuur, en politiek te participeren.

Een vaak voorkomend voorstel is een vierdagenwerkweek waarbij er bijvoorbeeld vrijdag niet gewerkt wordt.

Een ander hulpmiddel is een jobgarantie waarbij de overheid optreedt als laatste werkgever. Zo geeft de overheid mensen die geen baan vinden werkzekerheid en kan ze meteen sociale en ecologische problemen aanpakken.²¹ De overheid kan deze garantie bijvoorbeeld gebruiken om ecosystemen te beheren en te herstellen, bomen te planten, steden te herontwerpen en ze bestand te maken tegen droogtes, stortvloed en het hitte-eilandeffect, en om gezondheid en zorg te stimuleren. Deze voorbeelden zijn publieke goederen die de overheid bijgevolg best kan voorzien. Het kan niet de bedoeling zijn dat burgers de kosten dragen om energievretende airco's en ventilatoren te installeren om tijdens hittegolven voor hun eigen koelte te zorgen, terwijl de overheid kan zorgen voor boom- en schaduwrijke straten en stadsbossen.²² Bovendien zou de overheid via deze werkzekerheid mensen emanciperen om van baan te veranderen indien mensen hun baan weinig kwaliteitsvol, zinvol of vervuilend vinden. Los van deze jobgarantie is het ook nodig om een rechtvaardige transitie te realiseren voor de werknemers van sectoren die moeten krimpen zoals bijvoorbeeld de luchtvaart-, automobiel- en veeteeltsectoren door deze mensen niet enkel perspectief te bieden op nieuw werk, maar hun ook de mogelijkheden geven zich bij of om te scholen. In het geval van de landbouw verdienen landbouwers financiële bijstand om de overgang te faciliteren naar lokale voedselproductie, korteketen- en agro-ecologische landbouw die ecosystemen herstellen.

De link tussen tewerkstelling en consumptie doorbreken, vergt eveneens een andere kijk op wat werk is. Vaak wordt onder werk enkel betaald werk verstaan, maar feministische economen maken duidelijk dat onbetaald zorgwerk, dat vaak verricht wordt door vrouwen, een bijzonder belangrijke rol speelt om de groei-economie, gemeten aan

de hand van het bruto binnenlands product (bbp), draaiende te houden. Dit onbetaalde zorgwerk blijft evenwel onzichtbaar in het bbp. Om dit onbetaalde werk te erkennen en te waarderen, kan men een zorginkomen betalen aan wie zorg draagt voor mens, leefomgeving en planeet.²³

Een laatste voorstel om lokale jobs te creëren is door werk aan te moedigen via de fiscaliteit en bijvoorbeeld btw op herstellingen te verlagen zoals in Zweden gebeurt. In onze huidige wegwerpeconomie worden we aangemoedigd om nieuwe goederen te consumeren als de oude versleten zijn. Ingebouwde veroudering weegt niet alleen op het milieu, maar ook op het bedrijfsmodel van de kleermaker, schoenmaker, elektrocahersteller en kringloopwinkel om de hoek. Verder is tal van kennis en informatie online beschikbaar als digitale *commons* waardoor het mogelijk is om lokaal de benodigde vervangstukken, onderdelen en hulpmiddelen te vervaardigen via 3D-printers.

Show me the money?

De corona-noodsituatie toont ook aan dat er belangrijker maatschappelijke prioriteiten zijn dan het nastreven van een begrotingsevenwicht. De huidige maatregelen om de crisis op de vangen, noch een rechtvaardige klimaattransitie hoeven onbetaalbaar te zijn of te leiden tot een nieuwe besparingsronde. Het is een kwestie van prioriteiten en keuzes. Een progressieve inkomens- en vermogensbelasting en een maximum inkomen en maximum vermogen zouden niet alleen ongelijkheid terugdringen en de consumptiewapenwedloop stoppen, maar ook publieke middelen vrijmaken om te investeren in een sociaal-ecologische transformatie van de economie. Milieu-, koolstof-, consumptie- en luxebelastingen zijn nodig om ongewenst gedrag te ontmoedigen en minder grondstoffen en energie te verbruiken. Een koolstofheffing aan de grenzen zou een eerlijk speelveld creëren en ertoe bijdragen om economische productie te herlokalisieren en lokale werkgelegenheid te stimuleren in plaats van afhankelijk te zijn van mondiale *just-in-time* productieketens. Ook een erfbelasting en een bijdrage op buitenverblijven kunnen overwogen worden voor sociale rechtvaardigheid en het geld dat multinationals en elites via belastingontduiking en belastingontwijking ontvreemden aan de samenleving, valt eveneens op meer effectieve en maatschappelijk relevante manieren te gebruiken.

Naast deze fiscale ingrepen is een andere kijk op geld en geldcreatie weldadig. Momenteel wordt geld gecreëerd via centrale banken en het bankensysteem. De ban-

ken maken geld in de vorm van schulden. Dit schept problemen aangezien geld niet langer een publieke maar private grondstof is en een groeiende schulddynamiek introduceert. De overheid voorziet zich in dit specifieke geldsysteem van inkomsten door belastingen te innen. Binnen de ontgroeibeweging is er aandacht voor om geld als een publieke grondstof te zien en de overheid

Binnen de ontgroeibeweging is er aandacht voor om geld als een publieke grondstof te zien en de overheid zelf geld te laten creëren

zelf geld te laten creëren en in omloop te brengen. Dit is nodig om geld te ontkoppelen van een winst- en groeidynamiek en onder democratische controle van het publiek te brengen om zo duurzaamheids- en rechtvaardigheidsdoelen te realiseren.²⁴ De centrale bank zou bijvoorbeeld de overheid monetair kunnen financieren om zowel de

coronaschok op te vangen als om de sociaal-ecologische transitie van de economie vorm te geven. De Europese Centrale Bank haalt haar bazooka boven en plant om 750 miljard euro op te kopen op financiële markten. Dit geld zou anders in omloop gebracht kunnen worden. De overheid zou dat geld kunnen gebruiken om de sociaal-ecologische transformatie van de economie te financieren, sociale woningen energiezuinig te maken, ecosystemen te herstellen en om boeren de overgang te laten maken naar de agro-ecologische landbouw. Dit publieke geld vindt zo zijn weg naar de reële economie en laat toe om sociale en ecologische klemtonen te leggen.

De coronacrisis illustreert dat sociale vangnetten onontbeerlijk zijn om schokken op te vangen. Het is echter een kwestie om te garanderen dat niemand door de mazen van het net valt en om iedereen te verzekeren van een bestaansminimum in de vorm van een basisinkomen om een menswaardig leven te leiden. Verder gaan huishoudens, bedrijven en overheden in het huidige geldsysteem gebukt onder schulden aangezien geldcreatie samenhangt met het creëren van schulden. Om deze schuldenberg te verlichten gaan stemmen op om schulden (gedeeltelijk) kwijt te schelden. Deze pauzeknop zou burgers en bedrijven helpen om deze periode door te komen en huur en leningen kwijt te schelden of op te schorten. Internationale solidariteit en schulden kwijtschelden van landen in het globale zuiden door het globale noorden en organisaties zoals het Internationaal Muntfonds en de Wereldbank is eveneens nodig om deze landen de coronaschok te laten opvangen.

Bloeien zonder groei

Hoe economie en samenleving er na corona uit zullen zien, is nog niet duidelijk. De respons op de coronapandemie toont aan dat samenlevingen in staat zijn om de groei-economie in te perken, solidair te zijn in deze situatie en bereidwillig te zijn om morgen anders vorm te geven dan gisteren. Helaas lijkt het voor beleidsmakers (en economen) gemakkelijker om zich het einde van een levensondersteunende planeet in te beelden dan de groei-economie vaarwel te zeggen. Toch doet de coronaquarantaine mensen mogelijk nadenken over de inhoud van een goed leven en besluiten om niet langer mee te stappen in de consumptiemallemolen. Dit zou beleidsmakers op hun beurt aanmoedigen om voorheen ondenkbare sociaal-economische maatregelen te nemen en groei van het bruto binnenlands product los te laten als doelstelling van het economisch beleid. Het ontgroeidenken vormt een goede basis om nu een sociaal-ecologisch pact uit te werken, aangezien groei niet langer wenselijk is. Groei loslaten, is immers 'plan A' om welzijn, sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid te bereiken. Een meerderheid van de Europeanen vindt alvast dat het milieu een prioriteit is, zelfs als dit ten koste zou gaan van economische groei.²⁵ Waar wachten we op om morgen beter vorm te geven?

Groei loslaten, is immers 'plan A' om welzijn, sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid te bereiken.

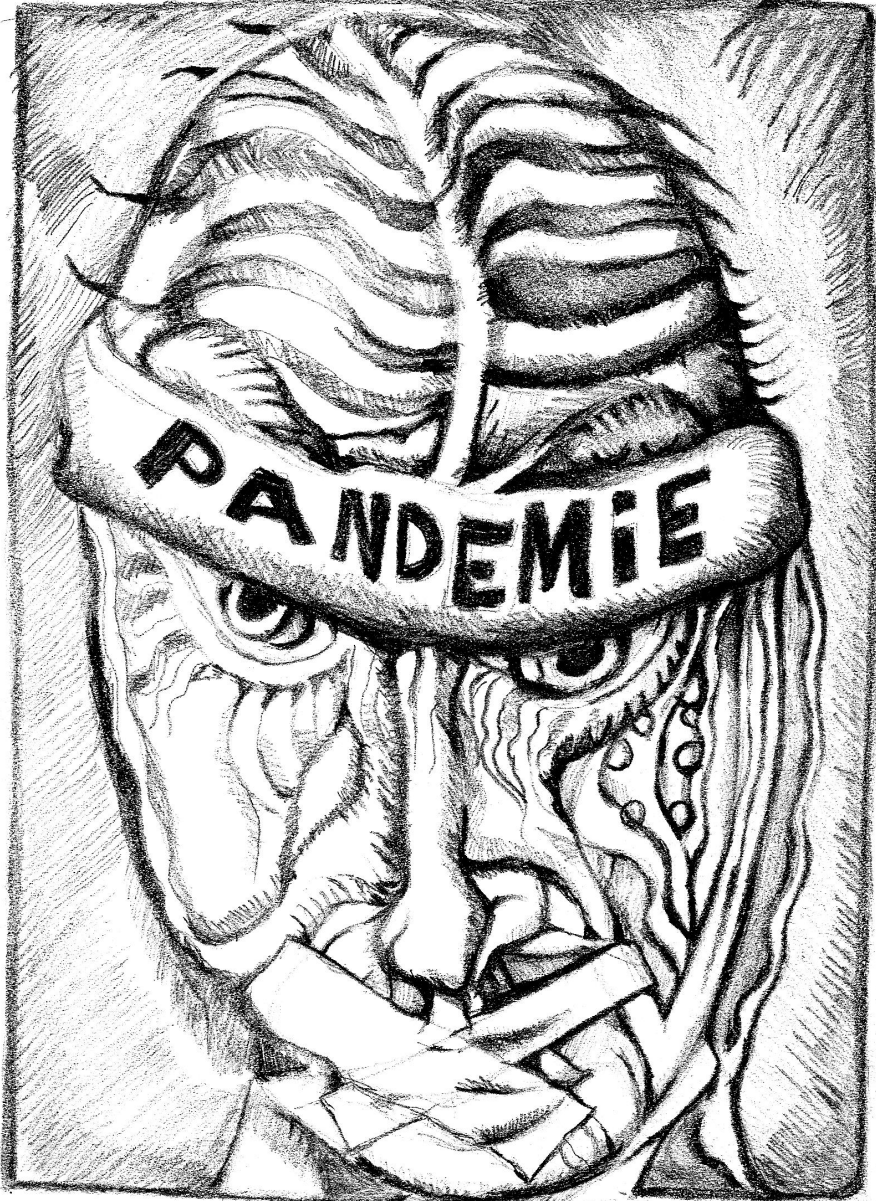
Bio

Jonas Van der Slycken werkt aan een doctoraat in de Ecologische Economie aan de vakgroep Economie (Universiteit Gent) over alternatieve welvaartsindicatoren die verder kijken dan groei in het bruto binnenlands product, door rekening te houden met de sociale en ecologische aspecten van welvaart.

Noten

1. IMF (2020). World Economic Outlook, April 2020: Chapter 1. Geraadpleegd via: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>
2. https://www.carbonbrief.org/analysis-coronavirus-set-to-cause-largest-ever-annual-fall-in-co2-emissions?utm_content=buffer7e814&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer
3. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30798/EGR19ESEN.pdf?sequence=13>
4. <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/climate-energy/2708/ten-european-governments-call-for-green-recovery-plan/>
5. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>
6. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13563467.2019.1598964?tokenDomain=eprints&tokenAccess=34DIKBKXIFceff2QzRt&forwardService=showFullText&target=10.1080%2F13563467.2019.1598964&doi=10.1080%2F13563467.2019.1598964&doi=10.1080%2F13563467.2019.1598964&doi=10.1080%2F13563467.2019.1598964&journalCode=cnpe20&>
7. Jackson, T. (2019). Zero Carbon Sooner—The case for an early zero carbon target for the UK. *CUSP Working Paper No 18*. Guildford: University of Surrey.
8. F. Demaria et al. (2013), 'What is degrowth? From an activist slogan to a social movement.' *Environmental Values*, 22(2), 191-215.
9. Kallis, G. (2015). Social limits of growth. In D'Alisa, G., Demaria, F., & Kallis, G. (Eds.), *Degrowth: a vocabulary for a new era* (pp. 137-140). New York: Routledge.
10. Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. London: Random House Business Books.
11. D'Alessandro, S., Cieplinski, A., Distefano, T., & Dittmer, C. (2020). Feasible alternatives to green growth. *Nature Sustainability*, <https://doi.org/10.1038/s41893-020-0484-y>
12. Easterlin, R. A. (2003). Building a better theory of well-being. *Discussion Paper No. 742*. Bonn: IZA.
13. Hirsch, F. (1976). *Social limits to growth*. Cambridge: Harvard University Press.
14. Frank, R. H. (2005). Positional Externalities Cause Large and Preventable Welfare Losses, *American Economic Review*, 95(2), 137-141.
15. Easterlin, R. A. (2003). Building a better theory of well-being. *Discussion Paper No. 742*. Bonn: IZA.
16. Kasser, T. (2002). *The high price of materialism*. Cambridge: MIT Press.
17. Easterlin, R. A. (2003). Building a better theory of well-being. *Discussion Paper No. 742*. Bonn: IZA; Frank, R. H. (2000). *Luxury Fever: Weighing the Cost of Excess*. New York: The Free Press.
18. Kasser, T. (2009). Psychological need satisfaction, personal well-being, and ecological sustainability. *Ecospsychology*, 1(4), 175-180.
19. Frank, R. H. (2000). *Luxury Fever: Weighing the Cost of Excess*. New York: The Free Press.
20. Frey, B.S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *Economic Journal*, 110(466), 918-938.
21. B.J. Unti (2015), 'Job guarantee.' In: G. D'Alisa, F. Demaria & G. Kallis (eds.), *Degrowth: a vocabulary for a new era*. London: Routledge, p. 172-174.
22. Van der Slycken, J. (2019). "To degrow or (not) to degrow?" Ontgroeien om binnen planetaire grenzen rechtvaardig te bloeien . In S. Dierckx (Ed.), *Klimaat en sociale*

- rechtvaardigheid* (pp. 135–160). Oud-Turnhout: Gompel&Svacina
23. <https://globalwomensstrike.net/open-letter-to-governments-a-care-income-now/>
 24. M. Mellor (2015), 'Money, public.' In: G. D'Alisa, F. Demaria & G. Kallis (eds.), *Degrowth: a vocabulary for a new era*. London: Routledge, p. 175-177. M. Mellor (2016), *Debt or democracy. Public money for sustainability and social justice*. London: Pluto Press.
 25. <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/01/europe-south-and-east-worry-more-about-emigration-than-immigration-poll#maincontent>

De biodiversiteitscrisis

Myriam Dumortier

In 2001 besloten de Europese leiders om tegen 2010 het verlies van biodiversiteit in Europa te stoppen. In 2010 bleef de biodiversiteit echter verder achteruitgaan. In het kader van het Biodiversiteitsverdrag volgde een mondiaal engagement om tegen 2020 het wereldwijde verlies van biodiversiteit te stoppen. Ondertussen zijn we 2020 en zijn de berichten over de achteruitgang van de biodiversiteit alleen maar alarmerender geworden. Dit werd de inzet voor de tweejaarlijkse COP (Conference of Parties) van het Biodiversiteitsverdrag in oktober 2020 in China. De opbouw naar deze conferentie werd echter bruut doorkruist door SARS-CoV-2, een van de onooglijkste vormen van biodiversiteit op aarde. De conferentie is naar het voorjaar 2021 verschoven. Wat is er aan de hand met de biodiversiteit? Laat ons even terugblikken vanaf het begin.

Ontstaan van de biodiversiteit

Het leven op aarde is zo'n 3,5 miljard jaar oud. Het evolueerde van simpele blauwalgen in het water naar de onmetelijke rijkdom die we vandaag kennen. Er zijn zo'n 1,5 miljoen soorten beschreven, een fractie van de misschien wel 1 à 6 miljard soorten op aarde¹. Het concept 'soort' is overigens van menselijke makelij, binnen de soorten is er nog meer variatie. Biodiversiteit staat voor de verscheidenheid aan levende organismen en de ecologische samenhang waar zij deel van uitmaken.

Door mutaties en natuurlijke selectie evolueert de biodiversiteit mee met klimatologische en geologische ontwikkelingen. De biodiversiteit beïnvloedt zelfs die ontwikkelingen. Doordat primitieve blauwalgen zuurstof produceerden, ontstond een ozonlaag en kon het leven op het land zich ontplooien. Warmere tijdperken met hogere zeeniveaus en versnelde evolutionaire processen, wisselden af met koudere tijdperken, lagere zeeniveaus en tragere evolutie. Uitsterven maakt inherent deel uit van die evolutie, men spreekt van achtergrondsuitsterven (*background extinction*). Doorgaans komen er meer soorten bij dan er verdwijnen, de biodiversiteit wordt dus steeds rijker. Maar soms is het ook omgekeerd. Ook uitstervingsgolven maken inherent deel uit van de evolutie. Onder die uitstervingsgolven waren er vijf grote:

Het concept 'soort' is overigens van menselijke makelij, binnen de soorten is er nog meer variatie.

- De eerste grote uitstervingsgolf teisterde 450 miljoen jaar geleden het leven op aarde. Het *Ordovicium* was een tijdperk van opwarming en evolutionaire versnelling, met onder meer de eerste vestiging van mossen op het land. Op het einde volgde relatief abrupt een ijstijd. Het zou kunnen dat de uitbreidende mossen door fotosynthese de concentratie CO₂ in de atmosfeer zodanig verminderden dat de temperatuur op aarde zakte. Ook het zeeniveau daalde, waardoor het leefgebied van veel mariene soorten verdween. Dat was een ramp voor de biodiversiteit die zich toen nog vooral in zee bevond.

- De tweede grote uitstervingsgolf volgde 375 miljoen jaar geleden. Tijdens het *Devoon*, alweer een warmer tijdperk, evolueerden vissen tot amfibieën, de eerste gewervelde landdieren. Er ontstonden ook bossen. Ook hier bestaat de hypothese dat de fotosynthese van die bossen de temperatuur op aarde deed dalen, met dezelfde rampzalige gevolgen voor de biodiversiteit die zich nog altijd grotendeels in zee bevond. Dit was het einde voor de meeste trilobieten.
- De allergrootste uitstervingsgolf was die van 250 miljoen jaar geleden. Op het einde van het *Perm* werd het meercellige leven op aarde bijna volledig uitgewist. Hypotheses gaan in de richting van een vulkaanuitbarsting of een inslag van een meteoriet. De concentratie CO₂ in de atmosfeer is toen sterk toegenomen, waardoor temperatuur en zeeniveau stegen. Een deel van die CO₂ werd door het zeewater geabsorbeerd, dat daardoor verzuurde. Door de warmte werd het water zuurstofarm. Mogelijks leidde dat tot de vorming van toxische stoffen in het water. De wereld moet toen echt onleefbaar geworden zijn.
- 200 miljoen jaar geleden was er een vierde grote uitstervingsgolf. Dit was het einde van het *Trias*. Ook hier gaan de hypothesen richting vulkaanuitbarsting of meteoriet.
- De vijfde grote uitstervingsgolf kwam 65 miljoen jaar geleden, op het einde van het Krijt. De Chicxulubkrater in Mexico zou de plaats van inslag zijn van de meteoriet die deze veroorzaakte. Dit was het einde van de dinosaurïers.

Hoewel er veel onzekerheid bestaat over de oorzaken van deze uitstervingsgolven, is één iets duidelijk. Elke keer veranderde de omgeving sneller dan de evolutionaire processen konden volgen, ook al verliep die verandering wellicht over tienduizenden jaren. Vooral soorten die lang leven en zich traag voortplanten kregen het moeilijk, hun evolutie verloopt langzamer. Na elke uitstervingsgolf duurde het miljoenen jaren vooraleer de biodiversiteit haar rijkdom terugvond. Het zijn de overlevers van die opeenvolgende uitstervingsgolven die de basis vormen voor de biodiversiteit die we vandaag kennen.

Die biodiversiteit kreeg verder vorm door het ontstaan en verdwijnen van geologische barrières. Vanaf het uiteenvallen van het supercontinent *Pangea* tussen 200 en 65 miljoen

jaar geleden liep de evolutie op de verschillende continenten en in de verschillende oceanen onafhankelijk van elkaar verder. Ook op eilanden ging de evolutie haar eigen gang. Hoe ouder de geologische barrière, hoe meer de levende organismen en hun ecologische samenhang aan beide zijden van elkaar gingen afwijken. Die barrières beïnvloedden ook de impact van klimaatverandering.

Na elke uitstervingsgolf duurde het miljoenen jaren vooraleer de biodiversiteit haar rijkdom terugvond.

Tijdens koudere tijdperken verschoof de biodiversiteit richting evenaar, bij opwarming gebeurde het omgekeerde. Op het Europese continent hinderden de oost-westgerichte Pyreneeën, Alpen en Karpaten deze noord-zuidmigraties, waardoor Europa elke keer opnieuw een deel van haar biodiversiteit kwijtspeelde. Noord-Amerika, waar de *Rocky Mountains* noord-zuidgericht zijn, kende geen dergelijke barrière, waardoor de biodiversiteit er van nature veel rijker is.

Er zijn drie zaken te onthouden uit deze inleiding: ten eerste dat biodiversiteit evolueert in interactie met zijn omgeving, ten tweede dat die evolutie verloopt volgens

tijdschalen van vele miljoenen jaren en ten derde dat de biodiversiteit, inclusief de ecologische samenhang, verschillend evolueert op verschillende continenten en in verschillende zeeën.

Intrede van de mens

De moderne mens zou zo'n 200.000 jaar geleden in Oostelijk Afrika ontstaan zijn. Tussen 120.000 en 10.000 jaar geleden verspreidde onze soort zich vanuit haar oorspronkelijk leefgebied over vrijwel de hele wereld. 50 à 40.000 jaar geleden kwam de mens in Europa aan. Met deze diaspora onderscheidde hij zich voor het eerst van andere soorten. Soorten zijn doorgaans aan een specifiek leefgebied en aan andere soorten gebonden, zoals de verwante bonobo en chimpansee enkel in Afrikaanse wouden leven. De mens had de bijzondere gave zich aan andere leefgebieden en soorten te kunnen aanpassen, door bijvoorbeeld andere zaden, vruchten en knollen te verzamelen en op andere dieren te jagen. Doordat de mens in staat was in meerdere leefgebieden te overleven, kon zijn populatie zich ongewoon uitbreiden.

Tijdens zijn omzwervingen kwam de mens oog met dieren die vele keren groter waren dan hijzelf, zoals in Europa de wolharige mammoet en de holenbeer. Het patroon van het uitzwermen van de mens over de aarde vertoont opvallende gelijkenissen met de uitstervingsgolven van die megafauna. Er zijn steeds meer aanwijzingen dat de mens aan de basis van al dat uitsterven lag. De impact van het verdwijnen van die megafauna was vergaand: het hele landschap veranderde. Door het wegvallen van de deze grote grazers groeide de vegetatie hoger en dichter en werd het landschap geslotener, waardoor de biodiversiteit van gras- en heidevegetaties in het gedrang kwam.

Zo'n 10.000 jaar geleden begon de mens op verschillende continenten tegelijk aan landbouw te doen, vermoedelijk was het stabiele klimaat van het Holoceen de aanleiding. De mens vernietigde nu niet alleen soorten, maar ook hele ecosystemen. Hij kapte en brandde bossen, legde moerassen droog en domesticierde planten en dieren. Zijn grazend vee vulde in eerste instantie de ecologische rol van de megafauna van weleer in, hetgeen de biodiversiteit ten goede kwam. Met de domesticatie van dieren kreeg hij er overigens infectieziekten bij. Hoe dan ook, op verschillende plaatsen in de wereld ontstonden machtige beschavingen. De menselijke populatie bleef er groeien, hetgeen meer en meer ten koste van andere soorten ging, zelfs van de ecosystemen waar ze zelf van afhankelijk waren. Deze beschavingen zijn er niet in geslaagd om adequaat te reageren op de ecologische problemen die ze zelf veroorzaakten. Ze gingen ten onder en werden door andere beschavingen vervangen².

De mens vernietigde nu niet alleen soorten, maar ook hele ecosystemen.

Zo'n 200 jaar geleden bracht de industriële revolutie de mens pas echt op kruissnelheid. Dankzij fossiele brandstoffen ging alles veel sneller en kon alles veel grootschaliger: de landbouwproductie, het ontginnen en verwerken van grondstoffen, het wereldwijde transport. Zelfs de moeilijkste omstandigheden hielden de mens niet meer tegen. De wereldbevolking groeide van 1,2 miljard mensen in 1850 naar 7,7 miljard in 2019. Tegelijk

vergrootte de consumptie per capita. De fossiele brandstoffen vormen de basis voor de geglobaliseerde samenleving die we vandaag kennen.

Deze keer is het geen vulkaanuitbarsting of meteoriet die tot een snelle toename van de CO₂-concentratie in de atmosfeer leidt, maar de verbranding van fossiele brandstoffen. Het proces van tientallen tot honderden miljoenen jaren CO₂-vastlegging door fotosynthese wordt als het ware aan een versneld tempo teruggedraaid. De vernietiging van ecosystemen voegt daar bovendien recenter opgeslagen CO₂ aan toe. De toename van CO₂ in de atmosfeer wordt gebufferd door de zeeën. Zij absorbeerden de voorbije twee decennia 20 à 30 procent van de antropogene CO₂-emissies³, waardoor het bovenste zeewater verzuurde. Sinds 1980 gebeurde dit aan een tempo van 0,017–0,027 pH-eenheden per decennium. De verwerking van rotsen zou normaal gezien verzuring

kunnen compenseren, maar bij deze snelheid lukt dat niet. Ondanks de buffering door de zeeën is sinds 1850 de gemiddelde temperatuur van de atmosfeer met 1°C toegenomen, waarvan 0,7°C sinds 1980. We zitten in een stroomversnelling. Doordat ook de temperatuur van het zeewater stijgt, vermindert er de zuurstofconcentratie

(0,5–3,3 procent in de periode 1970–2010). Door het smelten van de ijskappen is sinds 1990 het zeeniveau met 16 à 20 cm gestegen. Ondertussen nemen ook de weersextremen toe.

Het stabiele Holoceen lijkt op zijn einde te lopen. De oorzaak ligt bij één enkele soort, de mens. De ecologische problemen waar onze geglobaliseerde samenleving vandaag voor staat spelen op wereldschaal. Als we niet adequaat reageren zijn er geen andere beschavingen om ons te vervangen. Zoals voorheen zal de evolutie van de biodiversiteit verdergaan op basis van de overlevers.

Zesde uitstervingsgolf⁴

Er is een belangrijk onderscheid tussen de uitstervingsgolven en de ondergaande beschavingen van weleer en wat zich nu afspeelt. Deze keer zijn wij mensen de oorzaak en beschikken we bovendien over uitgebreide kennis over wat er aan de hand is. En tijdig zelfs, al in 1972 bracht het rapport *Limits to Growth* de eerste omvattende analyse. Toen was de wereldwijde temperatuur nog geen 0,3°C toegenomen. Helaas waren *Les Trente glorieuses* nog volop aan de gang en wilden weinigen van deze ongemakkelijke waarheid weten. Ondertussen zijn we talrijke crisissen en ontelbare rapporten en conferenties verder en is de wereldwijde temperatuur 1°C toegenomen. De planetaire noodtoestand waarin we ons bevinden wordt steeds acuter. Om te vatten waar we aan toe zijn hebben we internationale expertenpanels gevormd die alle cijfers en inzichten samenbrengen: het *International Panel for Climate Change* (IPCC) en het *International Panel for Biodiversity and Ecosystem Services* (IPBES). Zij bieden wetenschappelijke

Het tempo van uitsterven is tientallen tot honderden keren hoger dan het achtergrondsterven gedurende de voorbije 10 miljoen jaar.

ondersteuning aan de COP's van respectievelijk het klimaat- en het biodiversiteitsverdrag.

In 2019 bracht het IPBES zijn eerste *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*⁵ uit. Wat het beschrijft is niets minder dan de zesde uitstervingsgolf van de biodiversiteit:

- 25 procent van de onderzochte soorten is met uitsterven bedreigd. Het tempo van uitsterven is tientallen tot honderden keren hoger dan het achtergrondsuitsterven gedurende de voorbije 10 miljoen jaar. Als we voortdoen zoals we bezig zijn dreigt dit verder op te lopen. Zelfs binnen de gedomesticeerde soorten vermindert de genetische diversiteit.
- Slechts 25 procent van 's werelds landoppervlak is nog natuurlijk genoeg om evolutionaire processen toe te laten. De oppervlaktes grasland, moeras en bos blijven afnemen. Moerassen zijn sinds 1700 met 87 procent gekrompen. Tussen 1980 en 2000 ging 100 miljoen hectare tropisch bos verloren, onder meer voor veeteelt in Zuid-Amerika (zo'n 42 miljoen hectare) en palmolieplantages in Zuidoost-Azië (zo'n 6 miljoen hectare). Tussen 2010 en 2015 ging nog steeds 32 miljoen hectare tropisch bos verloren. Voor 9 procent van de terrestrische soorten blijft er onvoldoende leefgebied over om te overleven. Zonder extra leefgebied zijn deze soorten gedoemd om te verdwijnen, vele daarvan binnen enkele decennia. Ondertussen blijven steden, infrastructuur en landbouw uitbreiden. De uitbreiding van de landbouw gebeurt vooral in het globale zuiden. De wereldwijde verstedelijkte oppervlakte is sinds 1992 verdubbeld.
- 66 procent van de zee-oppervlakte staat onder toenemende druk door overbevissing, verontreiniging en de ontwikkeling van infrastructuur en aquacultuur. In 2015 was 33 procent van de beviste soorten overbevist, een andere 60 procent werd maximaal bevestigd. De plasticverontreiniging in zee is sinds 1980 vertienvoudigd, met negatieve gevolgen voor 86 procent van de zeeschildpadden, 44 procent van de zeevogels en 43 procent van de zeezoogdieren. De voorbije 150 jaar ging de helft van het levend koraalrif verloren. Indien de temperatuur op aarde met 1,5°C toeneemt (de huidige toename van 1°C inbegrepen) dreigt 70 à 90 procent van de levende koraalriffen te verdwijnen. Bij een toename van 2°C zou dit verlies oplopen tot meer dan 99 procent.

Uitsterven is de laatste irreversibele stap na jaren of zelfs eeuwen achteruitgang. Soorten kunnen nog lang aanwezig blijven, terwijl ze evolutionair uitgespeeld zijn. Een voorbeeld is de noordelijke witte neushoorn, waarvan nog maar enkele exemplaren in leven zijn.

Wat de laatste jaren steeds duidelijker wordt, is dat bij een groot aantal soorten, zelfs bij zeer algemene soorten, de populatiegrootte achteruitgaat^{6, 7, 8}. Het aantal insecten in Duitse graslanden verminderde tussen 2008 en 2017 met 78 procent⁹ (!!). Deze soorten zijn de eerste stappen aan het zetten richting uitsterven. Als we voortdoen zoals we bezig zijn dreigt wereldwijd 40 procent van de insectensoorten binnen enkele decennia uit te sterven¹⁰. Omdat het om steeds meer soorten gaat, inclusief algemene soorten,

Zo worstelen sommige boeren nu al met een gebrek aan bestuivers, een gevolg van overmatig pesticidengebruik en afnemende plantendiversiteit.

dreigen cruciale ecologische mechanismen uit te vallen. Zo worstelen sommige boeren nu al met een gebrek aan bestuivers, een gevolg van overmatig pesticidengebruik en afnemende plantendiversiteit. In bepaalde delen van China moeten de boeren die nog peren willen hun bloesems handmatig bestuiven. In de Californische amandelboomgaarden betalen ze imkers om met bijenkorven langs te komen, een heikele operatie waarbij steeds meer bijenkolonies verloren gaan.

Terwijl veel soorten achteruitgaan en uitsterven, is er een beperkt aantal soorten dat uitbreidt. Deze soorten zijn wel in staat zich aan de veranderende omgeving aan te passen, doordat ze flexibel zijn of omdat ze zich snel voortplanten en daardoor mee kunnen evolveren.

Er bestaat een verband tussen soortenrijkdom en pathogenen: hoe groter de soortenrijkdom, hoe groter de rijkdom aan pathogenen. Maar, tegelijk blijkt dat wanneer de soortenrijkdom afneemt vooral de dragers van pathogenen blijven en zij zich bovendien uitbreiden¹¹. Dat is niet onlogisch: een snelle evolutie helpt aanpassen aan een veranderende leefomgeving én helpt immuniteit opbouwen. Het mechanisme werd

Tegelijk blijkt dat wanneer de soortenrijkdom afneemt vooral de dragers van pathogenen blijven en zij zich bovendien uitbreiden.

aangetoond voor de ziekte van Lyme en voor de Westnijlziekte¹². Hoe minder soorten zoogdieren, hoe meer zoogdieren met de *Borrelia*-bacterie, hoe meer besmette teken en hoe groter het risico op overdracht naar de mens. Voor de Westnijlziekte geldt hetzelfde: hoe minder soorten vogels, hoe meer vogels met het Westnijlvirus, hoe meer besmette muggen en hoe groter het risico dat muggen het virus overbrengen op de mens. Dit wordt

ook het verdunningseffect genoemd (*dilution effect*), veel soorten betekent een verdunning van de dragers van pathogenen. Voor de ziekte van Lyme werd ook aangetoond dat er in kleinere bossen meer besmettingsrisico is dan in grotere bossen, ook een gevolg van het verdunningseffect. Laat dit echter geen argument zijn tegen de bescherming van kleinere bossen, want deze zijn van groot belang om de soortendiversiteit in grotere bossen te ondersteunen. Ze dragen immers bij aan de uitwisseling van organismen tussen de grotere bossen.

Er bestaat ook een verband tussen verlies van leefgebied en pathogenen. Wanneer mensen leefgebied vernietigen, zijn de soorten die nabij de mens kunnen standhouden dikwijls ook dragers van pathogenen, met bijhorend risico op overdracht van infectieziekten. In Afrika bleek er een verband tussen ontbossing en de uitbraken van Ebola^{13, 14}, en ook tussen droogte en de uitbraken van Ebola¹⁵. Na verlies van hun leefgebied hielden vlerhonden, die drager zijn van het virus, zich op nabij menselijke nederzettingen, met alle gevolgen van dien. Eenzelfde mechanisme werd vastgesteld na ontbossing in Madagaskar: knaagdieren zochten toevlucht tot dorpen en daarna volgden uitbraken van pest. Ook heel wat invasieve exoten gedijen in menselijke omgevingen en zijn drager van pathogenen, zoals de wasbeer die rabiës en toxoplasmose doorgeeft en de beverrat die leptospirose verspreidt. Ongetwijfeld de meest gekende invasieve exoot die nabij mensen overleeft en pathogenen verspreidt is de bruine rat. Deze soorten lijken de overlevers van de zesde uitstervingsgolf te worden. Of hoe raten deze *rat race* kunnen winnen. Hoe lang de mens in deze dans blijft, is afwachten, SARS-CoV-2 heeft alvast onze kwetsbaarheid duidelijk gemaakt.

Samenspel van verstoringen

Darwin beschreef koraalriffen als één van de wonderbaarlijkste fenomenen op aarde. Hun kalkskeletten zijn het resultaat van samenwerking tussen miljarden koraalpoliepen van honderden verschillende soorten over vele generaties heen. Het grootste koraalrif, het Groot Barrièrerif, werd meer dan 2000 km lang en op sommige plaatsen wel 150 meter dik. Koraalriffen bieden leefgebied aan duizenden, misschien zelfs miljoenen andere soorten, die mee met de riffen evolueerden. Ze worden wel eens de regenwouden van de zee genoemd. Koraalriffen groeien in zeeën met bijzonder weinig nutriënten. De veelheid aan soorten overleeft er door die schaarse nutriënten efficiënt onder elkaar uit te wisselen. De koraalpoliepen zelf leven in symbiose met microscopisch kleine algen die de koralen hun typische kleuren bezorgen. Wanneer de temperatuur van het zeewater toeneemt vervalt die symbiose en verbleken de koralen. Naarmate het zeewater verzuurt stopt de groei van koraalriffen en sterven ze af. Deze negatieve trend wordt versterkt door andere verstoringen, zoals visvangst met explosieven. Het ziet ernaar uit dat koraalriffen het eerste ecosysteem worden dat zal uitsterven. Een derde van de mariene biodiversiteit op aarde is aan koraalriffen gebonden. Het is afwachten wat daarvan zal overblijven na hun teloorgang. Het is ook afwachten hoe het de tropische kustgebieden zal vergaan. Koraalriffen breken immers de kracht van golven, hetgeen in deze tijden van stijgend zeeniveau en toenemende weersextremen meer dan nuttig is.

Het ziet er naar uit dat koraalriffen het eerste ecosysteem worden dat zal uitsterven. Een derde van de mariene biodiversiteit op aarde is aan koraalriffen gebonden.

Het verdwijnen van de koraalriffen is slechts één van de ontelbare gevolgen van klimaatverandering voor de biodiversiteit. Doordat sommige soorten zich beter aanpassen dan andere dreigt de samenhang binnen ecosystemen — het resultaat van miljoenen jaren evolutie — te vervallen. Een voorbeeld. De bonte vliegenvanger past zich aan klimaatverandering aan door vroeger te broeden: op twintig jaar tijd begon de vogel acht dagen eerder te broeden. Bomen passen zich aan klimaatverandering aan door in de lente sneller uit te lopen. Daardoor valt de rupsenpiek, waarvan de bonte vliegenvanger afhankelijk is om zijn jongen te voeden, vijftien dagen vroeger. Het resultaat is meer rupsen en minder bonte vliegenvangers. Zo raakt de ecologische samenhang steeds meer ontregeld.

De verdeling van de biomassa van het leven op aarde biedt een ander interessant perspectief¹⁶: er leeft momenteel een grootteorde van 100 megaton vee, 60 megaton mensen en 7 megaton wilde zoogdieren (waarvan 3 megaton landzoogdieren). Enkele tienduizenden jaren geleden, voor het uitsterven van de megafauna, zou er nog 20 megaton aan landzoogdieren geweest zijn. Het gewicht van vee op aarde is dus groter dan dat van alle mensen en wilde zoogdieren samen, dit om aan de menselijke consumptie van dierlijk eiwit te voldoen. Dit is hallucinant. Deze veestapel blijft bovendien groeien, vooral de niet-grondgebonden industriële varkens- en kippenkweek. Terwijl herkauwers nog gras en groenvoeder kunnen eten, leven industrieel gekweekte varkens en kippen volledig van industrieel veevoeder op basis van vooral graan en soja. Dit is meteen de voornaamste reden waarom de landbouwoppervlakte blijft toenemen ten koste van vooral tropische bossen. In 2011 voerde Europa het equivalent van

11 miljoen hectare sojaproductie in, waarvan 80 procent uit Zuid-Amerika, allemaal voor veevoeder¹⁷. Dat de veestapel zelfs in Europa blijft groeien, ondanks de terugvallende vleesconsumptie, heeft met de toenemende vraag naar vlees in China en andere Oost-Aziatische landen te maken.

Deze internationale sojahandel zorgt voor enorme stikstoftransfers, die aan de basis liggen van onze onbeheersbare mestproblematiek. De te grote veestapel en het overvloedige kunstmestgebruik leiden tot enorme verliezen van stikstof naar grond- en oppervlaktewater. In 2008 kenden rivieren en kustgebieden wereldwijd 24,5 miljoen hectare dode zones ten gevolge van het afspoelen van mest¹⁸. Samen met de stikstofuitstoot uit verbrandingsprocessen leidt deze veestapel ook tot zeer hoge atmosferische stikstofdeposities. Dit betekent niets minder dan permanente bemesting, overal. Het verandert het leefgebied van heel wat soorten zodanig dat ze er niet meer kunnen overleven. En dit is nog maar één van de verontreinigingen die de biodiversiteit parten speelt. Ook de al eerder vermelde pesticiden en plastics zijn desastreus voor de biodiversiteit. De veestapel is trouwens, samen met de energiesector, de voornaamste bron van methaanuitstoot, na CO₂ het belangrijkste broeikasgas.

Gedurende de laatste vijftig jaar verdubbelde de wereldbevolking en vertiendubbelde de wereldhandel. In onze geglobaliseerde samenleving raken productie en consumptie steeds meer ontkoppeld. Vorig jaar klokte de wereldvloot de kaap van twee miljoen ton af¹⁹. Dit wil zeggen dat alleen al over het water een dergelijk volume goederen bijna permanent onderweg is. Met die goederen liften onvermijdelijk tal van levende organismen mee: tussen de producten, in de containers, in het ballastwater, aan de romp van het schip. Veel organismen overleven de tocht niet, maar sommige doen dat wel, zoals de Chinese wolhandkrab die met het ballastwater van schepen reisde, of de buxusmot die Chinees buxusplantgoed vergezelde. Daarnaast is er ook een bloeiende handel in levende organismen. Bij ons zijn exotische huisdieren en sierplanten in trek, waarvan sommige ten slotte in de natuur ontsnappen, of er gewoon worden gedumpt. Voorbeelden zijn de roodwangschildpad die hele vijvers en waterlopen kan leegeten en de Japanse duizendknoop die op geen enkele manier meer weg te krijgen is. Verhandelde organismen kunnen ook pathogenen meedragen, zoals de Aziatische salamanders die een salamanderschimmel meebrachten die fataal is voor onze vuursalamander. Bij de Chinezen draait deze handel vooral rond culinaire specialiteiten en traditionele medicijnen. Daartoe behoren civetkatten en schubdieren, ze behoren tot de verdachten voor de transmissie van respectievelijk SARS-CoV-1 en SARS-CoV-2 van waarschijnlijk vleermuizen naar de mens. Misschien kwamen de vleermuizen in de buurt van de verhandelde dieren omdat hun leefgebied niet meer voldeed. In elk geval, het enige wat we zeker weten, is dat de geglobaliseerde samenleving de rest deed.

Vandaag wordt biodiversiteit, inclusief zijn ecologische samenhang, die gedurende miljoenen jaren afzonderlijk evolueerde, permanent dooreen gehaald. Veel nieuwkomers treffen in de ecosystemen van aankomst geen natuurlijke vijanden aan. Meer nog, doordat inheemse soorten er al achteruit gingen door andere verstoringen, vinden ze er soms vrijwel lege ecologische niches. Als ze er dan ook nog voldoende voedsel vinden — inheemse soorten — ligt de weg vrij om invasief te worden. In tegenstelling tot vorige uitstervingsgolven, waar klimaatverandering de trigger leek, wordt de biodiversiteit nu door meerdere verstoringen tegelijk belaagd. Bovendien versterken die verstoringen elkaar. Een voorbeeld. Spanje en Italië worstelen met invasies

van lampenpoetsersgras, een bij ons gegeerd siergras, afkomstig uit Oostelijk Afrika. Hoe meer klimaatverandering, hoe weelderiger het gras. Klimaatverandering leidt ook tot meer natuurbranden. Het zeer brandbare lampenpoetsersgras versterkt die branden. Na de brand schiet het gras als eerste weer op, waardoor het nog meer gaat domineren en de volgende branden nog heviger worden, enzovoort. Nog een ander voorbeeld. Het *Parc Naturel Régional de Brière*, een moeras achter de haven van Saint-Nazaire aan de monding van de Loire, zit vol beverratten, die zo'n 40 à 50 jongen per jaar werpen en zich vanaf de leeftijd van 6-7 maand beginnen voort te planten. Door klimaatverandering gaan de dieren nog meer kweken. De beverratten woelen alles om en knabbelen aan invasieve planten die ze zo helpen verspreiden. Die planten overgroeien de rest van de vegetatie en vormen voedsel voor de beverrat. In het door beverratten doorwoelde en door invasieve planten overgroeide water, dat hoogstwaarschijnlijk ook verrijkt is met stikstof, verdwijnen de inheemse soorten bij gebrek aan licht en zuurstof. Het werden lege ecologische niches die vervolgens door invasieve exoten werden ingenomen: zonnebaars, katvis en rivierkreeften. Wat hier gebeurde wordt een *invasion meltdown* genoemd.

Natuurbescherming

Onder impuls van de natuurbeweging werden in de loop van de twintigste eeuw steeds meer inspanningen geleverd om bedreigde soorten te beschermen. Momenteel is wereldwijd 15 procent van de landoppervlakte en 7 procent van de zee-oppervlakte beschermd natuurgebied.

Vooraf in kleinere natuurgebieden wordt actief aan natuurbeheer en natuurherstel gedaan. Natuurbeheerders maaien en zetten grazers in om soortenrijke graslanden en heiden in stand te houden. Ze vormen bossen om naar een meer natuurlijke boomsoortensamenstelling. In moerassen herstellen ze de hydrologie. Soms wordt de bovenste bodemlaag afgegraven, omdat die zo onnatuurlijk voedselrijk werd dat geen enkel natuurherstel meer mogelijk is. Een andere courante maatregel is het verwijderen van invasieve exoten. Voor sterk bedreigde soorten wordt leefgebied op maat ingericht. Soms worden soorten verplaatst omdat hun leefgebied verdwijnt of om hun populatie te helpen uitbreiden. In het kader van klimaatverandering wordt aan *assisted migration* gedacht. Terwijl het in de beginjaren soms nattevingerwerk was, steunen deze maatregelen ondertussen op een solide wetenschappelijke basis. De resultaten van deze gezamenlijke inspanningen mogen gezien worden. Vandaag is veel biodiversiteit alleen nog in natuurgebieden te vinden.

Buiten de natuurgebieden wordt nog dagdagelijks en overal ter wereld natuur vernietigd, hoewel ook daar inspanningen worden geleverd. Terwijl de landbouw blijft intensiveren, kunnen Europese landbouwers ondersteuning krijgen om bepaalde maatregelen te nemen om natuur te beschermen, met wisselend succes. De afvalwaterzuivering heeft de kwaliteit van het oppervlaktewater, en de daaraan gebonden biodiversiteit, aanzienlijk verbeterd.

***Vandaag is veel biodiversiteit alleen
nog in natuurgebieden te vinden.***

Jammer genoeg hebben al die inspanningen samen het verlies van biodiversiteit niet kunnen stoppen.

Natuurbeheer en vooral natuurherstel zijn niet altijd vanzelfsprekend. Het kappen van grote uitheemse bomen en het vangen van aaibare invasieve exoten — denk aan wasberen — botst regelmatig op weerstand vanuit de samenleving. Het raakt aan de relationele waarde van de natuur²⁰. Dergelijke maatregelen vergen veel overleg. Ook het dure op maat inrichten van leefgebieden van bedreigde soorten krijgt soms weerwind. Het nut daarvan wordt in vraag gesteld aangezien klimaatverandering toch alles zal veranderen. Nochtans zijn deze maatregelen net belangrijk om veerkracht tegenover klimaatverandering op te bouwen. Wat zij immers vooral proberen, is verstoringen weg te werken en de omgeving in een zo natuurlijk mogelijke staat te herstellen. Een netwerk van zo natuurlijk mogelijk leefgebied zal soorten helpen om met het klimaat mee te migreren.

Er bestaat ook een beweging die zich de *new ecologists*²¹ noemen. Zij zijn het oneens met elke vorm van natuurbeheer of -herstel. Hun alternatief is verstoorde ecosystemen en invasieve exoten ongemoeid laten evolueren tot 'boeiende' nieuwe ecosystemen (*novel ecosystems*). Het gaat hier echter om verarmde ecosystemen met random collecties overlevers, zoals in de moerassen van *Brière*. Die zullen er bovendien over de hele wereld steeds meer hetzelfde gaan uitzien, veel biodiversiteit zal dat dus niet opleveren. Ze dreigen zelfs onaangename verrassingen in petto te hebben. Om maar een voorbeeld te geven. Tegenwoordig moeten de boeren nabij de moerassen van *Brière* het drinkwater voor hun koeien met tanks aanvoeren, omdat het lokale water besmet

is met leptospirose, met dank aan de beverrat. Dat deze nieuwe ecosystemen iets kunnen betekenen voor de biodiversiteit is een illusie, wel integendeel, zelfs op kleine schaal zijn het broeihaarden waaruit invasieve exoten en pathogenen zich zullen blijven verspreiden.

Tegenwoordig moeten de boeren nabij de moerassen van Brière het drinkwater voor hun koeien met tanks aanvoeren, omdat het lokale water besmet is met leptospirose, met dank aan de beverrat.

Over één ding is iedereen het wel eens: de oppervlakte beschermde gebieden is te klein. De beweging *Half-Earth*²² roept op om de helft van 's

werelds oppervlakte land en zee terug te geven aan de natuur. De andere helft is voor de mens. Dit is een pleidooi voor het scheiden van mens en natuur. Het risico van deze benadering is dat in de gekrompen ruimte voor de mens het gebruik nog veel intensiever wordt, met nog meer negatieve invloeden op de ruimte voor natuur. De voorstanders van deze benadering rekenen op de technologie om de negatieve invloeden te minimaliseren. Maar het minimaliseren van negatieve invloeden lukt nu al niet, hoe zou dat dan kunnen bij een nog intensiever gebruik? Eigenlijk is het willen scheiden van mens en natuur een absurde gedachte. Natuur zonder mens is trouwens onnatuurlijk, want de mens maakt inherent deel uit van de natuur. Tegenover het pleidooi om te scheiden staat het pleidooi om te verweven. In dit pleidooi gaan gebruik van en zorg voor de natuur samen. De mens gebruikt de natuur zodanig dat deze behouden blijft voor de toekomst. Hoe dan ook, beide pleidooien hebben een punt.

Verhouding tussen mens en natuur

Er is meer oppervlakte natuurgebied nodig, zodat bedreigde soorten weer genoeg leefgebied krijgen om te kunnen overleven. Het percentage dat op tafel ligt tijdens de voorbereidingen naar de volgende COP van het biodiversiteitsverdrag is 30 procent van 's werelds oppervlakte van land en zee²³. Waar kunnen we deze ruimte vinden? Ziehier alvast drie voorstellen die kunnen helpen.

- Het eerste heeft betrekking op ons dieet. De productie van plantaardig eiwit is meer dan zes keer efficiënter dan de productie van dierlijk eiwit via granen²⁴. De 100 megaton vee op aarde behoort tot de kern van de biodiversiteitscrisis. Vandaag gaan in Europa 58 procent van het verbruikte graan en 67 procent van de verbruikte olie- en eiwitrijke gewassen naar veevoeder²⁵. Indien de industriële veehouderij, inclusief de internationale handel in veevoeder, zou vervangen worden door lokale productie van peulvruchten voor menselijke consumptie, aangevuld met veehouderij op maat van de lokale beschikbaarheid van grasland (inclusief in natuurgebieden) en de lokale behoefte aan mest, dan zou de grondbehoefte voor eiwitproductie voor menselijke consumptie drastisch kunnen verminderen. De EAT-Lancet Commissie²⁶ ontwikkelde een universeel referentiedieet waarin geen plaats is voor met granen gevoed vee. Ze beschouwen graanvee voor het planetaire ecosysteem het equivalent van steenkool voor de klimaatverandering. Een transitie naar dit referentiedieet zou toelaten om tegelijk de wereldbevolking te blijven voeden, én de duurzame ontwikkelingsdoelen én de klimaatdoelen te halen. Dat we door in het globale noorden anders te eten zoveel verschil kunnen maken geeft moed. En het zou nog goed zijn voor de volksgezondheid ook: het zou 20 procent van de wereldwijde vroegtijdige sterfgevallen kunnen vermijden, goed voor 11 miljoen mensen per jaar.
- Het tweede heeft met voedselverspilling te maken. Jaarlijks gaat wereldwijd 1,3 miljard ton voedsel verloren, of een derde van de totale voedselproductie. Door productie en consumptie weer dichterbij elkaar te brengen, zowel in ruimte als in tijd (d.w.z. lokaal en seizoensgebonden eten), kan veel verspilling vermeden worden. In het globale zuiden is er ook veel ruimte voor verbetering van de verwerkings- en bewaartechnieken. Alle vermeden verspilling betekent extra grond voor natuur of voedsel.
- Het derde gaat over energieproductie. In 2011 ging bijna een derde van de Amerikaanse graanoogst naar biobrandstof, het equivalent van voedsel voor 400 miljoen mensen²⁷. De efficiëntie van graan als biobrandstof is bijzonder pover. De hoeveelheid graan nodig om de brandstoftank van een sportwagen één keer te vullen is genoeg om een persoon een jaar lang te voeden. In plaats van een omweg te maken via graan, kan zonne-energie beter rechtstreeks met zonnepanelen geogst worden. Ook dit betekent meer grond voor natuur of voedsel.

Dat we door in het globale noorden anders te eten zoveel verschil kunnen maken, geeft moed.

Als 30 procent van 's werelds oppervlakte van land en zee naar natuur gaat, de scheidingsoptie dus, dan zou voor de overige 70 procent verweving de norm moeten worden,

zodat ook daar geen natuurvernietiging meer plaatsvindt, de klimaatverandering stabiliseert en verontreiniging en introductie van invasieve exoten stilvallen. Dit is enkel mogelijk als we onze verhouding met de natuur grondig herzien, als we onze plek terugzoeken als onderdeel van die natuur en ermee gaan samenwerken. We kunnen inspiratie vinden bij sommige inheemse volkeren en daar met onze wetenschappelijke inzichten een moderne versie van smeden. Samenwerken met de natuur betekent dat we de natuur niet meer proberen te domineren, wat niet wil zeggen dat we ons door de natuur laten domineren. We moeten tegelijk samenwerken en ons weerbaar opstellen. Wie kippen heeft beschermt ze best tegen vossen, en wanneer — ook al probeerden we het te vermijden — epidemieën uitbreken, zullen we ons verdedigen.

Een mooi voorbeeld van samenwerken met de natuur is de agro-ecologische landbouw. De agro-ecologische boer(inn)en zorgen voor de bodem en voor de omgeving en werken ermee samen. Door een diversiteit aan gewassen te telen, geen pesticiden te gebruiken en ruimte te laten voor de natuur is er veel meer biodiversiteit. Hoe meer biodiversiteit, hoe meer die zichzelf in evenwicht houdt en hoe minder plagen²⁸. Als

er dan toch plagen dreigen is het zoeken hoe zich met respect voor de natuur te weren. Zo wordt insectengaas gebruikt om de kool- en de wortelvlieg op afstand gehouden, wat nog geen ideale oplossing is aangezien dit gaas uit plastic bestaat. Verder helpt het rijke bodemleven de bodemvruchtbaarheid op peil houden en zorgen insecten voor de bestuiving van gewassen. Met agro-eco-

Hoe meer biodiversiteit, hoe meer die zichzelf in evenwicht houdt en hoe minder plagen

logie ligt de focus trouwens niet op productiviteitsmaximalisatie, maar op genoeg, gezond en vers voedsel voor iedereen. Dat is een belangrijke paradigmashift. De Franse denktank IDDRI berekende in welke mate agro-ecologische landbouw, zonder pesticiden, kunstmest of veevoederimport, de Europese bevolking in 2050 kan voeden²⁹. Hoewel de voedselproductie met 35 procent zou verminderen, zou er toch voldoende voedsel zijn voor de voltallige bevolking, er zou zelfs nog export mogelijk zijn. De toverformule is de verandering van ons dieet naar veel minder dierlijk en veel meer plantaardig eiwit. In één beweging zouden de broeikasgasemissies met 40 procent verminderen en zou de biodiversiteit herstellen. Door graanvee te schrappen zouden ook de mestoverschotten verdwijnen. En wanneer productie en consumptie weer dichter bijeen gebracht worden, zouden ook de risico's op invasieve exoten verminderen. In het globale zuiden zou een agro-ecologische transitie, mits extra ecologisch inzicht en eenvoudige technologie, de voedselproductie nog aanzienlijk kunnen opdrijven^{30, 31}.

Er zijn ook andere voorbeelden van samenwerking met de natuur. Met het Sigmaplan koos de Vlaamse overheid ervoor geen hogere dijken meer te bouwen, maar overstromingsgebieden aan te leggen. In de ontluikende kringlooeconomie worden afvalstoffen weer grondstoffen, de beste manier om verontreiniging te minimaliseren. Het voorzien van voldoende groen en water in stedelijke omgevingen tempert dan weer klimaatextremen. Ecosysteemherstel betekent ook extra CO₂-opslag³², hetgeen onze kans vergroot om de klimaatverandering onder de 1,5°C te houden. Dit zou op de valreep nog 10 à 30 procent van de levende koraalriffen kunnen helpen redden en daarmee ook hun — helaas verzwakte — rol als leefgebied voor veel marien leven en als kustbescherming. De uitdaging waar we voor staan is tegelijk onze negatieve

invloed op de natuur minimaliseren én leren leven met de onherstelbare schade die al is aangericht. In het klimaatbeleid heet dat mitigatie en adaptatie.

Verhouding tussen mensen onderling

Ten slotte rest nog één cruciale voorwaarde om deze uitstervingsgolf te kunnen intomen: de wereldbevolking stabiliseren of zelfs laten afnemen. De voorwaarde om dit mogelijk te maken is de voltallige wereldbevolking een waardig bestaan te bieden. Wie een goed leven leidt heeft immers minder behoefte aan een grote kroost. Of, contradictorisch genoeg, hoe minder kindersterfte, hoe beperkter de bevolkingsgroei. Vandaag lijden 800 miljoen mensen honger, voornamelijk in Sub-Sahara Afrika. Het zijn de armste mensen, die het minste bijdroegen aan de klimaatcrisis, die er het zwaarst door worden getroffen. Op vele plaatsen in het globale zuiden dreigen stijgende temperaturen en onvoorspelbare regens het leven onmogelijk te maken. En alsof dat nog niet erg genoeg is vallen precies die landen als geen ander ten prooi aan landroof. Tussen 2006 en 2011 kwam wereldwijd 200 miljoen hectare grond in handen van buitenlandse investeerders: 134 miljoen hectare in Afrika, 43 miljoen hectare in Azië en 19 miljoen hectare in Latijns-Amerika³³. Deze gronden — wellicht hun vruchtbaarste gronden — dienen om de onverzadigbare consumptiedrang van het globale noorden te bevredigen. De uitzichtloosheid waarin de armste mensen wegzakken leidt tot conflicten, vluchtelingenstromen, vernietiging van ecosystemen én bevolkingsgroei. Vele miljoenen mensen hebben geen andere uitweg dan bossen te vernietigen om er op de meest primitieve wijze aan landbouw te doen. Of om in de ontoegankelijkste wouden op zoek te gaan naar voedsel, uit overlevingsdrang, ondanks alle bijhorende risico's, zoals nieuwe infectieziekten. Sinds de jaren '80 is — na jaren afname — de ongelijkheid in de wereld opnieuw aan het toenemen. Sinds 2015 is — ook na jaren afname — de honger in de wereld weer beginnen groeien³⁴. Om deze uitstervingsgolf af te remmen moeten we in het globale noorden snel koers wijzigen richting het 'genoeg' om een goed leven te leiden, zodat ook het globale zuiden 'genoeg' heeft voor een waardig bestaan. Of zoals de agro-ecologische beweging het stelt: geen maximalisatie maar zorgen dat er genoeg is voor iedereen.

Willen we als mensheid deze zesde uitstervingsgolf van de biodiversiteit overleven, dan zullen we zowel onze relatie met de natuur als onze onderlinge relatie grondig moeten herzien. We weten dat het onze enige redding is en we hebben de kennis om het te doen. Hopelijk worden we de eerste beschaving die er — zonder al te veel onherstelbare schade — toch nog in slaagt adequaat te reageren op de ecologische problemen die we zelf veroorzaakten.

Bio

Myriam Dumortier is landbouwkundig ingenieur en doctor in de landbouwwetenschappen. Momenteel is ze beleidsmedewerker biodiversiteit bij de Europese Commissie en gastprofessor bos- en natuurbeleid aan de Universiteit Gent. De standpunten zijn persoonlijk en mogen onder geen beding beschouwd worden als deze van de Europese Commissie.

Noten

1. Larsen B.B., Miller E.C., Rhodes M.K. & Wiens J.J. (2017). Inordinate Fondness Multiplied and Redistributed: the Number of Species on Earth and the New Pie of Life, *The Quarterly Review of Biology* 92, 3: 229-265.
2. Uitgebreid gedocumenteerd in Diamond J. (2005). *Ondergang*. Spectrum, Utrecht.
3. Alle cijfers in deze paragraaf komen uit IPCC (2019). *Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*, en IPBES (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*.
4. Zie ook: Kolbert E. (2014). *The Sixth Extinction. An Unnatural History*. Bloomsbury, London.
5. IPBES (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*.
6. Ceballos G., Ehrlich, P.R. & Dirzo R. (2017). Biological annihilation via the ongoing sixth mass extinction signaled by vertebrate population losses and declines. *PNAS*, 114, 30: 6089-6096.
7. Dirzo R., Young H.S., Galetti M., Ceballos G., Isaac N.J.B. & Collen B. (2014). Defaunation in the Anthropocene. *Science*, 345, 6195: 401-406.
8. Rosenberg K.V., Dokter A.M., Blancher P.J., Sauer J.R., Smith A.C., Smith P.A., Stanton J.C., Panjabi A., Helft L., Parr M. & Marra P.P. (2019). Decline of the North American avifauna. *Science*, 366, 6461: 120-124.
9. Seibold S., Gossner M.M., Simons N.K. et al. (2019). Arthropod decline in grasslands and forests is associated with landscape-level drivers. *Nature* 574, 671-674.
10. Sanchez-Bayo F. & Wyckhuys K. (2019). Worldwide decline of the entomofauna: A review of its drivers. *Biological conservation* 232: 8-27.
11. Ostfeld R.S. & Keesing F. (2017). Is biodiversity bad for your health? *Ecosphere* 8(3):e01676.
12. Ostfeld R.S. (2009). Biodiversity loss and the rise of zoonotic pathogens. *Clinical Microbiology and Infection*, 15(1): 40-43
13. Olivero, J., Fa, J.E., Real, R. et al. (2017). Recent loss of closed forests is associated with Ebola virus disease outbreaks. *Sci Rep* 7, 14291
14. Bausch, D.G. & Schwarz L. (2014). Outbreak of Ebola Virus Disease in Guinea: Where Ecology Meets Economy. *PLoS Negl Trop Dis* 8(7): e3056.
15. Pinzon J.E., Wilson J.M., Tucker C.J., Arthur R., Jahrling P.B. & Formenty P. (2004). Trigger events: enviroclimatic coupling of Ebola hemorrhagic fever outbreaks. *Am J Trop Med Hyg.* 71(5): 664-74.
16. Bar-On Y.M., Phillips, R. & Milo R. (2018). The biomass distribution on Earth. *PNAS*, 115, 25: 6506-6511.
17. European Environment Agency (2017). *Food in a green light. A systems approach to sustainable food*. EEA, Copenhagen.
18. IPBES (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*.
19. Anoniem (2019). Wereldvloot rondt kaap van twee miljard ton. *De Standaard*, 21 mei 2019.
20. Zie bijvoorbeeld Delière G. & Neuteleers S. (2020). *De lessen van de populier van Zottegem*. *De Standaard*, 17 februari 2020.
21. Zie onder meer Pearce F. (2015). *The New Wild: Why Invasive Species Will Be Nature's Salvation*. Beacon Press, Boston.
22. Geïnspireerd op het boek van Wilson E.O. (2016). *Half-Earth: Our Planet's Fight for Life*. Norton, London.
23. Convention on Biological Diversity (2020). Report of the open-ended working group on the post-2020 Global Biodiversity Framework on its second meeting (zie target 2)
24. European Environment Agency (2017). *Food in a green light. A systems approach to sustainable food*. EEA, Copenhagen.
25. Poux X. & Aubert P.-M. (2018). *An agroecological Europe in 2050 : multifunctional agriculture for healthy eating*. Institut du développement durable et des relations internationales (IDDRI), Paris.
26. Willett W., Rockström J., et al. (2019). Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems. *Lancet* 393: 447–92.
27. Brown L. (2013). *Full Planet, Empty Plates*. Earth Policy Institute, Washington.

28. Zie bijvoorbeeld Van Hulle J. & Vastershaeghe A. (2019). Als insecten sterven, zakt onze voedselproductie in elkaar. Knack, 22 februari 2019.
29. Poux X. & Aubert P.-M. (2018). An agroecological Europe in 2050 : multifunctional agriculture for healthy eating. Institut du développement durable et des relations internationales (IDDRI), Paris.
30. IPES-Food (2016). From uniformity to diversity: a paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems. International Panel of Experts on Sustainable Food systems.
31. Badgley, C., Moghtader, J., Quintero, E., Zakem, E., Chappell, M.J., Avilés-Vázquez, K., Samulon, A., Perfecto, I. (2007). Organic agriculture and the global food supply. *Renewable Agriculture and Food Systems* 22, 86-108.
32. Jean-Francois Bastin J.-F., Finegold Y., Garcia C., Mollicone D., Rezende M., Routh D., Zohner C.M., Thomas W. Crowther T.W. (2019). The global tree restoration potential. *Science* 365, 6448: 76-79.
33. Anseeuw W., Boche M., Breu T., Giger M., Lay J., Messerli P. & Nolte K. (2012). Transnational Land Deals for Agriculture in the Global South. Analytical Report based on the Land Matrix Database.
34. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2018). The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building climate resilience for food security and nutrition. Rome, FAO.

Hoe kan inheemse wijsheid ons helpen om de zesde uitstervingsgolf te vermijden?

Patricia Verbauwhede

Het internationale speelveld

In 2020 wordt in het kader van het Biodiversiteitsverdrag het *Post-2020 Global Biodiversity Framework* afgesproken. De uitbraak van COVID-19 zet het tijdsschema voor de internationale onderhandelingen over biodiversiteit en klimaat echter ernstig onder druk. Wetenschappers en activisten leven tussen hoop en vrees: zal de crisis het besef vergroten dat onze planeet op de *intensive care* ligt of zal ze klimaat en biodiversiteit wegzetten als 'zorgen voor later'? Begin maart, op een internationale bijeenkomst van inheemse leiders in New York, toen de stad al op weg was om een van de epicentra van de pandemie te worden, verwoordde een inheemse leider uit Costa Rica het als volgt: 'Het coronavirus vertelt de wereld wat inheemse volkeren al duizenden jaren lang zeggen: als we niet inzetten op de bescherming van de biodiversiteit en de natuur, wachten ons nog veel ergere bedreigingen.'¹

Met recht en reden krijgen inheemsen een speciaal statuut binnen de onderhandelingen over klimaat en biodiversiteit via een *indigenous people caucus*. Volgens cijfers van de Wereldbank maken inheemse volkeren ongeveer 5 procent van de totale wereldbevolking uit. Op het hun erkend leefgebied, ongeveer 10 procent van het aardoppervlak, beschermen ze ongeveer 80 procent van de resterende biodiversiteit op aarde². Victoria Tauli-Corpuz, voormalig VN Rapporteur voor de rechten van inheemsen, vestigde in 2016 de aandacht op het feit dat ongeveer de helft van alle beschermde natuurgebieden wereldwijd gevestigd zijn op voorouderlijke gronden van inheemse gemeenschappen. In Centraal-Amerika, Bolivia, Brazilië, Chili en Colombia, Canada en de VS loopt dit wellicht op tot meer dan 90 procent³. Via het forum voor inheemse volkeren kunnen ze hun stem te laten horen, hun rechten claimen en de specifieke rol van inheemse volkeren in het behoud van de planeet benadrukken. Dat is nodig, want minder dan 5 procent van de beschermde gebieden wereldwijd worden effectief beheerd door inheemse en lokale gemeenschappen. Inheemsen hebben hun positie als stakeholder in het klimaat- en het biodiversiteitsdebat met veel moeite afgedwongen door jarenlang intensief werk, zowel internationaal als aan de basis. Ze moeten daarvoor niet enkel de strijd aangaan tegen het dominante economische ontwikkelingsmodel, maar ook ingaan tegen een conservationistische visie op de natuur als een wildernis 'zonder menselijke bemiddeling', zoals het kamp van de 'herwilders' het graag zou zien.⁴

In juni 1992 werden op de Top van Rio twee belangrijke internationale conventies afgesloten: het Biodiversiteitsverdrag en het Klimaatverdrag. Bijna 200 landen maakten afspraken om de klimaatverandering te counteren en de totale rijkdom aan leven op

aarde te beschermen. In de aanloop naar deze Top van de Aarde, bundelden inheemse volkeren hun krachten om de wereldwijde verwoesting van de natuur tegen te gaan en erkenning te eisen voor hun traditionele kennis en hun rechtstreekse relatie met de aarde. Ze hadden een belangrijke invloed op de uitkomst van de top. De Conventie over Biodiversiteit erkende expliciet de afhankelijkheid van inheemse gemeenschappen van de natuur en hun rol in het bewaren van de diversiteit aan soorten. De landen die de conventie ondertekenden, verbonden zich ertoe om de rechten, kennis en praktijk van inheemse volkeren en hun gemeenschappen te promoten, te beschermen en te versterken.

Voor de inheemse bewegingen van Latijns-Amerika was 1992 ook om andere redenen een sleuteljaar. Ze doorbraken het eurocentrische perspectief van wat een feestelijke herdenking moest worden van de 500 jaar 'ontdekking van de Nieuwe Wereld'. Ook dit is een belangrijke bijdrage van de inheemse volkeren in tijden van massale teloorgang van de natuur: het inheemse perspectief als een ander paradigma, als andere manier om te kijken naar de geschiedenis en het Westers vooruitgangdenken. De kolonisatie, de exploitatie van de bodemrijkdommen van de Nieuwe Wereld en de onderwerping en uitroeiing van inheemse volkeren staan diametraal tegenover 'het goede leven' van het Amerikaanse continent vóór 1492. In zijn boek *1491* probeert Charles Mann te reconstrueren hoe deze 'nieuwe wereld' eruit moet gezien hebben vóór Columbus er voet aan land zette. Hij schetst een intrigerend beeld van het continent, dichter bevolkt dan Europa en met een indrukwekkende wetenschappelijke kennis. Hij stelt het beeld bij van 'de indianen [die] in de tijd stil stonden en niets aanraakten noch zelf aangeraakt werden, als geesten die boven een landschap zweefden'. In het pre-columbiaanse Amerika hadden zich complexe samenlevingen ontwikkeld die duizenden jaren lang de omgeving beheerd hebben en het landschap vorm gegeven, ook in het Amazonegebied. 'Ze waren druk bezig de grond van Amazonia te verbeteren toen Columbus verscheen en alles kapot maakte.'⁵

De Conventie over Biodiversiteit erkende expliciet de afhankelijkheid van inheemse gemeenschappen van de natuur en hun rol in het bewaren van de diversiteit aan soorten.

In de *zero draft*-tekst voor het *Post-2020 Global Biodiversity Framework* wordt opnieuw gepleit voor een volledige en effectieve participatie van de inheemse volkeren bij het implementeren van het verdrag. In een van haar toespraken benadrukte Cristiana Pasca Palmer, voormalig secretaris van het Biodiversiteitsverdrag, dat traditionele kennis van cruciaal belang is voor ons voortbestaan, ons besef van identiteit en van onze plaats in de wereld. Ze loofde ook de innovatieve voorstellen vanuit inheemse gemeenschappen om de biodiversiteit *in situ* te bewaren. En tenslotte legde ze ook de link tussen het verlies aan biodiversiteit en het verdwijnen van inheemse talen, waarvan wereldwijd 43 procent aan het uitsterven is⁶. De economische en culturele overleving van de inheemse volkeren is een spiegel van de veerkracht van onze planeet. En vice versa.

Ondertussen moeten die inheemse volkeren nog altijd strijd leveren om die erkenning verankerd te zien in de internationale verdragen. Tijdens de bijeenkomst in Katowice in het kader van het Klimaatverdrag werd, bij het verfijnen van het Akkoord van Parijs, de verwijzing geschrapt naar de rechten van inheemse volkeren (en mensenrechten in het algemeen) uit de implementatierichtlijnen. Dezelfde dubbelzinnigheid manifesteert

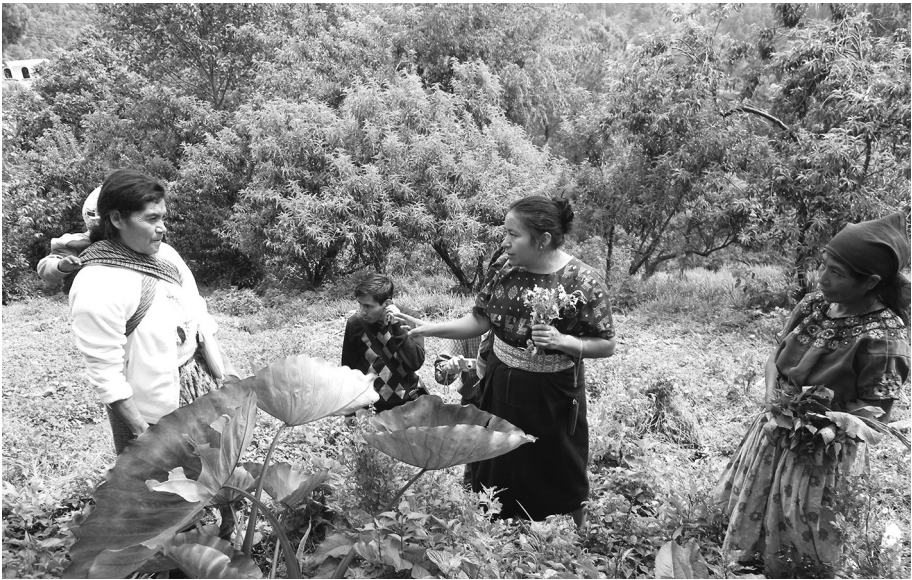
zich op het nationale niveau. De Boliviaanse en de Ecuadoraanse grondwet (respectievelijk van 2008 en 2009) erkennen Moeder Aarde als rechtspersoon⁷, maar tegelijk blijven beide landen concessies toekennen aan oliemaatschappijen en andere extractieve industrieën in waardevolle natuurgebieden, tevens het leefgebied van inheemse gemeenschappen. Met als gevolg dat hun rechten en hun specifieke leefwijze bedreigd blijven door een ontwikkelingsmodel dat geen rekening houdt met de ecologische grenzen van onze planeet.

De stem uit de gemeenschappen

Weg van het internationale toneel, leg ik contact met inheemse mannen en vrouwen, om te begrijpen hoe zij 'biodiversiteit' interpreteren, waarom het belangrijk is om die in stand te houden en op welke manier ze dit proberen te doen. Ik spreek met Myriam uit Guatemala, Martha en Luis uit Bolivia en Sofia en Nelly uit Ecuador⁸. Wat ze delen met elkaar is niet alleen hun inheemse afkomst, maar ook hun geworteld zijn in gemeenschappen die voor hun levensonderhoud sterk afhankelijk zijn van de veerkracht van hun leefgebied.

Myriam en de mensen van maïs (Maya Mam – Guatemala)

Telkens als ik met een gast uit Guatemala langs een maïsakker passeer, overvalt me een gevoel van schaamte als ik moet uitleggen dat dit veevoeder is. Volgens het scheppingsverhaal van de Maya werden de mensen door God geboetseerd uit deeg van maïs. Myriam herinnert zich hoe ze als klein kind naar de maïsmolen werd gestuurd en fel

Inheemse vrouwen uit San Miguel Ixtahuacán wisselen hun kennis over medicinale planten uit (foto: Pastoral de la Tierra, San Marcos, Guatemala)

berispt werd door haar moeder als ze ook maar één korreltje maïs op de grond liet vallen. De *millpa*, de maïsakker, is een voedselsysteem waarin maïs, bonen, pompoenen en bladgroenten eeuwenlang de bodem vruchtbaar kunnen houden en hele families hebben gevoed. Het klaarmaken van de grond, het wieden, het oogsten, de hele cyclus is een familiegebeuren met zowel een feestelijk als een ritueel karakter. 'Heilige millpa, dank omdat je ons samenbrengt, dank voor het werk, dank voor onze verstandhouding, dank voor het eten dat je ons verschaft.' Dit gebed weerspiegelt een overkoepelende visie van onderlinge afhankelijkheid, van evenwicht, van het alles dat met alles verbonden is en bovenal van vreugde en dankbaarheid. 'Het centrum van alles is respect, het besef dat alles zijn plaats en zijn missie heeft, alles leeft, tot en met het vuur en de stenen die tot ons spreken. Je stelt je niet de vraag: waar dient dit of dat voor, nee, alles heeft betekenis, alles moet een missie vervullen en daarom heeft ook alles leven.' Myriam is er zich erg bewust van dat dit een verdwijnende wereld is. 'De kolonisatie, de slavernij en meer recent het gewapend conflict en de gedwongen migratie, de armoede en de sociale problemen die ermee gepaard gaan, hebben ons grote schade toegebracht. Onze intuïtie en onze spirituele energie worden geblokkeerd, we zien niet langer het groter geheel, we verliezen contact met onze voorouders, aan wie we alles te danken hebben, die ons leerden dat alles moet terugkeren naar de aarde en dat niets mag verloren gaan.' Tegenover die realiteit moet heling en genezing gebracht worden. Myriam zet dit centraal in haar werk met de jongeren uit de gemeenschappen. 'Ik wil ze terug in contact brengen met hun familiegeschiedenis, ze liefde en respect voor de natuur laten ervaren. We moeten onze gekwetste gemeenschappen behoeden voor de oprukkende golf van individualisme, consumentisme en competitie. Het collectieve, de zin en de vreugde van dingen samen te doen moet terug in ons gewekt worden.'

Het collectieve, de zin en de vreugde van dingen samen te doen moet terug in ons gewekt worden.

Martha en Luis: liefdevolle aandacht voor Pachamama die ons (op)voedt (Aymara – Bolivia)

Als ze gevraagd worden wat 'biodiversiteit' voor hun betekent, nemen Martha en Luis spontaan het woord '*Pachamama*' in de mond, meestal vertaald als 'Moeder Aarde'. 'Voor de Aymara is alles een ondeelbare eenheid, we zijn allen deel van de natuur en niets staat los van *elkaar*, de natuur is één enkel lichaam. Pachamama voedt ons elke dag en wij communiceren met haar via de dieren en de planten.' *Pacha* betekent echter zowel 'tijd' als 'ruimte' en omvat dus niet alleen de fysieke ruimte zoals we die nu beleven, maar ook alles wat geweest is en zal zijn. Het is een begrip dat zowel de voorouders als de toekomstige generaties kan omvatten. Ook hier weer is het sleutelwoord 'respect': 'telkens als we zaaien, vragen we om toestemming, de belangrijkste functie die onze [inheemse] autoriteiten moeten vervullen is het uitvoeren van de rituelen om de zegening van Pachamama te krijgen en een goede oogst te verzekeren. Ze dragen het hele jaar de symbolen van de vruchten van het land bij zich en dragen zo de zegen van Pachamama over op alle families van de gemeenschap.' Deze tradities, die samenhangen met het collectieve beheer van de grond, staan echter onder grote druk, omdat meer en meer mensen overgaan tot het aanvragen van een individuele grondtitel. 'De versnippering maakt dat eeuwenoude systemen van rotatie in verval raken. Ook de introductie van *tractoren* op de vlaktes is een aanslag op de natuur. Jongeren

beschouwen de rituelen als iets van vroeger, waar zij geen tijd meer aan willen besteden. Tot de dag komt dat ze een bestuursrol moeten opnemen en de rituelen moeten kunnen uitvoeren. We hebben onze statuten uitgewerkt als Tierra Comunitario de Origen om de gemeenschap te beschermen tegen de individuele opdeling en verkoop aan derden, wat voor Pachamama een grote bedreiging zou zijn.'

Terwijl maïs het centrale gewas is voor Meso Amerika, hebben de inheemsen in de hoge Andes een duizelingwekkende variatie aan aardappelen tot stand gebracht. Vlaamse bioboeren kijken met respect en ook wel een beetje afgunst naar die rijkdom aan variëteiten die (nog) niet beperkt wordt door certificering en registratie. Vanuit het bewustzijn dat dit duizendjarige kennis en erfgoed is, zijn Martha en Luis nu de verschillende variëteiten aan het registreren op gemeentelijk vlak.

Gemeente Pucara, Bolivia. Expositie van lokale aardappelrassen (foto Judith Morales, Nayra Pacha, Bolivia)

Nelly en Sofia: we hebben alles te danken aan onze voorouders en aan het woud (Kichwa — Ecuador)

Het derde gesprek brengt ons naar Misahuallí, een klein stadje langs de Napo-rivier in Ecuador, waar de uitlopers van de Andes en het Amazonebekken elkaar ontmoeten. Hoewel ze de taal delen met de hoogland-Quechua, behoren de Kichwa op basis van hun culturele praktijken tot de Amazonevolkeren. Nelly en Sofia maken deel uit van *Sinchi Warmi*, een inheems collectief dat zich heeft toegelegd op ecotoerisme.

Voor Nelly en Sofia betekent dit project in eerste instantie te kunnen blijven op de plek waar ze geworteld zijn. 'We zijn gelukkig in het woud, waar we omringd zijn door planten en dieren die we bij naam kennen. Onze grootouders groeiden op met de geluiden, het voedsel en de medicijnen van het woud. Alles leeft, alles is bezield, je moet enkel leren het juiste te vragen van wat je omringt.' Ook hier weer zijn respect en wederkerigheid kernwaarden: 'voor elke boom die je velt, moet je toelating vragen en minstens

één nieuwe boom planten.’ Ecotoerisme is voor inheemsen een delicate oefening tussen authenticiteit en tegemoet komen aan de verwachtingen van Westerlingen die op zoek zijn naar een unieke ervaring in ‘de ongerepte natuur’. De bedreigingen zijn echter niet min. ‘Het woud verdwijnt in hoog tempo. Niet alleen door de ongebreidelde houtkap, maar ook door de komst van de oliemaatschappijen en mijnbouwbedrijven. De enige manier om dit te stoppen is hier blijven, ons voedsel produceren, bomen zaaien en terug aanplanten. We hopen ons terrein te kunnen uitbreiden, want enkel als we eigendomsrechten verwerven, zullen we het woud kunnen blijven beschermen.’ Ook Nelly en Sofia zien zichzelf als een schakel tussen verleden en toekomst. ‘Alles wat we weten over de natuur die ons omringt, is ons geleerd door onze grootouders. We willen niet dat onze taal, onze kledij en onze manier van leven verdwijnen. We willen dit alles kunnen doorgeven aan onze kinderen en zij op hun beurt aan hun kinderen. Daarom is het zo belangrijk om de jongeren te betrekken in onze activiteiten. Zodat ze geen schaamte voelen over hun afkomst, hun cultuur, integendeel, zodat ze het beschouwen als iets essentieels, iets om trots op te zijn.’

***We willen dit alles kunnen doorgeven
aan onze kinderen en zij op hun
beurt aan hun kinderen.***

De achiote levert een rode kleurstof die in het Amazonegebied zowel een culinaire als rituele toepassing heeft. (foto: Sinchi Warmi, Ecuador)

Voor deze inheemsen ‘van vlees en bloed’ is natuurbehoud geen bijzaak, maar een kwestie van levensbehoud, wat hun volgens Joan Martinez-Alier onderscheidt van zowel de aanhangers van de ‘cult of the wilderness’ als van de ‘gospel of eco-efficiency’⁹. Hoewel we nog een lange weg te gaan hebben, is het besef van de waarde van lokale voedselsystemen ook bij ons meer en meer aan het doordringen. Deze ervaring van *interdependencia* — onderlinge afhankelijkheid — is niet gestoeld op angst voor tekort, maar op verwondering en dankbaarheid voor de overvloed die onze directe omgeving ons biedt. Het is ook een basisvoorwaarde om de natuur met meer respect en wederkerigheid te kunnen benaderen.

Uit de drie gesprekken komt tenslotte ook heel sterk het belang van het collectieve naar voor, als iets dat constant herijkt moet worden. Mens, natuur en gemeenschap vormen

een ondeelbaar, maar ook een dynamisch web van relaties. Deze overkoepelende visie kunnen we beter niet als een onveranderlijke en radicaal niet-Westerse ‘kosmovisie’ ophemelen. Het gaat in essentie om — zoals de Gentse antropoloog en Aymarakenner Koen De Munter het benoemt — een ‘cosmopraxis’ of een *practicar la familia* — letterlijk ‘de familie beoefenen’.¹⁰ Waarbij de familie metafoor is van niet alleen het gezin, maar ook de gemeenschap en de fysieke omgeving. Samen vormen ze een dynamisch en sterk samenhangend verband, dat continu gevoed en gekoesterd moet worden doorheen een complex web van sociale interacties, rituelen en praktijken.

Hoe verschillend de inheemse benadering ook mag lijken van onze omgang met en ons denken over de natuur, ze kan ons in alle geval leren dat het nog niet te laat is om het beoefenen van respect, wederkerigheid en collectiviteit (terug) aan te leren.

Epiloog

Dit verhaal is ons overgeleverd door de ouderlingen in de Sierra Norte in Oaxaca, Mexico. Tijdens de grote epidemie, jëen pã’am — de ziekte van het vuur, besloot een familie om alle maïs te stelen en te vluchten naar een plek waar de ziekte hun niet zou kunnen bereiken. Maar de ziekte reisde ongemerkt met ze mee en allen werden overvallen door hevige koorts. Er was niemand in de buurt om ze te helpen. En toen ze een voor een stierven, was er ook niemand om hun lichamen te begraven, ze bleven liggen en droogden uit in de zon. Mijn overgrootvader, die mij het verhaal vertelde, bezwoer mij nooit die leugen te geloven: dat het individuele en het collectieve belang aan elkaar tegengesteld zijn.

Bio

Patricia Verbauwhede (Kortrijk, °1961) is germaniste en volgde in 2002-2003 de bachelor-na-bachelor Intercultureel Management en Internationale Communicatie bij CIMIC in Mechelen. Van 1986 tot 1996 werkte en leefde ze met haar gezin in het hoogland van Bolivia. Sinds 1997 werkt zij bij Broederlijk Delen op de dienst Internationale Programma’s op de afdeling Latijns-Amerika en ze reist regelmatig naar de regio.

Noten

1. Levi Sucre Romero, BriBri van Costa Rica en co-coordinator van de Alianza Mesoamericana de Pueblos y Bosques, geciteerd in <https://www.coveringclimatenow.org/climate-beat/the-corona-connectionnbsforest-loss-drives-viruses-as-well-as-climate-change>
2. <https://www.worldbank.org/en/topic/indigenouspeoples>
3. Tauli-Corpuz, V., 2016. Conservation and indigenous peoples' rights. Report of the Special Rapporteur of the Human Rights Council on the rights of indigenous peoples to the General Assembly.
4. Deliège, G., 2014. Wat schuilt er achter de nieuwe wildernis – Deel 2, *Oikos* 69, p.97.
5. Charles Mann, 2006. De ontdekking van Precolumbiaans Amerika, p.330 en p.414.
6. <https://www.cbd.int/doc/speech/2019/sp-2019-04-22-UNPEII-en.pdf>
7. Zie de artikels van Wijdekop (Oikos 84, 2017) over ecocentrisme en Schoukens (Oikos 86, 2018) over de juridische verankering van de rechten van de natuur.
8. Patricia Verbauwhede sprak met Myriam Salanic, Maya Mam uit San Juan Ostuncalco, Quetzaltenango, Guatemala; Judith Morales van de Asociación Nayra Pacha sprak met Luis Quispe Mejía en Martha Bautista, Aymara uit Pucara, Sica Sica, La Paz Bolivia; Lesly Enriquez sprak met Sofia Chimbo en Nelly Chimbo Rivadeneira uit Misahuallí, Napo Ecuador.
9. Martínez Alier, J., 2002. *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK; Northampton, MA
10. De Munter, K., 2016. Relational Ontology and Cosmopraxis, seen from the Andes. Visiting and Commemorating among Aymara Families. *Chungara, Revista de Antropología Chilena*.
11. Gebaseerd op een column van Yasnaya Elena A. Gil, Jëen pã'äm o la enfermedad del fuego, verschenen in *El País*, 22 maart 2020.

Uit naam van de Natuur

Barbara De Coninck

*Stat rosa pristina nomine,
Nomina nuda tenemus*

Umberto Eco, *De Naam van de roos* (1980)

Vrije val

Helemaal aan het einde van *De Naam van de roos*, na de uitslaande brand die de beroemde bibliotheek van de Piemonteese abdij in de as heeft gelegd en vooraleer ze voorgoed van elkaar afscheid nemen, zegt de franciscanermonnik William van Baskerville aan zijn secretaris, de jonge novice Adson van Melk, dat *de roos van voorheen bestaat als naam: naakte namen houden wij over*.

En ofschoon *De Naam van de roos* op de eerste plaats een verbeeldingsvolle roman en een taalfilosofisch meesterwerk is dat, karakteristiek postmodern, uitpuilt van geraffineerde citaten en filosofische verwijzingen naar de diepste krochten van de middeleeuwse scholastiek, kan men het orgelpunt van deze roman ook als een vermaning aan *ons*, lezers in de eenentwintigste eeuw, lezen.

Zoals zovelen onder ons ben ook ik bang, boos, verdrietig en ontdaan in het aanschijn van de voortdurende, razendsnelle afkalving van de ons omringende natuur — de instorting van aantallen en soorten vogels en planten, zoogdieren, vlinders, bijen en andere insecten ten gevolge van habitatverlies, versnippering en verharding van het landschap, verstoring, vervuiling, vermesting, pesticidengebruik, slechte waterkwaliteit, invasieve soorten (exoten), overbevissing en niet het minst de ogenschijnlijk onbeheersbare opwarming van de aarde en alle akelige verschuivingen die daarmee gepaard gaan.

Het lijkt of we ons in vrije val bevinden.

De natuur sterft uit.

De cijfers over de biodiversiteit in Vlaanderen uit het *Natuurrapport Vlaanderen 2019*¹ liegen er niet om. Van onze 66 zoogdieren zijn 30 (!) soorten in gevaar — regionaal uitgestorven, ernstig bedreigd, bedreigd of kwetsbaar. Van onze 161 broedvogels staan maar liefst 67 soorten acuut onder druk. Van onze 22 inheemse amfibieën en reptielen 10. Van de 71 dagvlinders 56.

9 van 19 ‘houtbewonende bladsprietkevers’ — sprookjesachtige vliegende herten, neushoornkevers en gouden torren. 11 op 36 lieveheersbeestjes. 20 op 62 water- en oppervlaktewantsen. 21 op 42 zoetwatervissen en prikken.

In Vlaanderen is één op vier bomen ziek.

Aan de andere kant van de planeet krimpt het Amazonewoud, de grootste groene long ter wereld, zienderogen. In Florida vallen tegen de ochtend de leguanen bevroren uit de bomen. In Zuid-Australië en Nieuw-Zuid-Wales razen over een nauwelijks voorstelbaar groot gebied de ergste bosbranden die het land ooit heeft gekend. Honderden miljoenen bomen, meer dan twaalf miljoen hectare land en een miljard dieren gingen in vlammen op. Maar ook tientallen mensen lieten het leven en duizenden huizen werden verwoest. We staan erbij en we kijken ernaar. Voorlopig zijn het (voor ons nog) beelden op beeldschermen. Is het echt zò erg dan? Is het *virtual reality*?

De biosfeer staat onder druk.

In de eerstkomende decennia dreigen over de hele wereld *een miljoen* plant- en diersoorten van de aardkorst of de oceaانبodem te verdwijnen — één soort op acht². Over drie generaties. Het zijn fenomenale, onvoorstelbare cijfers die ons zouden moeten laten duizelen. Het is het verlies van even zovele complexe levensvormen met een bewustzijn die miljoenen jaren nodig hadden om te evolueren tot wat ze vandaag zijn. We spreken over bijna 23 procent van alle vogels, 25 procent van alle planten, 33 procent van alle koraalriffen, 40 procent van alle amfibieën, 10 procent van alle insecten en meer dan een derde van alle zeezoogdieren. De huidige uitstervingsnelheid is met deze cijfers tientallen ‘of honderden’ keren hoger dan de gemiddelden gedurende de afgelopen tien miljoen jaar — niemand kan het met zekerheid zeggen. Bovendien voltrekt deze rampspoed zich steeds sneller. Een ongeluk komt te paard en gaat te voet.

In de eerstkomende decennia dreigen over de hele wereld een miljoen plant- en diersoorten van de aardkorst of de oceaانبodem te verdwijnen — één soort op acht.

De instorting van de natuur brengt ons in buitengewoon gevaarlijk vaarwater. Op cruciale terreinen is natuur namelijk zonder meer een essentiële voorwaarde voor ons menselijk bestaan. Natuur is de onvervreembare basis van onze gezondheid (lucht-, water- en bodemkwaliteit, klimaatregeling en verkoeling, koolstofopslag, medicijnen, genetisch kapitaal, ongediertebestrijding), onze voedselveiligheid (pollinatie/bestuiving), onze economieën (energie, hulpbronnen), onze levenskwaliteit (mentaal welzijn). Natuur levert vitale en vaak onvervangbare baten aan de mensheid: de zogenaamde ‘ecosysteemdiensten’.

Omwille van al die milde en gulle gaven zouden we natuur moeten koesteren in plaats van haar te plunderen. Dat zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn. Nochtans zitten we op ramkoers met de planeet.

Velen broeden op oplossingen: wetenschappers — geografen, geologen, oceanografen, klimatologen, biologen, ecologen, sociologen — maar ook beleidsmakers, juristen, economen, ingenieurs, ruimtelijke planners, filosofen, kunstenaars, journalisten, futurologen. Ook de burger laat zich niet onbetuigd met gemeenschapsinitiatieven (o.a. Klimaatcoalitie, Youth4Climate, Sign for my Future) en burgerwetenschap of met voorzichtige nieuwe handelingen in het dagelijkse leven: minder consumptie, minder plastic, minder vlees, minder auto, minder vliegtuig, de korte keten.

Maar is het voldoende en is er nog tijd? Want tijd is niet te koop.

Van de kroon en het hoofd

Het is ruim onvoldoende en er is nauwelijks nog tijd. Het beleid rond het herstel van de natuurlijke biodiversiteit sleept aan. De aanhoudende problemen en vooruitzichten tijdens de komende decennia zijn 'ontmoedigend'. Dat staat in vette letters te lezen in het rapport over *Het milieu in Europa – Toestand en Verkenningen 2020 (SOER 2020)*³ van het Europees Milieu Agentschap dat als taak heeft betrouwbare en onafhankelijke informatie over het milieu te verstrekken en dat ijvert voor duurzame ontwikkeling bij beleidsmakers en het grote publiek.

Het Agentschap onderstreept dat het gevoerde Europese beleid doeltreffender is gebleken in het verminderen van de druk op het milieu dan in *het beschermen van de biodiversiteit en de ecosystemen (en de gezondheid en het welzijn van de mens)*. Het bevestigt dat de impact van de achteruitgang van de biodiversiteit *net zo catastrofaal is als de klimaatverandering*.

'Het is duidelijk dat natuurlijk kapitaal nog niet beschermd, in stand gehouden en verbeterd wordt in overeenstemming met de ambities van het Zevende Milieu-Actieprogramma waarin wordt gesteld dat tegen 2050 de biodiversiteit wordt beschermd, naar waarde geschat en hersteld op manieren die de veerkracht van onze samenleving versterken. Geringe percentages van beschermde soorten (23 procent) en habitats (16 procent) verkeren in een gunstige staat van instandhouding. Europa ligt niet op schema om te voldoen aan de algemene doelstelling om het verlies aan biodiversiteit tegen 2020 een halt toe te roepen. Europa heeft de streefcijfers bereikt voor de aanwijzing van beschermde terrestrische en mariene zones en bepaalde soorten zijn hersteld, maar de meeste andere streefcijfers zullen waarschijnlijk niet worden gehaald⁴.

Het heeft er nochtans alle schijn van dat we met de voorliggende vakkennis steeds beter weten wat ons te doen staat. *Nu te doen staat*: de volgende tien jaar zouden cruciaal zijn als we de op hol geslagen temperaturen die alles te maken hebben met onze ongeremde uitstoot van koolstof en ander broeikasgas onder een beheersbare opwarming van +1,5°C willen houden. Het is onze allerlaatste kans om een evenwicht te creëren tussen ecologische, economische en maatschappelijke functies. Dan nog is het realistisch te geloven dat de zeespiegel tegen 2100 met twee tot drie meter stijgt.

Het is onze allerlaatste kans om een evenwicht te creëren tussen ecologische, economische en maatschappelijke functies.

Hier en nu moeten handel en economie wereldwijd worden herdacht, vergroend, verduurzaamd, circulair en klimaatneutraal gemaakt. Europa moet een Unie worden van Wind en Zon⁵. Fossiele brandstoffen als olie, steenkool en gas maar ook kernenergie moeten worden losgelaten. Klimaatneutrale energiebronnen komen in de

plaats. We zullen zuiniger moeten omspringen met natuurlijke hulpbronnen, met kostbaar water en met elektriciteit. Plastic weren, investeren in onderzoek naar alternatieve

materialen, minder vervuilend reizen. Dat alles *'in order to leave for future generations a planet that is healthy and habitable by all species'* (David Attenborough).

In België hinken we alvast buitengewoon overtuigend achterop: met de huidige beleidsmaatregelen vermindert ons land zijn koolstofuitstoot tegen 2030 met 13,3 procent, ver onder de 35 procent die op Europees niveau werd vastgelegd. We hebben in ons land niets minder dan een nationaal pact nodig waarin de ernst van de toestand wordt erkend, waarschuwt Hans Bruyninckx⁶, de uitvoerend directeur van het Europees Milieu-Agentschap. Hij vergelijkt een dergelijk charter warempel met het sociaal pact van na de Tweede Wereldoorlog.

Gelukkig is er Europa dat sterk inzet op het klimaatneutraal maken van het oude continent.

De *Green Deal*. Visie. Ambitie. Daadkracht. Vrouwe Justitia. Verplichting afdwingend wetgevend apparaat. Ook voor laffe lidstaten die alleen maar schulden maken.

De klimaatopwarming is wel degelijk de achtergrond waartegen de Zesde Extinctie zich afspeelt. Nochtans is het bijlange niet de enige bepalende factor. 75 procent van het aardoppervlak is significant aangetast door cultureel gebruik, 66 procent van de oceanen ondergaat een 'cumulatieve impact', meer dan 85 procent van de *wetlands* gingen verloren⁷.

Om het verlies aan natuur, de erosie van de biodiversiteit en de instorting van ecosystemen terug te dringen zullen we op nooit geziene schaal moeten investeren in natuurherstel, in natuurbescherming en in soortenbeleid. Wereldwijd de ecosystemen van zeeën, oceanen en terrestrische landschappen in hun integriteit herstellen, bossen aanplanten, het vasteland verwateren, grotere en beter verbonden leefgebieden creëren voor planten en dieren. Letterlijk ruimte maken voor natuur. Robuuste natuur.

In Vlaanderen is *vijftien jaar* na het verstrijken van de einddatum in het Natuurdecreet slechts 74 procent van het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) afgebakend. Van de natuurverbindingen (bijvoorbeeld ecodeucten) is in diezelfde tijdspanne nog zo goed als geen werk gemaakt. *Eenentwintig jaar* na het uitzetten van de doelen in de planologische bestemmingsplannen voor bos-, natuur- en reservaatgebied (Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen) is in 2019 slechts 40 procent van het vooropgestelde bos-, natuur- en reservaatgebied gerealiseerd⁸. De vooropgestelde ambities zijn daarenboven slechts de absolute ondergrens voor de garantie op instandhouding van de actueel aanwezige, waardevolle natuur.

We zijn goed bezig ons zélf de kroon van het hoofd te nemen.

Er is nood aan een mondiaal plan van aanpak met integrale ('systemische') maatregelen — investeringen, beleid en activiteiten. Er is nood aan een mentaliteitsverandering bij alle betrokkenen, dus bij elk van ons.

Ook voor natuurherstel zijn de oplossingen bekend. Talloze waardevolle, wetenschappelijk uitgekende, complementaire en realistische modellen liggen klaar.

De Verenigde Naties communiceren 30 procent van de aarde te willen beschermen tegen 2030, veel meer dan de huidige 15 procent voor land- en zoetwaterbiotopen en 7 procent voor mariene gebieden.

Op aarde ligt nog negenhonderd miljoen hectare land, geschikt voor boomaanplant, braak. Volledig bebost kan deze partij grond 205 gigaton koolstof opslaan en de opwarming van de aarde onder het kantelpunt van +2°C houden⁹. Tenzij dit scenario een excuus is om de komende vijftig jaar lekker te blijven stoken, rijden, vliegen en verbranden.

En wat te denken van het Linnaeus-project van de Schotse ‘planetair filosoof’ Jonathan Ledgard¹⁰, een voorstel waarbij mensen van over de hele wereld zich kunnen ‘abonneren op de planeet’. In de wetenschap dat de grootste biodiversiteit op aarde zich bevindt bij de armste en snelst groeiende bevolkingsgroepen die dankzij dit natuurlijk kapitaal *de facto* een cruciale speler zijn in de natuurbeschermingsproblematiek, ontwikkelde Ledgard een protocol voor het maandelijks doneren aan dieren en planten. De ingezamelde gelden worden met behulp van ‘slimme computers’ overgedragen aan gemeenschappen uit de periferie, die voor de duurzame bescherming van de biodiversiteit binnen hun natuurlijke leefomgeving een vergoeding krijgen: als dat geen dubbele verzilvering is.

De zandloper

Met de zesde uitstervingsgolf voelt het alsof we, zonder het goed te beseffen, een zandloper hebben omgedraaid — een voor ongeveer de helft met fijn zand gevulde tijdmetre die bestaat uit twee holle glazen kegels die door een nauwe opening met elkaar in verbinding staan (Van Dale). Het is alsof er vlak voor onze neus in de natuur een leegloop plaatsvindt die ons zenuwachtig maakt, ons ontmoedigt en benauwt, ons hypnotiseert of juist frenetieke actie ontketent. Het heeft er alle schijn van dat we slecht zijn voorbereid. We slaan wild om ons heen.

Sommigen vinden dat het allemaal nogal meevalt, dat ook de mens *natuur* is en zijn handelingen daardoor *de facto* ethisch neutraal. Anderen vestigen hun hoop op nieuwe technologieën om de eerder vermelde baten (ecosysteemdiensten) over te nemen van de natuur. Weer anderen wijzen goedgemutst in de richting van ‘nieuwe natuur’: in de stad komt immers iets nieuws in de plaats. Rare motjes in de metro van Londen. De grappige McFlurry-egel. De kleine stadsmereel (*Turdus urbanicus*)¹¹.

Maar vergeten we niet ten eerste dat het juist bijzonder is aan de mens dat hij over een moraal beschikt, ten tweede dat het een illusie is te willen hopen op alles zaligmakende oplossingen van technologie alleen en ten derde dat we de gevolgen van de ‘nieuwe’, rare, uitgedunde, veranderende natuur niet kennen. De veerkracht van de natuur is inderdaad formidabel. Maar de natuur is wel onomstotelijk uit balans. De nieuwe fenomenen die we rondom ons zien ontstaan, zijn ongezien in de menselijke geschiedenis. We weten ze niet goed te duiden. We kunnen met andere woorden beter voorzichtig zijn. Voorzichtigheid is de moeder der wijsheid.

Uiteindelijk draait het in de natuur- en milieuproblematiek allemaal om tijd. En tijd is niet te koop. Om geld dat je maar één keer kunt uitgeven. Om economie en onhoudbare groei (extractie, productie, transport, consumptie). Om levenskwaliteit (gezondheid, welvaart, persoonlijk geluk), in onze hoogtechnologische en neoliberale samenleving vaak herleid tot overvloed en comfort — *commodity* beschouwd als een ‘grondrecht’ waar wij niet graag op willen toegeven. Onder de grasmat gapen armoede, groeiende sociale ongelijkheid, overbevolking. Dat zijn de donkerste wolken van allemaal.

Of we laten de boel verrotten. Of we houden onszelf een spiegel voor, zetten de tering naar de nering en laten de werkelijke graad van onze beschaving zien. In het bewustzijn van onze ‘historische schuld’.

Een weg uit het tekort

Van het beleid verwachten we intussen garanties voor een toekomst in veiligheid — duurzame bescherming van ons landgebruik, onze gezondheid, onze voedselveiligheid, onze welvaart en mobiliteit. Politieke, sociale, economische en juridische kaders die werken. Investerings in natuur en technologie. Visie. Solidariteit. Snelheid. Solide, integrale en geruststellende oplossingen. En dat alles bij voorkeur zo realistisch, goedkoop en pijnloos mogelijk.

En toch. De politiek loopt mank zonder het vertrouwen van de burger en zonder draagvlak.

Wat dat vertrouwen betreft moedigt de Nederlandse ‘duurzaamheidscelebrity’ Marjan Minnesma (die succesvol een zaak aanspande tegen de Nederlandse Staat wegens diens nalatigheid in de reductie van uitstoot van broeikasgas) bewindvoerders aan om over onpopulaire maatregelen (die op korte termijn geen politieke winst garanderen) anders en beter te communiceren. Ze is er namelijk van overtuigd dat ‘als de overheid de burger uitlegt dat er over dertig of veertig jaar iets heel vervelends gaat gebeuren en zij hem daarvoor zo veel mogelijk wil behoeden, hij misschien wel luistert. Alleen vertikken de overheden dat te doen. Hun boodschap blijft: we gaan rustig aan doen. Eerst willen we draagvlak creëren, is de mantra. Neen: dat is een valse tegenstelling. Veel dingen die burgers moeten doen, zijn best betaalbaar.’¹²

In een gezamenlijke bijdrage in *De Standaard*¹³ merken Manu Claeys en Luc Huyse op dat politici de uitdaging niet (alleen) aan kunnen:

‘In het klimaatdebat zal de groei van een draagvlak van onderuit moeten komen, van de burgers. Het is belangrijk dat we dat beseffen. Als we verandering willen, moeten we tonen dat we er klaar voor zijn. Pas dan zal wie verkozen is, volgen. De burgermaatschappij bepaalt nu eenmaal de koers, leert het verleden ons, ministers en parlementsleden het tempo. Ook daarom kunnen onze politici niet op eigen kracht tot een duurzaam klimaatbeleid komen. Wat het klimaatbeleid nodig heeft, is meer politisering van de burgers, in de zin van mobilisatie en zelforganisatie.’

Wij burgers zijn dat draagvlak. Het is onze plicht om onze politici aan te porren en aan te moedigen. Daar is een heel mooi Frans woord voor, *le civisme*: burgerdeugd, burgerzin. De *klimaat*jongeren zijn in deze een lichtend voorbeeld. Nu komt het erop aan ook voor het *natuur*beleid een krachtig signaal te geven. Die signalen zijn er intussen. Al gaat men voor het afdwingen van een ambitieus natuurbeleid (nog) niet massaal expliciet de straat op.

Met heel eenvoudige handelingen geven we nochtans meer en meer wijdverbreid te kennen dat het ons menens is.

Met een groene gevel, een dak waarop een mussen- of een gierzwaluwenkast, een voederplank, een insectenhotel, een tuintje met inheems groen, een egelhuis, een composthoop of een regenton doen heel velen onder ons iets aan het habitatverlies. Ook zij die geen (of lokaal gekweekt) vlees consumeren dragen bij: de houtkap in het regenwoud is voor 80 procent aan veeteelt gerelateerd.

Met terreinwerk in een natuurreservaat, een boomplantactie of, drastischer, door ervoor te kiezen kleiner en/of in de stad te wonen, zetten velen zich in voor landschapsherstel.

Zij die bewust kiezen voor de vruchten van biologische of biodynamische landbouw bespoedigen de ontmoediging van pesticidengebruik.

Samen dringen we vervuiling terug door plastic tot het absolute minimum te reduceren, agressieve wasmiddelen te weren, haard of barbecue minder vaak aan te steken, ons aan te sluiten bij een middenveldvereniging. Natuurpunt vzw, de grootste natuurbeschermingsorganisatie in Vlaanderen, telt intussen ruim 107.000 leden — dat komt ongeveer neer op het aantal inwoners van een stad als Leuven.

We beperken verstoring door allemaal samen een beetje meer thuis te blijven.

Onze invasieve soorten kunnen we in de nabije toekomst misschien zelfs opeten — denk aan de Schipholganzencroquette of het rivierkreeftenspiesje van de Keuken van het Ongewenst Dier in Nederland.

Er zijn honderden zonet duizenden opschonende keuzes die we maken.

Ik maak me sterk dat we ondanks een gevoel van verlies (aan territorium, aan actieradius, aan overvloed) meer levenskwaliteit halen uit deze bewustwording en deze

nieuwe ethiek of minstens *hygiène de vie*. Door concreet deel te nemen aan de bescherming van het natuurlijke leven ervaren we het leven zelf meer als een geschenk.

Door concreet deel te nemen aan de bescherming van het natuurlijke leven ervaren we het leven zelf meer als een geschenk.

Door ons met allerlei kleine maar slimme handelingetjes in te zetten voor de levende natuur, waarbij we het alledaagse leven als het ware heruitvinden — wat langzamer en bedachtzamer in

het leven staan, ontspullen, consuminderen, versoberen, de-moderniseren en ons tegelijk engageren, leven we authentieker. Ervaren we het leven meer holistisch. Komen we

dichter bij de kern van ons bestaan. Weg van het spektakel en dichters bij het mysterie — de simultane felheid en fragiliteit — van het fenomeen mens in de uitgestrektheid van het heelal.

‘Een andere weg uit het tekort’, schrijft de Nederlandse Annemiek Leclaire¹⁴, ‘is willen wat niets kost. Wildzwemmen, over de dijk fietsen, vrienden ontmoeten. Lezen. Met kinderen kletsen. Podcasts beluisteren. De zon zien opkomen en ondergaan. Dit is de lust waarvan ik een vertaling zag in het gedicht *Momenten* dat aan Jorge Luis Borges wordt toegeschreven. Want, voor het geval je het nog niet weet, dit is waar het leven van gemaakt is: momenten. Mis niet het nu.’

De natuur is het leven zelf

Opkomen voor de biodiversiteit en voor natuurherstel veronderstelt een vernieuwde houding tegenover dier en plant: een *nieuwe alliantie* met de biosfeer. Het afleggen van het kleed van superioriteit tegenover de wilde natuur en het pre-culturele (de mens is niet het eindpunt van natuur en cultuur). In plaats daarvan solidariteit met de natuur. Aandacht en ontzag voor andere levensvormen, voor andere manieren van bewoning van de aarde, voor andere manieren van zijn.

In *The Camille Stories. Children of Compost*¹⁵ schetst de Amerikaanse feministisch sociologe Donna Haraway een prikkelend beeld van wat een dergelijke solidariteit dan wel zou kunnen zijn: een bloeiende *multispecies* toekomst. Haar *Stories* zijn een geëngageerd narratief van bloei en overvloed ondanks een setting van rampzalige vernieling en verarming. Ze lezen als een bizarre, bevreemdende en redelijk angstaanjagende fabel die zich afspeelt in de periode 2025-2425 en eindigt in een situatie waarbij de wereldpopulatie (van gewone én hybride menselijke wezens) geslonken is van 10 tot 3 miljard bewoners.

Bij de Kanawharivier in West Virginia ontstaat een nieuwe gemeenschap, New Gauley, zo genoemd om land en rivier te eren die door de mijnindustrie waren verwoest. Een experimentele nederzetting van mensen op de vlucht voor natuurverlies, klimaatverandering, sociale desintegratie, overbevolking, oorlog en migratie, op zoek naar alternatieve manieren van leven in zorgzame en intieme symbiose met de natuur (symbiosis). Een vreedzaam en recycleerbaar model: de *Community of Compost*.

Kernwaarden van de ‘compostisten’ zijn vriendschap, vreugde, gastvrijheid, herdenking en spel. Veel aandacht wordt besteed aan het vertellen van verhalen, aan kunst en aan wetenschap — in het bijzonder de EcoEvoDevoHistoEthnoTechnoPsychoStudies. Kinderen (*Children of Compost*) zijn een zeldzaam en kostbaar goed en het krijgen van kinderen is een sterk gestructureerde, collectieve beslissing. Elk kind heeft minimaal drie ouders. Het kan naar keuze ofwel als ‘klassiek’ mensenkind (*non-sym*) geboren worden of het wordt opgeladen met een dierlijke *symbiont*, genetisch ‘aangevuld’ met een aantal cellen, moleculen en micro-organismen van een vrijelijk gekozen dier, bij voorkeur een kwetsbare soort en een lange-afstandsmigrant. Met dit dier heeft het *sym*-kind een geprivilegieerde band. Het draagt het hele ecosysteem dat zich rond de soort uitstrekt lichamelijk en mentaal met zich mee. Het wordt zelf een nieuw soort ‘mens/dier’ in symbiose met een bonte verzameling andere levende wezens. Het *sym*-kind

ziet er ook anders uit. Als het de monarchvlinder als totem heeft krijgt het rupsachtige strepen in zijn jeugd, naderhand een harige huid, glimmende oranjerode en zwarte vegen, antennes, de zintuiglijkheid van de vlinder. Het *sym*-kind ziet en ruikt anders. Het denkt anders. Het handelt anders. Het reist anders. Het ervaart en reageert op de wereld als mens én als vlinder.

The Camille Stories zijn een griezelige en in zekere zin provocerende utopie.

De beeldspraak van Donna Haraway met de suggestie tot ‘verknoping’ van de mens met niet-menselijke dieren spreekt mij persoonlijk sterk aan. Ik vat het op als een uitnodiging om manieren te bedenken om te verbloemen, te vervlinderen, te verdierlijken.

Elk afzonderlijk dragen wij de hele biologische geschiedenis van de aarde in ons lichaam. Bij de geboorte van een kind of, vroeger nog, in het aanschijn van de echografie van een nog onvoldragen menselijk leven, staan we daar nog wel eens bij stil. Hechten we ons aan dat geheugen.

We zijn anno 2019 en nog altijd bezoekt één op vier Vlamingen nooit een bos of een natuurgebied¹⁶.

Er is dus nog werk aan de winkel. Om de bewonderende blik om te buigen van SUV's naar veldleeuweriken (-92% sinds 1970), van computerschermen en Apps naar houtbewonende bladsprietkevers.

We zijn anno 2019 en nog altijd bezoekt één op vier Vlamingen nooit een bos of een natuurgebied

Laten we het cataract van onze ogen verwijderen: we kunnen écht niet zonder wilde natuur. Alleen al de rampzalige instorting van insectenpopulaties bedreigt onze voedselveiligheid. Meer dan 75 procent van de types voedselgewassen inclusief fruit en groenten en enkele van de allerbelangrijkste handelsgewassen zoals koffie, cacao en amandelen rekenen op dierlijke bestuiving¹⁷.

Zonder wilde planten en dieren overleven we trouwens in het beste geval zeer eenzaam in een tijdvak dat Edward O. Wilson het *Ereemoceen* noemt, ‘het Tijdperk van de Eenzaamheid, eigenlijk het tijdperk van de mens, onze gedomesticeerde planten en dieren, en onze akkers over de hele wereld, zo ver het oog reikt’¹⁸. Is dat wat we willen nalaten aan onze kinderen en kleinkinderen?

In zijn eigen woorden ‘veroordeeld tot de vergetelheid op een plastic stoel in een cel waarvan de stalen deuren vergrendeld zijn’, schrijft de totaal van de buitenwereld afgezonderde Turkse auteur Ahmet Altan in zijn geschrift *Ik zal de wereld nooit meer zien. Aantekeningen uit de gevangenis*¹⁹ over wat hem, behalve het schrijverschap, nog op de been houdt en mentaal gezond houdt.

Het is de gedachte aan de natuur, een inclusieve natuur bezongen als een *Bühne* waar menselijke en niet-menselijke fenomenen naar elkaar toe neigen — zonnestrallen, trekvogels, herfstregens, noordenwind, de Donau, vuurfakkels, sneeuw en mens tegelijk. Het is buitengewoon ontroerend om dit te vernemen van iemand die, behalve van een

beperkt zicht op het luchtruim via de 'kleine met stenen geplaveide binnenplaats overspannen met een stalen kooi', totaal van elke glimp van natuur verstoken is.

Op zomerochtenden, wanneer de eerste zonnestralen langs de kale tralies naar binnen komen en als stralende pijlen in mijn kussens schieten, hoor ik het vrolijke tjilpen van de trekvogels die een nestje hebben gebouwd onder het afdak van de binnenplaats, en het specifieke gekraak van de lege waterflesjes die de naburige gevangenen pletten.

Ik word wakker met het gevoel alsof ik me bevind in de villa met de grote tuin waar ik mijn jeugd heb doorgebracht, of om de een of andere reden, en ik weet echt niet waarom, in een van de hotels in de vrolijke Franse straatjes in de film Irma la Douce.

Wanneer ik wakker word met de herfstregens die tegen de tralies slaan, de furie van de noordenvind met zich meevoerend, begin ik de dag op de oevers van de Donau, in een hotel met brandende fakkels ervoor die iedere avond ontstoken worden. Als ik wakker word met de fluistering van de sneeuw die zich in de winter tussen de tralies ophoopt, begin ik de dag in die datsja met een raam aan de voorkant, waar dokter Zhivago zijn toevlucht zocht.

Tot op de dag van vandaag ben ik nooit in de gevangenis wakker geworden, niet één keer.

Vanuit de diepste krochten van een Turkse gevangenis bezingt Ahmet Altan de natuur. In brede strofen, verlangend, liefdevol.

De natuur is het leven zelf. De stem van Altan is die van een verre Orpheusspotvogel. We horen hem. Luisteren we ook?

Van de schoonheid, de kleur, de geur van een roos als die verwelkt is

Blijft alleen een woord over

Haar naam²⁰.

Bio

Barbara De Coninck (Brugge, 1965) is actief in de wereld van theater, kunst en letteren. Ze is laureate van de Prijs voor Biologie Jacques Kets (KMDA, 1983) en een groot liefhebber van ornithologie. In 2018 kwam haar eerste boek uit, *De Staartpen van de vuurvogel*. Over vogels, rituelen en rouw (Academia Press). Momenteel werkt ze aan een bundel opstellen over biodiversiteit (*Vogelzalf. Over de nabijheid van vogels*).

Noten

1. *Natuurindicatoren 2019, Toestand van de natuur in Vlaanderen. Cijfers voor het beleid. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2019 (3)*, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. Vriens L., Demolder H., Adriaens T., Bayens R., Boone N., De Beck L., De Keersmaeker L., De Knijf G., De Smet L., Devisscher S., Devos K., Geeraerts C., Jansen I., Maes D., Neiryck J., Onkelinx T., Paelinckx D., Sioen G., Thomaes A., Thoonen M., Van Den Berge K., Van der Aa B., Van Gossum P., Van Landuyt W., Van Reeth W., Vermeersch G., Verreycken H. & Verschelde P. (2019)
2. *IPBES (2019): Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. S. Diaz, J. Settele, E.S. Brondizio E.S., H.T. Ngo, M. Guèze, J. Agard, A. Arneeth, P. Balvanera, K.A. Brauman, S.H.M. Butchart, K.M.A. Chan, L.A. Garibaldi, K. Ichii, J. Liu, S.M. Subramanian, G.F. Midgley, P. Miloslavich, Z. Molnar, D. Obura, A. Pfaff, S. Polasky, A. Purvis, J. Razzaque, B. Reyers, R. Roy Chowdhury, Y.J. Shin, I.J. Visseren-Hamakers, K.J. Willis and C.N. Zayas (eds.). IPBES secretariat, Bonn, Germany: 56 pages
3. *Het milieu in Europa – Toestand en Verkenningen 2020 (SOER 2020)*
4. zie 3
5. Mathias Bienstman, *Op eigen kracht. De bevrijding van gas, olie en kernenergie*, Borgerhoff & Lambergts, 2017
6. Dominique Minten, Korneel Delbeke, *Interview. Hans Bruyninckx, directeur Europees Milieuagentschap, De Standaard, 23-24 november 2019 'De druk vanuit Europa op ons land zal de komende jaren alleen maar toenemen, want België hinkt helemaal achterop. Met de huidige beleidsmaatregelen zal ons land tegen 2030 zijn CO-uitstoot met 13,3% verminderen, ver onder de 35% die Europees werd vastgelegd en die door (Europees commissaris) Frans Timmermans nog aangescherpt zal worden.'*
7. zie 2
8. zie 1
9. *Science*, juli 2019
10. Kasper Goethals, *Het revolutionaire plan van Jonathan Ledgard, De Standaard, DS Weekblad, 11-12 januari 2020*
11. Menno Schilthuizen, *Darwin in de stad. Evolutie in de urban jungle*, Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2018
12. Dominique Minten, *Willen we echt 200 miljoen mensen op drift? Interview met Marjan Minnesma, klimaatvoorvechtster, De Standaard, 13-14 oktober 2018*
13. Manu Claeys & Luc Huyse, *Politici kunnen de uitdaging niet (alleen) aan, De Standaard, 2-3 februari 2019*
14. Annemiek Leclaire, *Minder moeten, meer leven (deel 3)*, Vrij Nederland, juni 2018
15. Donna J. Haraway, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, Durham and London, 2016
16. zie 1
17. zie 2
18. Edward O. Wilson, *Half-Earth. Our Planet's Fight for Life*. Liveright Publishing Corporation, New York/London, 2016 / 'the Age of Loneliness, basically the age of people, our domesticated plants and animals, and our croplands all around the world as far as the eye can see'
19. Ahmet Altan, *Ik zal de wereld nooit meer zien. Aantekeningen uit de gevangenis*, vertaald uit het Turks door Hamide Dogan, De Bezige Bij, Amsterdam, 2019
20. *Of the beauty, the colour, the perfume of a rose when it wilts.. only a word remains: its name.* Jean-Jacques Annaud, *The Name of the Rose* (film), 1986

Natuurbeleid in Vlaanderen Waar staan we nu en wat brengt de toekomst?

Mieke Schauvliege

Dit artikel schetst eerst het ontstaan en de evolutie van het Vlaams Natuurbeleid tot 2010. Daarin worden drie periodes onderscheiden. Dan volgt een overzicht van het beleid tot vandaag, tien jaar na het Internationaal Jaar van de Biodiversiteit. We stellen ons vervolgens de vraag of dit natuurbeleid het verlies aan biodiversiteit kan stoppen. En vooruitblikkend tot 2050 willen we een mogelijke kentering onder de loep nemen. Tot slot wordt onze grondbekommerenis nog eens expliciet verwoord.

Ontstaan en evolutie van het Vlaams Natuurbeleid tot 2010

De ontwikkeling van het Natuurbeleid start in Vlaanderen pas vanaf de jaren '70 en loopt samen met de ontwikkeling van de natuurbehoudsbeweging. Vanaf de jaren '90 wordt het Vlaamse Natuurbeleid voortgestuwd door Europese regelgeving. In Oikos 72 1/2015 schetst Jan Verheeke¹ heel uitgebreid het ontstaan van de natuurbehoudsbeweging en de ontwikkeling van het Belgisch/Vlaamse Natuurbeleid. Hieronder een bloemlezing ter inleiding.

Periode voor 1970 — het eerste jaar voor het Natuurbehoud

Voor 1970 was er van een natuurbeleid nauwelijks sprake. Door de twee wereldoorlogen en omdat in Vlaanderen de ontvoogdingsstrijd veel energie opsloopte, is de natuurbeweging in België (en Vlaanderen) later ontstaan dan in de rest van Europa. In 1951 ontstond de eerste terreinverwervende vereniging, de *Belgische Vogelreservaten*, in 1959 omgedoopt tot *Belgische Natuur- en Vogelreservaten*. In 1933 werd wel al de ornithologische vereniging *de Wielewaal* opgericht. En in 1910 hadden we zelfs al de *Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon (KVNS)*. Later volgden nog het *Centrum voor Natuurbeschermingseducatie* (1965).

Er bestond in die periode geen natuurwetgeving. Alleen het beheer van de bossen van de overheid was door het *Boswetboek* van 1854 geregeld, maar dat was vooral economisch georiënteerd. De regeling van het bezit, het beheer en het gebruik van natuurwaarden gebeurde uitsluitend op grond van het *Burgerlijk Wetboek*. De enige wetgeving die enigszins in de buurt van natuurbescherming kwam, was de *Wet tot behoud van de schoonheid van*

Door de twee wereldoorlogen en omdat in Vlaanderen de ontvoogdingsstrijd veel energie opsloopte, is de natuurbeweging in België (en Vlaanderen) later ontstaan dan in de rest van Europa.

landschappen (1911), nog steeds een belangrijke rechtsgrond van de open ruimte in de huidige *Vlaamse Codex voor Ruimtelijke Ordening*.

Periode 1970-1995 — van eerste naar tweede Europees jaar voor het Natuurbehoud

Pas vanaf 1970 begon er in Vlaanderen wat te bewegen op vlak van natuurbeleid. De nasleep van mei '68 en het eerste Natuurbehoudsjaar georganiseerd door de Raad van Europa zetten die beweging in gang. Op 21 maart 1970, was Vlaanderen in de ban van 'Plant een Boom', een grootschalige actie voor natuurbehoud. Toen ontstond ook de *Vlaamse Bosbouw Vereniging (VBV)*, nu BOS+. Een jaar later werd de *Bond Beter Leefmilieu (BBL)* opgericht.

Onder impuls van de organisatie van het eerste Natuurbehoudsjaar en de oprichting van de Bond Beter Leefmilieu kwam de eerste *Wet op het Natuurbehoud* (1973) tot stand. Hieraan gekoppeld kreeg in 1976 een reeks in het wild levende plantensoorten een beschermd statuut; in 1980 werd dit uitgebreid naar andere soorten.

In 1980 werd het natuurbeleid geregionaliseerd. Het natuurbeleid werd losgekoppeld van Landbouw en ingedeeld bij Leefmilieu. In 1984 volgde het *Bermbesluit*. Dit besluit zorgde ervoor dat de bermen in Vlaanderen voortaan natuurvriendelijker beheerd werden. Het gebruik van bestrijdingsmiddelen werd verboden. Het maaien kreeg randvoorwaarden opgelegd om natuurontwikkeling mogelijk te maken. Daarmee werden voor het eerst maatregelen genomen buiten de natuurgebieden. Het duurde wel jaren vooraleer alle overheden het Bermbesluit correct in de praktijk brachten. In 1985 werd het *Instituut voor Natuurbehoud (IN)*, nu *INBO, Instituut voor Natuur en Bosonderzoek*, na fusie van het IN met het *IBW, het Instituut voor Bos- en Wildbeheer*) opgericht.

Ook het *Duinendecreet* (1993) was een mijlpaal. Bovenop de door het Gewestplan beschermde duingebieden werden daarmee honderden hectare extra duingebied beschermd, het was een betonstop avant la lettre, vandaag zeer nuttig voor klimaatadaptatie.

Ook binnen het bosbeleid evolueerden de inzichten richting duurzaam bosbeheer. Dit leidde in 1990 tot een nieuw *Bosdecreet*, dat multifunctioneel bosbeheer centraal plaatste.

Vanuit de overtuiging dat klassieke natuurbescherming met natuurreservaten belangrijk was, maar niet volstond om de achteruitgang van de natuur te keren, werd gezocht naar een aanvullende en vernieuwende strategie. In 1991 kondigde minister Theo Kelchtermans de *Groene Hoofdstructuur (GHS)* aan. Deze Groene Hoofdstructuur toonde in welke richting het natuurbeleid moest evolueren: een netwerk van grote en kleine natuurgebieden die met elkaar verbonden zijn. Zowel de administratie, het IN, als de natuurbeweging hadden hier jaren aan gewerkt. Maar grote steun voor deze Groene Hoofdstructuur bleef uit. De landbouwsector ging zwaar tegen deze plannen in. Ze waren geagiteerd door het, onder impuls van de Europese nitraatrichtlijn, nieuwe mestbeleid. De lancering van de Groene Hoofdstructuur was er teveel aan. Dit vormde tevens de kiem voor heel wat later protest vanuit de landbouwsector tegen concrete natuurrealisaties². De Groene Hoofdstructuur was haar draagvlak kwijt. Er werd een

politiek compromis gevonden met het *Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN)*; de ambitie werd teruggeschoefd van 335.000 hectare GHS naar 125.000 hectare VEN. Dit werd verankerd in het Natuurdecreet en tevens opgenomen in het *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen*. De integratie en afstemming van natuurbeleid en ruimtelijk beleid was een belangrijke stap vooruit. In het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen werd ook 10.000 hectare ecologische bosuitbreiding voorzien.

Periode 1996 tot 2010 – heropbouw van draagvlak na de protesten rond Groene Hoofdstructuur

Het *Natuurdecreet* werd in 1997 goedgekeurd. Dit decreet was een vernieuwing van de Natuurbehoudswet. In het Natuurdecreet werd vastgelegd dat het VEN binnen de vijf jaar moest afgebakend zijn. Dat is vandaag, drieëntwintig jaar later, nog altijd niet vervolledigd. We bleven steken op een kleine 75 procent (92.868 hectare). Er was ook verwevingsgebied voorzien en daar werd nog geen 10 procent (5.745 hectare) van gerealiseerd. Samen realiseren van natuur en landbouw bleek in Vlaanderen heel moeilijk. Nog een voorbeeld hiervan is de zeer moeizame bescherming van de poldergraslanden. Eerste pogingen voor de bescherming werden opgestart begin de jaren 2000. Met veel moeite werd in 2015 een beslissing genomen over een beperkte bescherming van deze poldergraslanden. De natuurbeweging (Natuurpunt, Vogelbescherming en de West-Vlaamse Milieufederatie) was hier helemaal niet tevreden mee en heeft deze beperkte bescherming zelfs juridisch aangevochten. Weliswaar zonder resultaat.

Er werd een politiek compromis gevonden met het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN); de ambitie werd teruggeschoefd van 335.000 hectare GHS naar 125.000 hectare VEN.

Bij de uitvoering van het Natuurdecreet gaat de meeste aandacht naar het gebiedsgericht beleid. Horizontaal beleid en de integratie van natuurbehoud in andere beleidssectoren werden in het decreet wel genoemd maar slechts zeer beperkt in de praktijk gebracht.

De eerste jaren na de goedkeuring van het Natuurdecreet plooiden de natuurorganisatie zich terug en herstructureerde ze zich. De twee grootste natuurorganisaties in Vlaanderen (De Wielewaal vzw en Natuurreservaten vzw) fuseerden in 2001 tot Natuurpunt vzw. Die fusie zorgde voor een sterke groei. Bij de start telde de nieuwe vereniging 47.000 leden en beheerde Natuurpunt zo'n 10.000 hectare. Ondertussen telt de vereniging meer dan 110.000 leden en heeft ze ruim 25.000 hectare natuur in beheer. Ook het organisatiemodel veranderde sterk: er ontstond een verenigingsmodel waarin beheer, studie, educatie en beleid als min of meer evenwaardige werkvelden met een eigen finaliteit een plaats kregen³. In de praktijk bleef de focus van de vereniging wel sterk geënt op de verwerving en het beheer van natuurgebieden.

Begin 2000 kregen het Vlaamse natuurbeleid en ook het vernieuwde bosbeleid echt vorm. Met minister Vera Dua aan het roer werden de eerste 85.000 hectare van het VEN vastgelegd en brachten ook talrijke uitvoeringsbesluiten de Natuur- en Bosdecreten in uitvoering. In 2003 kwam de terugslag: boeren, jagers en landeigenaars organiseerden een grote betoging in Gent...

Ondertussen legde het Europees natuurbeleid steeds duidelijker eisen op voor de lidstaten. Na de *Europese Vogelrichtlijn* (1979) was er nu ook een *Europese Habitatrichtlijn* (1992) die veel concreter was (en ook de Vogelrichtlijn concreter maakte). *Natura 2000*-gebieden moesten in alle lidstaten worden afgebakend om de Europese bedreigde soorten en habitats te beschermen. Maar het Vlaamse natuurbeleid was toen zodanig met de spanningen met landbouw bezig dat het eerst niet besepte dat de Habitatrichtlijn verplichtingen met deadlines oplegde. Pas na verschillende aanmaningen kwam er opvolging. Met het debacle rond het Deurganckdok, waarbij havenwerken werden stilgelegd omdat Vlaanderen de Europese richtlijnen niet opvolgde, heeft Vlaanderen pas echt beseft dat het natuurbeleid van Europa au sérieux moest worden genomen.

Het Vlaamse natuurbeleid was toen zodanig met de spanningen met landbouw bezig dat het eerst niet besepte dat de Habitatrichtlijn verplichtingen met deadlines oplegde.

Tien jaar na de goedkeuring van het Natuurdecreet werd voor het eerst ook het soortenbeleid verder vorm gegeven. Met het *Soortenbesluit* (2009), dat vroegere soortenreglementering samenbracht en in overeenstemming bracht met de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen, werd natuurwetgeving ontwikkeld die overal van toepassing was en niet alleen in specifieke gebieden.

Het Vlaams Natuurbeleid van 2010 tot nu. Tien jaar na het Internationaal Jaar van de Biodiversiteit.

De impact van de Europese agenda wordt steeds belangrijker. Europa eist van de lidstaten dat ze instandhoudingsdoelstellingen (IHD) formuleren. Deze doelstellingen zijn gericht op het bereiken van een 'gunstige staat van instandhouding' voor de Europese bedreigde soorten en habitats. Zo kunnen de *Natura 2000*-gebieden op gepaste wijze beheerd worden. Om te voorkomen dat dit proces opnieuw spaak loopt zoals bij de afbakening van het VEN, wordt een groot proces opgezet, met veel aandacht voor overleg met alle maatschappelijke actoren. De klassieke landbouworganisaties zoals de Boerenbond en het Algemeen Boerensyndicaat (ABS), en daarnaast UNIZO en VOKA (wakker geworden sinds Deurganckdok), en Landelijk Vlaanderen, boseigenaars en jagers worden naast Natuurpunt bij de voorbereiding van het beleid betrokken. Opvallend is dat Bioforum, de landbouworganisatie die de biologische boeren vertegenwoordigt, niet betrokken wordt bij dit proces. De organisatie wordt te klein bevonden; hoewel ze in hun zorg voor natuur nochtans groots zijn. Het Vlaamse natuurbeleid focust zich volledig op het IHD-proces. In 2010 werden de gewestelijke instandhoudingsdoelstellingen goedgekeurd, deze werden in 2014 verfijnd in gebieds-specifieke instandhoudingsdoelstellingen. Tot daar blijft het vrij abstract en lukt het om politieke beslissingen te nemen. In de volgende stappen moeten deze doelstellingen op het terrein verder concreet gemaakt worden. Dit zou aangepakt worden via managementplannen. Maar zo ver geraakt het beleid niet.

Het Vlaamse Natuurbeleid en de organisatie ervan is ondertussen zo goed als volledig afgestemd op *Natura 2000* en de instandhoudingsdoelstellingen. Als neveneffect blijken soorten en habitats die op Europees niveau niet bedreigd zijn, zoals de dotterbloemgraslanden, vaker op de achtergrond te komen, ook al zijn ze in Vlaanderen wel degelijk bedreigd.⁴

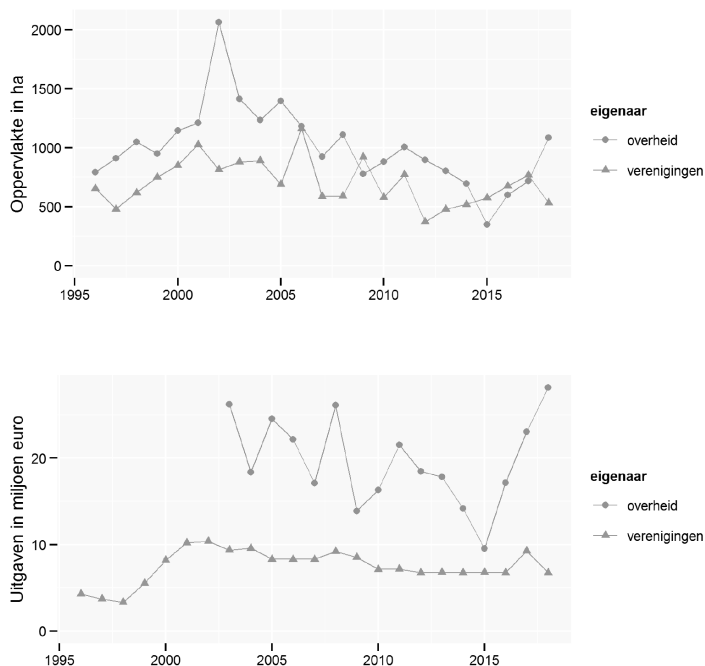
De toepassing van de instandhoudingsdoelstellingen in Vlaanderen vertaalt zich ook in de *Programmatorische Aanpak Stikstof (PAS)*. Europa verplicht de lidstaten om de negatieve impact ten gevolge van de stikstofdepositie (N-depositie) op de door Europa beschermde natuur te verminderen. Vlaanderen vertaalt dit door te onderzoeken hoeveel N-depositie een habitat aankan en hier drempelwaarden voor te bepalen. Op basis van deze drempelwaarden worden vergunningen verleend. Deze methode is bedacht om ondanks de veel te hoge stikstofdeposities toch nog vergunningen te kunnen verlenen. Zelfs nu is niet duidelijk of deze methode wel rechtsgeldig is. In Nederland is het systeem intussen geëxplodeerd. Het is afwachten of dit bij ons ook zal gebeuren.

De keuze om louter te focussen op de vertaling van de Europese doelen is niet alleen geïnspireerd door de dwingende Europese wetgeving. Minstens even belangrijk is de desinteresse van de bevoegde minister in het vakgebied. De administratie krijgt de opdracht om uit te voeren wat Europa verplicht, maar niets meer. *No gold plating*, klinkt het stevast in de regeerakkoorden sinds 2004. Een mantra dat de Vlaamse Regering nog steeds herhaalt. Dit straalt ook meer en meer op de administratie af. Het Agentschap voor Natuur en Bos voert impactanalyses uit van de natuurbeleidskeuzes op haar omgeving. Als de impact op bijvoorbeeld een landbouwbedrijf te groot is, wordt de natuurambitie afgezwakt.

Minstens even belangrijk is de desinteresse van de bevoegde minister in het vakgebied.

Hoewel oorspronkelijk voorzien in het Natuurdecreet, worden steden en gemeenten nog nauwelijks ondersteund in hun gemeentelijk natuurbeleid. Ook belangrijk is de heel zware besparingsgolf die de Vlaamse administratie treft. Tussen 2010 en 2019⁸ daalde het personeelsbestand van het Agentschap voor Natuur en Bos van 880 personeelsleden naar 683; dat is 15 procent op minder dan tien jaar. Nochtans neemt de werklust van de administratie toe. De toenemende oppervlakte natuur en bos moet beheerd worden met minder mensen. De onderbouwing van het beleid, en van de impact op de andere sectoren, moet grondiger. Elke beleidsbeslissing vergt veelvuldig overleg met alle actoren. En de bevolking eist veel meer dan vroeger tekst en uitleg bij genomen beslissingen.

De besparingen zijn niet alleen te voelen op personeelsvlak. De investeringen in aankopen voor natuurgebieden⁷ zowel door de overheid als door verenigingen kenden na een stijging in de periode 1995-2004 een dalende trend (figuur 1). In 2015 zitten de aankopen op een historisch dieptepunt. Vanaf dan gaan ze, onder toenemende maatschappelijke druk, weer geleidelijk omhoog. Hopelijk is hiermee de toon gezet.

Figuur 1 — Grondaankopen voor natuur en bos

De toename van de aankopen in 2018 ten opzichte van de voorgaande jaren is aanzienlijk. De stijging is slechts deels het gevolg van een stijging van het beschikbare aankoopbudget. Daarnaast steeg het budget door een stijging van de bosbehoudsbijdrage bij ontbossing, dit is dus compensatie voor verloren bosoppervlakte en zou eigenlijk niet mogen worden meegerekend. Maar de belangrijkste reden van de toename van de aankopen is dat een heel aantal dossiers waarvoor in het verleden budgetten werden vastgelegd, in 2018 versneld werden afgerond.

Van het beoogde verbod op ontbossing en de in 1997 in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen afgesproken 10.000 hectare ecologische bosuitbreiding kwam niets in huis. Vlaanderen was, en is nog steeds, een van de bosarmste regio's van Europa. Een van de doelen van het in 1990 goedgekeurde Bosdecreet was nochtans om de achteruitgang van de oppervlakte bos tegen te gaan. Ontbossen is in principe verboden. In een

beperkt aantal gevallen kan het wel, maar moet het gekapte bos gecompenseerd worden, in natura of door een financiële bijdrage in het boscompensatiefonds te storten. Mooi uitgangspunt, maar de praktijk is ontvullend. Uit een studie van het Rekenhof¹¹ bleek dat 20 procent van de compensaties in natura niet uitgevoerd werden. En met

de middelen van het boscompensatiefonds werd maar 16 procent van de te compenseren oppervlakte gerealiseerd. Een grote miskleun dus. De boscompensatieregeling dient om de oppervlakte bos in stand te houden. Om ze uit te breiden waren bijkomende stappen nodig. Onderstaande grafiek⁹ toont de evolutie van landgebruikscategorie 'bos', gemeten volgens de LULUCF-methode — een Europese methode om landgebruik te rapporteren. We zien dat de bosoppervlakte in 1990 en 2017 nagenoeg dezelfde is.

Vlaanderen was, en is nog steeds, een van de bosarmste regio's van Europa.

De beperkte uitbreiding die gerealiseerd werd, is weer helemaal tenietgedaan. De bos-uitbreidingsstrategie van de Vlaamse Overheid blijkt dode letter te zijn.

Figuur 2 — Bosoppervlakte in Vlaanderen (volgens LULUCF-berekening)

Weinig resultaten op het terrein. Nochtans neemt het draagvlak voor natuur en bos toe. Zo bleef het aantal leden van natuurverenigingen sterk stijgen. Eind 2018 lag het aantal lidmaatschappen van Natuurpunt, Greenpeace, JNM en de Vogelbescherming Vlaanderen samen rond de 255.000. Dit is bijna 100.000 meer dan in 2004. Dit staat in contrast met de sterke ledenafname van veel traditionele verenigingen zoals socio-culturele verenigingen, vakbonden, landbouworganisaties,... Het leidt ook tot heel wat maatschappelijke en politieke discussies over het natuur- en bosbeleid zoals de bescherming van de zonevreemde bossen of de IHD-doelstellingen. Ook heel wat milieu-items zoals het mestbeleid, PAS, erosie,... zorgen van tijd tot tijd voor commotie. Maar ook de keuze om bos te kappen ten voordele van heideherstel, leidt tot heel wat discussie op het terrein. Het natuurbeleid en de natuurbeweging slagen er niet altijd in om hun beheeraanpak helder te communiceren aan het ruime publiek. Het is vooral het gebrek aan ruimte voor natuur dat de oorzaak is van heel wat van deze maatschappelijke discussies.

Het Natuurdecreet werd in 2015 grondig herwerkt. De belangrijkste wijziging is de integratie van een aantal bepalingen uit het Bosdecreet en het Natuurdecreet. Hiermee wordt het begin gemaakt om de spijtige tweespalt tussen natuur- en bosbeleid (ontstaan met de wet op het natuurbehoud), weg te werken. Positief is dat beheerplannen voor bos en natuur nu geïntegreerd worden in natuurbeheerplannen. De toepassing van het decreet wordt meteen ook verruimd. Waar vroeger alleen terreinbeherende natuurverenigingen in aanmerking kwamen voor subsidies voor het beheer van een natuurgebied, kunnen nu ook steden en gemeenten en ook private eigenaars hier een beroep op doen. De lobby van de landeigenaars, die sinds de betoging in 2003 verenigd is in Landelijk Vlaanderen, haalde hiermee haar slag thuis. Positief is dat in theorie niet alleen natuurverenigingen, maar veel meer maatschappelijke actoren werk maken van natuurbescherming. Of dit ook voor de nodige resultaten op het terrein zorgt moet nog blijken. Met deze herwerking worden ook Europese verplichtingen beter geïntegreerd in het Vlaams beleid.

In uitvoering van het *Soortenbeschermingsbesluit*, worden nu ook soortenbeschermingsplannen en -programma's opgemaakt. Eind 2019 zijn in totaal achttien soortbeschermingsplannen en eenentwintig soortbeschermingsprogramma's vastgesteld⁷.

Hoewel er op het terrein niet zoveel veranderingen te zien zijn, vindt het gedachtegoed 'natuur is overal' steeds meer ingang, mede onder impuls van Europa. Zo wordt er steeds meer nagedacht over natuur in de stad. De rol die natuur kan spelen als koolstofopslagplaats, de impact van natuur op de geestelijke en de fysieke gezondheid, het belang van biodiversiteit in andere sectoren. Ook de mogelijkheden van natuur in landbouwgebieden worden zeer voorzichtig uitgerold.

En zo krijgt het concept *ecosysteemdiensten* stilaan vorm. Onder ecosysteemdiensten verstaan we de diensten die natuur en ecosystemen leveren aan de maatschappij. De ecosysteemdienstenbenadering is een manier om de wisselwerking tussen natuur en maatschappij in rekening te brengen in de besluitvorming⁶. Het zorgt volgens het INBO voor een overkoepelend beleidsconcept, een manier om beleids- of beheeropties af te wegen vanuit een geïntegreerde waardering. En het zorgt voor een bevattelijke taal om over dat alles te communiceren. Kortom, beleid voeren vanuit het concept ecosysteemdiensten heeft als doel om van investeren in

de natuur een zaak van iedereen te maken — niet alleen van de overheid, maar ook van burgers, landbouwers, boseigenaars, tuiniers, middenveldorganisaties, scholen en bedrijven.

Beleid voeren vanuit het concept ecosysteemdiensten heeft als doel om van investeren in de natuur een zaak van iedereen te maken

Tot half 2019 blijft deze benadering echter vooral theorie en veel mooie woorden. Op het terrein zien we weinig veranderen. Lichtpunt is de nieuwe

Beleidsnota Natuur 2019-2024. Deze nota vertrekt effectief vanuit deze ecosysteemdienstenbenadering en zet een aantal doelstellingen voorop. Er wordt weer ingezet op bosuitbreiding en op verdere groei van de oppervlakte natuur in natuurbeheer. Ook het soortenbeleid wordt verder uitgerold. Over de bescherming van oude bossen, nochtans cruciaal voor biodiversiteit en klimaat, de aanpak van de stikstofproblematiek, de bescherming van de open ruimte,... is het regeerakkoord minder duidelijk.

De grote vraag is of de doelstellingen van dit regeerakkoord voldoende in de praktijk gebracht zullen worden. Verontrustend is dat voor de realisatie van die mooie doelstellingen maar beperkte middelen zijn voorzien. Bovendien wordt de personeelsbesparing bij de Vlaamse overheid die tien jaar geleden is ingezet verder gezet. Waar een wil is, is een weg, zegt men. Maar koken kost ook geld. Met alleen goede bedoelingen zullen we er niet geraken.

En kan dit natuurbeleid het verlies aan biodiversiteit stoppen?

De hamvraag is natuurlijk of al deze beleidsinitiatieven ook geleid hebben tot het stoppen van het verlies van biodiversiteit in Vlaanderen. Het gaat nog steeds niet goed met de natuur in Vlaanderen. Dat is de conclusie van het jaarlijkse Natuurindicatorenrapport van INBO⁷. Zo goed als alle knipperlichten staan op rood.

De toestand van veel kwetsbare natuurgebieden is de laatste jaren verslechterd. Bijna de helft van de plant- en diersoorten, achthonderd soorten (of een derde of van de onderzochte soorten), staat op het randje van uitsterven. Het is dringend. Zonder bijkomende maatregelen redden kwetsbare soorten reptielen en amfibieën, vlinders en vogels het niet in Vlaanderen.

Het oordeel van het natuurrapport is duidelijk: de inspanningen voor natuurherstel zijn onvoldoende. Van de twintig door Europa beschermde habitats die Vlaanderen moet beschermen, zijn er maar drie die de status gezond krijgen. Voor vijf door Europa beschermde habitats ging de kwaliteit de afgelopen vijf jaar nog verder achteruit.

Wat overblijft aan groen raakt versnipperd door nieuwe wegen, industrieparken en lintbebouwing. Het meest treffende cijfer dat die verregaande verstening en versnippering in beeld brengt, is dat de gemiddelde oppervlakte van onze natuurgebieden tussen 2012 en 2018 één voetbalveld kleiner werd (de oppervlakte daalde van 35,8 hectare naar 35,2 hectare). Dit wil zeggen dat de uitbreiding van de oppervlakte natuurgebied met steeds kleinere snippers gebeurt. Het trieste gevolg daarvan: jaarlijks sterven vijf miljoen dieren onder onze wielen. Natuurgebieden worden stilaan toevluchtsoorten in een zee van asfalt en beton.

Net als Nederland kent ook Vlaanderen zijn stikstofcrisis, zowel in de bodem, in de lucht, als in het water. Het mestbeleid faalt. Na jaren van trage maar gestage verbetering van de waterkwaliteit verdubbelde het aantal overschrijdingen de afgelopen vier jaar. Droevig na 25 jaar mestbeleid. De *EU Kaderrichtlijn Water* had als doel om voor alle waterlopen de goede toestand te realiseren in 2015. Anno 2020 is dit nog voor geen enkele van de waterlopen in Vlaanderen gelukt.

Maar daar stopt het stikstofprobleem niet. Er hangt een wolk boven ons land waaruit stikstof neerdaalt op onze kwetsbare natuur. Vooral voedselarme biotopen hebben het hard te verduren. Typische planten zoals hondsviooltje dreigen te verdwijnen en de botten van kleine vogels breken. Helaas zien we ook daar een negatieve trend: sinds 2013 is er opnieuw een stijging van het aandeel natuurgebieden met een overschrijding (in 2018 wordt in 64 procent van het totale Natura 2000-areaal een overschrijding vastgesteld van de kritische drempel voor stikstofdeposities, in 2013 was dit nog 51 procent).

Bijna de helft van de plant- en diersoorten, achthonderd soorten (of een derde of van de onderzochte soorten), staat op het randje van uitsterven.

En dan is er nog die andere grote crisis: de klimaatverandering. De periode 2015-2019 was de warmste ooit gemeten, en meervoudige hittegolven en droogteperiodes teisterden onze regio. De zomer van 2019 telde in België drie hittegolven. En voor het eerst in de geschiedenis tekenden we een temperatuur op boven 40°C. Ook voor de natuur blijft het vooral incasseren: al in april 2020 werd code Rood afgekondigd voor de Antwerpse bossen omdat er 'extreem hoog gevaar' was voor heidebranden. We noteren historisch lage grondwaterpeilen. Dit is nefast voor grondwatergebonden natuur in onder meer valleigebieden. Als gevolg van het lage grondwaterpeil en de lange periodes van geen of weinig neerslag zakt het waterpeil van veel rivieren en waterlopen elk jaar schrikbarend. En poelen drogen uit. Dit is onder meer nefast voor de heikikker¹². Weidevogels

vinden in de harde uitgedroogde grond geen voedsel. Vooral heide- en veengebieden kregen de afgelopen zomers flinke klappen, al zal pas de komende jaren de impact daarvan duidelijk worden. Ook is er een verhoogd risico op boomsterftes en -ziektes en versnelde uitbreiding van invasieve exoten.

Dan toch een kentering aan de gang? Wat biedt de toekomst – richting 2050

Het tij kan nog gekeerd worden: het massale biodiversiteitsverlies is nog te stoppen, maar de klokt tikt snel. Net als bij de klimaatverandering vergt dit ingrijpende maatregelen. Naast de klimaatneutraliteit moeten we ook naar biodiversiteitneutraliteit streven, waarbij onze negatieve impact op de natuur minimaal wordt. Willen we onze welvaart en ons welzijn behouden, dan zullen we dus veel meer moeten investeren in onze natuur.

Als we willen redden wat nog te redden valt, dan is een totale omslag nodig. We moeten gaan voor een echt geïntegreerd natuurbesluit, dwars door alle sectoren heen. Opties om dit aan te pakken beschrijft het INBO in haar rapport *Natuurverkenning 2050, Inspiratie voor de natuur van de toekomst*⁸. In dit rapport wordt in vier opties beschreven hoe Vlaanderen robuuste groene infrastructuur op haar grondgebied kan creëren. Maar welke optie ook de bovenhand krijgt, we hebben een transitie nodig, we moeten helemaal anders met natuur omgaan.

In de *Beleidsnota Omgeving* van minister Zuhal Demir, werden duidelijke doelstellingen voorzien voor bosuitbreiding, natuurbeheer en de oprichting van nationale parken. Dat is op zich een goede zaak. Hoopgevend is ook de intentie om via het lucht-, water- en vergunningenbeleid de milieukwaliteit in Natura 2000-gebieden te verbeteren. Maar het moet meer zijn dan dat. Willen we het verlies aan biodiversiteit echt stoppen, dan moeten we actief zoeken naar *nature based solutions* en natuur-inclusief denken en handelen over de sectoren heen. Elke minister zou een hoofdstuk biodiversiteit in zijn/haar beleidsnota moeten staan hebben. Welke initiatieven neemt de minister van landbouw om de negatieve impact van de landbouw op natuur sterk te beperken, welke initiatieven neemt de minister van mobiliteit om de versnippering weg te werken, hoe versterkt de minister van gezondheid de positieve wisselwerking tussen natuur en gezondheid,...

Laat ons even focussen op twee specifieke knelpunten voor de natuur in Vlaanderen: de nood aan ruimte samen met de wegwerking van de versnippering én de blijvend grote impact van de landbouw op de milieukwaliteit.

Terwijl grote aaneengesloten natuurgebieden een zeldzaamheid zijn in Vlaanderen, dijt de bebouwde oppervlakte verder uit, wordt de landbouw steeds intensiever, neemt ons weggennetwerk meer plaats in dan alle Vlaamse bossen samen. De ongemakkelijke conclusie is dat er buiten de natuurgebieden amper plaats voor dieren en planten is. En dat ook binnen de natuurgebieden veel soorten onder druk staan door de negatieve invloeden van buitenaf, zoals meststoffen en pesticiden. In Vlaanderen is

De ongemakkelijke conclusie is dat er buiten de natuurgebieden amper plaats voor dieren en planten is.

Instrumentendecreet legt bom onder bouwshift

In Vlaanderen gaan we kwistig om met open ruimte. Dagelijks snijden we meer dan zeven hectare open ruimte aan. Dit leidt tot een verspreid woonpatroon. Onderzoek heeft aangetoond dat voor zo'n verspreid woonpatroon zeven keer meer infrastructuur nodig is, twee keer meer wegen en viereneenhalf keer meer open ruimte wordt ingenomen dan als we meer in kernen zouden wonen. Om de verdere betonning van Vlaanderen een halt toe te roepen, zette het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (2018) voorop dat we geen nieuwe open ruimte meer aansnijden in 2040. En dat moet stapsgewijs gerealiseerd worden. Tegen 2024 mag het ruimtebeslag maar drie hectare per dag meer zijn. Vooraleer het zover is, kan nog 22.500 hectare extra ruimte ingenomen worden. Het overtollig aanbod bedraagt momenteel 57.500 hectare. Die oppervlakte moet geschrapt worden, anders is het risico reëel dat ze toch wordt volgebouwd.

De vorige Vlaamse Regering (2014-2019) nam hiervoor vier initiatieven; namelijk het schrappen van overtollige woon- en woonuitbreidingsgebieden, de bescherming van met kappen bedreigd waardevol bos, de bestemmingsneutraliteit voor windenergie en de lancering van een instrumentendecreet om de juiste instrumenten te voorzien om die schrapping mogelijk te maken. Geen van deze initiatieven werd goedgekeurd.

In de beleidsnota Omgeving 2019-2024¹⁰ werd enkel een schrapping van de watergevoelige openruimtegebieden (een tiende van wat we zouden moeten schrappen) en het instrumentendecreet overhouden. Absoluut onvoldoende om het behoud van de open ruimte te vrijwaren. Nog veel erger is, dat in het instrumentendecreet een aantal aanpassingen staan die het behoud van de open ruimte hypothekeren. Twee voorbeelden. De planschaderegeling wordt herzien. Dat is de vergoeding die je krijgt als een grond waarop je mag bouwen omgezet wordt naar een bouwvrije zone. Om de bouwshift verteerbaar te maken voor de eigenaars van die gronden, is een correcte vergoeding nodig. Nu bedraagt de planschadevergoeding 80 procent van de aankoopwaarde. In het voorstel dat nu op tafel ligt, wordt dat opgetrokken naar de huidige marktwaarde. En zelfs voor zones waarvoor je geen vergunning kan krijgen, maar die in de juiste stedenbouwkundige bestemming liggen, krijg je een vergoeding. Zo wordt speculatie beloond. En zal de rekening voor overheden in de miljarden lopen. De Vlaamse Regering heeft dat geld niet en schuift hiermee de rekening door naar de lokale besturen. De kans is groot dat hiermee van de bouwshift niets in huis komt. Het tweede grote knelpunt is de contract-convenantbenadering. Dit instrument wil maatwerk tussen private eigenaars en lokale besturen mogelijk maken als aan duidelijke voorwaarden voldaan wordt. So far, so good. Maar het laat ook toe dat oude hoeves omgetoverd worden tot meergezinswoningen. De vrees is groot dat hiermee de prijs van oude hoeves wordt opgedreven en ze onbetaalbaar worden voor de landbouwers zelf. En dat er functies toegelaten worden (bijvoorbeeld tuincentra) die een openruimtebeleid onmogelijk maken.

Het is nog niet te laat. Hoewel de Vlaamse Regering dit decreet goedgekeurd, kan het pas van kracht gaan als het door het Vlaams Parlement wordt goedgekeurd. Dat wordt voer voor verder debat in de loop van 2020. Maar de goedkeuring van deze versie van het instrumentendecreet doet wel de wenkbrauwen fronsen over de ernst waarmee deze Vlaamse Regering het openruimtebeleid opneemt. Nochtans echt noodzakelijk als we werk willen maken van meer biodiversiteit in Vlaanderen.

33 procent van de ruimte ingenomen door de mens (ruimtebeslag) en 14 procent verhard. Daarmee is Vlaanderen de meest gebetonneerde regio in heel Europa. Dit is niet alleen nefast voor de natuur, maar ook voor tal van andere functies (bijvoorbeeld water- en klimaatbuffering). Om de versnippering een halt toe te roepen moeten we de open ruimte echt beschermen en de bijkomende betonning van ons landschap voorkomen.

Maar ook in de stads- en dorpskern is zorgen voor genoeg groene plekjes en verbindingen heel belangrijk. Dat maakt dat dieren en planten zich verder kunnen verspreiden of gewoon kunnen verblijven in de stad. En het is ook heel belangrijk voor de leefbaarheid in de stad. Het zijn de zones waar water kan infiltreren en waar we in de zomer schaduw en verkoeling vinden. Het zijn heel aangename plekken om te vertoeven. Die groene plekken en verbindingen in de stad komen er natuurlijk niet vanzelf. Daar moet heel hard aan gewerkt worden, of ze verdwijnen. Steden als Gent, Antwerpen, hebben dat alvast heel goed begrepen en gaan planmatig aan de slag om te zorgen dat er zich ook voldoende natuur en groen in de stad kan ontwikkelen. En om een groene dooraderde stad te bekomen is samenwerking over de beleidsdomeinen heel essentieel.

Samenwerken moet ook op Vlaams niveau het mantra zijn. Om meer ruimte voor natuur en biodiversiteit te krijgen, zullen verschillende ministers, agentschappen en administraties zich achter hetzelfde doel moeten scharen: Vlaanderen ontsnipperen door met visie, concrete planning en budgettering op de juiste plaatsen, de juiste maatregelen te nemen. Daarvoor moet natuurinclusief ontwerpen van infrastructuur de norm worden.

Ook de landbouw speelt een belangrijke rol bij de natuurinclusieve oplossing. De landbouw moet anders; het moet een agro-ecologische landbouw worden, met veel minder negatieve impact op zijn omgeving. Marjolein Visser beschrijft in haar artikel *Agro-ecologie in een Notendop* (Oikos 60 1/2012) heel mooi de systemische benadering; de ecologie van voedselsystemen.

De natuurinclusieve landbouwer zorgt voor lekker, gezond en nabij geproduceerd voedsel, maar draagt ook zorg voor een veerkrachtig, afwisselend en natuurrijk landschap. Een goed beheerd landschap kan bovendien meerdere ecosysteemdiensten leveren: niet alleen voedselproductie, maar ook klimaatregulatie, bestuiving, bescherming tegen overstromingen, luchtzuivering of bijvoorbeeld groene ruimte voor recreatie. Werk maken van een veerkrachtig voedselbeleid in het licht van de uitdagingen op het gebied van klimaat, energie en biodiversiteit is een taak voor al onze overheden.

Een belangrijk aandachtspunt daarbij is de regelgeving rond de uitstoot van de landbouw. Daar is dringend een update nodig. Zolang te veel stikstof in de natuurgebieden terecht komt, zullen we het verlies van biodiversiteit niet kunnen stoppen. We zullen de mestproblematiek maar echt kunnen oplossen als we onze op veevoederimport gebaseerde kunstmatig grote veestapel afbouwen. De veestapel moet veel kleiner. Het mestbeleid en de PAS-regeling zijn zo ingewikkeld dat niemand er nog aan uit kan en zijn trouwens gemaakt om het huidige landbouwsysteem te laten voortbestaan terwijl net een transitie richting duurzaamheid cruciaal is om tot oplossingen te komen voor de boer en voor de natuur.

Jammer genoeg vinden we van de broodnodige transitie naar een meer agro-ecologische aanpak ook weinig sporen terug in de *Beleidsnota Landbouw 2019-2024* van Minister Crevits. Het landbouwmodel waar ook de huidige Vlaamse Regering voor kiest, staat haaks op een natuur-inclusieve landbouw. Ondanks de sterk toenemende aandacht van de bevolking voor korte keten, CSA, bio, ... Van voortschrijdend inzicht is hier niet zoveel sprake. In plaats van vooruit, boeren we achteruit.

Een positieve noot om te eindigen, is de nieuwe aandacht van het belang van de natuur voor gezondheid. Het gaat dan trouwens niet alleen om onze fysieke gezondheid, maar evengoed om de psychische gezondheid. Zowel vanuit de Vlaamse overheid als vanuit de hoek van gezondheidsorganisaties en mutualiteiten is er steeds meer belangstelling voor de rol die natuur kan spelen in het gezondheids- en welzijnsbeleid. Zo richtte de Universiteit Antwerpen met steun van de Provincie Antwerpen een leerstoel op rond natuur en zorg. Verwacht wordt dat de coronacrisis deze aandacht alleen maar zal aanscherpen.

Een positieve noot om te eindigen, is de nieuwe aandacht van het belang van de natuur voor gezondheid.

Tot slot

De huidige Vlaamse Regering zet vooral in op extra boomaanplanting. Dat is op zich een goede zaak. Maar dat is maar een druppel op een hete plaat. Inzetten op behouden wat er is, uitbreiden en verbinden, maar vooral inzetten op een totale ommekeer in onze omgang met natuur, is wat we moeten doen. Dat vergt politieke moed. De coronacrisis maak nog maar eens en nu heel acuut onze kwetsbaarheid duidelijk: als we de natuur ontregelen trekken wij aan het kortste eind. Deze crisis toont wereldwijd het belang van robuuste biodiversiteit en ecosystemen aan, om de overdracht van gevaarlijke virussen van dier op mens te vermijden. In Vlaanderen legde de coronacrisis vooral het tekort aan natuur dichtbij bloot. En om hieraan te werken, is iedereen aan zet. We moeten onze relatie met de natuur herzien, ermee samenwerken, in plaats van te denken dat we de natuur kunnen beheersen.

Bio

Mieke Schauvliege is bio-ingenieur van opleiding en Vlaams Parlements lid voor Groen. Ze volgt het Vlaams natuurbeleid op. Ze was voordien directeur van de Groendienst van de stad Gent. En is medeauteur van het boek *Groenbeheer, een verhaal met toekomst*.

Noten

1. Verheeke, J. Politisering en depolitisering van het natuurbehoud. *Oikos* 72, 1/2015.
2. Kuijken, E. Is er nog natuur in Vlaanderen. *De Groene Hoofdstructuur: grondslag voor het nieuwe natuurbeleid. Samenleving en politiek* 8/1994 .
3. Gysels J & Geert De Blust. Natuurbehoud in maatschappelijk en sociaal-cultureel perspectief. *Natuur.focus* 9, 1/2010.
4. Gysels J & et al.. Het Decennium van de Biodiversiteit. Tien jaar na 2010. *Natuur.focus*. 19 1/2020.
5. Vlaamse Regering, 2018. Overal Natuur. Visie op het ruimere biodiversiteitsbeleid in Vlaanderen.
6. INBO, 2016. Nara. Aan de slag met ecosysteemdiensten. 80 p.
7. INBO, 2019. Natuurindicatoren 2019. Toestand van de natuur in Vlaanderen. Cijfers voor het beleid. 62 p.
8. Parlementaire vraag nr 248 van 15 januari 2020 aan Minister van Justitie en Handhaving, Omgeving, Energie en Toerisme Zuhail Demir van Mieke Schauvliege.
9. Parlementaire vraag nr 2 van 21 juni 2019 aan Minister van Omgeving, Natuur en Landbouw Koen Van Den Heuvel van Mieke Schauvliege.
10. Beleidsnota Omgeving.
11. Rekenhof, 2016. Ontbossing en compensatie. Uitvoering van de compensatieplicht bij ontbossing en werking van het Bossencompensatiefonds. 76 p.
12. Peter Engelen (HYLA), 2020. Droogte brengt heikikker verder in problemen, natuurbericht 16/4/2020.

LITERAIR

Erwin Mortier

Erwin Mortier (Nevele, 28 november 1965) publiceerde verscheidene romans, nouvelles, dichtbundels en essays. Hij studeerde kunstgeschiedenis en psychiatrische verpleegkunde en is in vele opzichten een veelzijdig mens. In het voorjaar van 2020 verscheen zijn nieuwe roman De onbevleete, in september 2020 gevolgd door de nieuwe gedichtenbundel Precieuze Mechanieken, allebei bij uitgeverij De Bezige Bij. Uit die bundel zijn hier alvast drie gedichten.

Soms wil ik de wereld die komen gaat het nageslacht om verschoning vragen,
voor de vervlechting tussen wat wij vandaag doen of verzuimen, en hoe nefast
zulks zal blijken voor hun heden. Van hun paradoxen, impasses, hun catastrofes,
hun koortsdromen zullen wij niet zelden de bron zijn,
de niet te blussen brandhaard.

Hopelijk zullen ze niet al onze triomfen aan onze verdienste toeschrijven.
Veel was een kwestie van toeval.

Stel je voor dat ze daar in die onkennelijke tij-
den onder water kunnen ademen, in het donker
kijken, het gehoor van vleermuizen hebben of zonder oud te worden kunnen sterven
in algebraïsche sanatoria.

Ik zou hen willen zeggen: 'Het was geen hoogmoed die
ons dreef toen wij de taal rantsoeneerden,
ieder woord tot één betekenis beperkten en strenge normen installeerden
inzake metaforiek.'

'Ze wensten duidelijkheid, mijn tijdgenoten,' zou ik willen zeggen.

'Een heldere mens.

Eén schoenmaat voor allen.'

Het leek hen beter zo.

Nu weet ik, eindelijk ben ik jong genoeg om te beseffen:
schoonheid zal de wereld redden – eergisteren al, nu reeds, en ook over zevenmaal
zevenhonderd jaar.
in talen die wij nooit zullen bevroeden.
De lamp flakkert, de keldermuur davert.
Niemand weet of we de ochtend zullen halen.
Een kind of een grijsaard memoriseert de alfabetten,
als men hun polsen niet kluistert, kunnen ze de doden overdragen,
hun vingertoppen in de natte kalk één regel achterlaten
die hun beulen vergiffenis schenkt,
de wreedste straf.

Geduld is mij, de loerende kat, het dierbaarst. Geduld tot de toekomst
ons verleden voorspelt.

De smeebede van wie na ons komen:

‘O, dode vaders en moeders, vergeet niet
wat ons te wachten staat.’

De wereld heeft ons warme adem niet nodig.

Kunst draait om tact, de Aanraking.

Aan ons is het, voor die vingerwijzing weg te kruipen
of op te staan – wie, ik? –, en door de onafzienbare aarde
aan onszelf te worden herinnerd.

De boer, de koe, het klimaat en kweekvlees

Kurt Sannen

Kweekvlees zal volgens sommigen het volgend decennium veeteelt doen verdwijnen. De wereldwijde veehouderij is verantwoordelijk voor dierenleed, milieuvervuiling, klimaatverandering en gezondheidsproblemen, wordt gesteld. Kweekvlees zou de beste oplossing zijn voor deze mondiale uitdagingen. Deze stelling gaat echter voorbij aan twee feiten. Ten eerste, het is niet veehouderij an sich maar het marktsysteem waarin de huidige geïndustrialiseerde veehouderij gevangen zit dat deze problemen veroorzaakt. De agro-ecologische veehouderij daarentegen is wel in staat om een groeiende wereldbevolking gezond te voeden binnen de draagkracht van onze planeet en met respect voor de dieren. Ten tweede, de impact van kweekvlees op mens en milieu en op onze relatie met het milieu is nog onvoldoende onderzocht en we weten nog onvoldoende wat de gevolgen zijn.

Voedsel en de grenzen van onze planeet

We staan voor grote mondiale uitdagingen. In 2009 publiceerde een groep van 29 wetenschappers, onder leiding van Johan Rockström van het Stockholm Resilience Centre, een paper met als titel *Planetary Boundaries: Exploring a Safe Operating Space for Humanity*. In 2015 werd dit geüpdatet. De auteurs beschrijven welke processen bepalend zijn voor onze planeet en waar de grenzen liggen. Als de mensheid binnen deze grenzen blijft, kunnen we duurzaam verder gaan. Als dat niet gebeurt, verandert onze planeet fundamenteel van aanzien en wordt ze minder leefbaar voor de mens. Rockström en collega's bepalen negen grenzen. Drie hiervan hebben we al ver overschreden. Klimaatverandering kennen we allemaal. Minder gekend is dat we de veilige planetaire grens voor verlies van biodiversiteit al ruim overschreden hebben en nog minder mensen beseffen dat we het planetaire evenwicht van de stikstof- en fosforcyclus zeer grondig verstoord hebben. Veehouderij heeft hierin een belangrijke rol, net zoals bij andere planetaire grenzen: verandering in landgebruik, zoetwaterverbruik, chemische vervuiling, verzuring ...

Sinds de tweede wereldoorlog is de landbouw volledig van gedaante veranderd. Nieuwe wetenschap en technologie hielpen de voedselproductie opdrijven. Daarbij werd overvloedig gebruik gemaakt van externe inputs als chemische stoffen (zoals pesticiden), fossiele brandstoffen en nutriënten (onder de vorm van ingevoerd veevoeder en kunstmest), alsook van specialisatie, schaalvergroting en industrialisering van de landbouwproductie. Vooral in de geïndustrialiseerde landen kreeg deze nieuwe vorm van landbouw en veeteelt de bovenhand. In Europa en Noord-Amerika wordt het merendeel van het voedsel op deze manier geproduceerd door een drastisch dalend aantal boeren.

Nog minder mensen beseffen dat we het planetaire evenwicht van de stikstof- en fosforcyclus zeer grondig verstoord hebben.

Deze manier van landbouw en veehouderij kent grote nadelen. Het dierenwelzijn komt onder druk door de grote aantallen dieren die op een beperkte oppervlakte worden gehouden, vaak zonder ooit daglicht te zien en zonder zich op een natuurlijke diereigen manier te kunnen gedragen. De invoer van veevoeder zorgt voor verarming van bodems en ontbossing in het zuiden en vermesting in onze streken, hetgeen samen met het overvloedig gebruik van pesticiden tot de grootste oorzaken van de biodiversiteitscrisis behoort. Samen met de methaanuitstoot van de grote aantallen rundvee, het gebruik van fossiele brandstoffen en het ploegen van permanente graslanden, draagt de ontbossing in het zuiden ook significant bij aan de klimaatcrisis. Het overmatig gebruik van antibiotica creëert gezondheidsproblemen voor mens en dier door het ontstaan van resistente bacteriën. Om nog te zwijgen over de negatieve gezondheidsimpact van de geproduceerde voeding. Daarenboven hebben boeren het steeds moeilijker in dit systeem om het hoofd boven water te houden.

Genoeg redenen zou je zeggen om vlees van je bord te bannen? Maar ligt de oorzaak eigenlijk bij het vlees an sich of heeft het te maken met het marktsysteem waarin de huidige geïndustrialiseerde veehouderij en landbouw gevangen zitten? Ook de industriële teelt van plantaardig voedsel draagt immers bij tot het overschrijden van de

Ook de industriële teelt van plantaardig voedsel draagt immers bij tot het overschrijden van de planetaire grenzen.

planetaire grenzen. In 2014 stelde prof. Olivier De Schutter als speciaal rapporteur voor de VN zijn rapport voor over het recht op voedsel. Hierin stelde hij dat als we het Westerse industriële voedselsysteem wereldwijd zouden toepassen, we de wereld niet zouden kunnen voeden. Ondanks het feit dat het industrieel voedselsysteem erin slaagt om de landbouwproductie zeer sterk te laten toe-

nemen, kan het toch het aantal mensen met honger slechts beperkt terugdringen. Tegelijkertijd creëert dit systeem de hoger opgesomde ecologische en gezondheidsproblemen. De voedselproductie wordt steeds grootschaliger, kapitaalintensiever en komt in handen van steeds minder mensen en bedrijven, ten koste van honderden miljoenen kleine landbouwers. Prof. De Schutter schuift agro-ecologie naar voor als toekomstig model voor duurzame voedselproductie.

Agro-ecologische veehouderij

Agro-ecologie leert ons naar natuurlijke systemen te kijken en ons voedselproces hierop te inspireren: kringlopen sluiten, grondgebonden werken, de bodem koesteren, zo efficiënt mogelijk omgaan met de hernieuwbare grondstoffen als zon, water en bodem en zo min mogelijk externe inputs gebruiken. Zo kunnen we voedsel produceren voor iedereen op deze planeet zonder de draagkracht van de planeet te overschrijden. Vee heeft hierin een belangrijke rol door het sluiten van kringlopen door afval om te zetten in plantenbemesting en tegelijk te zorgen voor een hoogwaardig voedingsproduct (dat je best met mate en zorg consumeert). Herkauwers hebben daarenboven een bijzondere rol. Ze zijn probleem én oplossing. Agro-ecologische rundveehouderij is grondgebonden en gebaseerd op gras, in tegenstelling tot de grondloze, op overzeese krachtvoerders gebaseerde industriële veehouderij. Een heel groot deel van het mondiale landbouwareaal kan door allerlei omstandigheden niet anders gebruikt worden dan als grasland, in België gaat het onder meer om delen van de Ardennen en onze

natte Vlaamse riviervalleien. Zonder herkauwers verdwijnen deze graslanden en wordt daar geen voedsel geproduceerd. Net deze graslanden zijn heel belangrijk voor de biodiversiteit (wat te maken heeft met de grote grazers van weleer), voor de nutriëntenkringloop én voor het klimaat. Bovendien kunnen graslanden mits een juist beheer enorme hoeveelheden koolstof opslaan. Gooi de koe dus niet met het badwater weg!

Het is dus mogelijk om vlees te produceren op een manier die net een antwoord biedt op de grote mondiale problemen. Het is niet de koe, maar het hoe. Grootschalige veeteelt, te veel runderen/varkens/kippen op de wereld en te veel vlees op ons menu zijn inderdaad slecht voor de planeet en voor onze gezondheid. Minder vlees is verstandig en nodig, maar moeten we dan allemaal vegetariër worden en is alle vlees dan slecht? Nee, zonder veehouderij is een duurzame landbouw niet mogelijk. Eet minder vlees, en wees vooral kieskeurig op waar je vlees vandaan komt. Vergelijk het met bemesting. Overbemesting is slecht voor de natuur en voor onze gezondheid. Is het dan het beste om onze bodems helemaal niet meer te bemesten? Nee, bemesting is goed als je net teruggeeft aan het ecosysteem wat je eruit haalt en dit doet door het sluiten van kringlopen, zo lokaal mogelijk. Zonder bemesting is er niet veel plantaardige voedselproductie mogelijk.

Zonder herkauwers verdwijnen deze graslanden en wordt daar geen voedsel geproduceerd. Net deze graslanden zijn heel belangrijk voor de biodiversiteit.

Hetzelfde geldt voor de veehouderij. We hebben te veel vee. Moet al het vee dan weg? Nee, de veestapel moet kleiner, in evenwicht met de omgeving. Dit betekent dat we als maatschappij niet geen, maar wel minder én vooral beter vlees moeten eten. En vergeet daarbij ook niet dat we beter plantaardig voedsel moeten eten. Agro-ecologie gaat ervan uit dat we beter in partnerschap met de natuur samenwerken en ons niet als heerser boven deze natuur plaatsen. De afgelopen eeuw heeft ons geleerd wat er gebeurt als we de mens boven de natuur plaatsen, stellen dat natuur de economische groei niet in de weg mag staan en denken dat we het recht hebben om naar ons eigen goeddunken de natuur te veranderen. Natuur heeft de mens niet nodig. Wij hebben de natuur nodig om te kunnen leven. Agro-ecologische landbouw wil binnen de grenzen die de natuur ons aangeeft en in partnerschap met de natuur voor voedsel voor iedereen zorgen.

In Vlaanderen is het agro-ecologische denken nu de inspiratiebron voor de biologische beweging. Biolandbouw bestaat al sinds begin 20ste eeuw en is sinds 1991 geregeld via een Europees wettelijk vastgelegd lastenboek, wat bepaalt wat moet en niet mag om het biolabel te dragen. Begin 21ste eeuw gebeurde er een mooie kruisbestuiving tussen het agro-ecologische denken en de biobeweging. In Vlaanderen werd onder meer de beweging Voedsel Anders opgericht waar biobeweging, milieubeweging, boerenlandbouworganisaties en noord-zuidbeweging samen ijveren voor agro-ecologie. Agro-ecologie geeft de richting aan waarin de biobeweging zich wil ontwikkelen.

Het is jammer dat in de communicatie omtrent klimaat, milieu en vlees vergeten wordt dat je ook vlees op zo'n agro-ecologische manier kan produceren, en dat dit een antwoord biedt op de grote mondiale uitdagingen. Een kleine groep geëngageerde en gemotiveerde veehouders in onze contreien werkt hier al decennia aan. Velen onder ons dragen trots het biolabel omdat dit duidelijk maakt dat we grondgebonden werken,

zonder kunstmest of pesticiden en extra zorg besteden aan dierenwelzijn. Maar vele biologische veehouders gaan nog verder. We beheren natuurgebieden zodat ons vee niet voor minder, maar voor meer natuur zorgt. We zoeken naar manieren om het welzijn van onze dieren nog meer te verhogen. We werken grondgebonden en proberen ons voer zoveel mogelijk zelf te telen. Omdat in de groothandel geen plaats is voor onze producten, verkopen de meesten onder ons hun vlees via de korte keten. Zo kunnen we ook een faire prijs bekomen voor ons product, wat ons sterker maakt tegenover het ontwrichtende huidige marktsysteem. Eet dus met plezier lekker en minder vlees, maar kies je worst en biefstuk wel heel zorgvuldig.

En kweekvlees dan? Ook voor kweekvlees moeten we kijken wat de totale impact is op de mondiale uitdagingen. Welke inputs zijn hiervoor nodig en wat zijn de afvalproducten? Wat is de totale impact van de productie van kweekvlees op klimaat, milieu, biodiversiteit? Dit laboratoriumvlees wordt gekweekt op een hoogst onnatuurlijke wijze met behulp van biochemische technieken waarvan tot op heden de impact op mens en milieu onvoldoende kan ingeschat worden. In wiens handen zal de technologie en de productie van dit kweekvlees komen? Zal ook dit voedselproductieproces niet in de vrijemarktlogica komen van schaalvergroting en monopolievorming?

Dieren en hun rechten

En dan is er nog de olifant in de kamer. Is het ethisch verantwoord om dieren te doden? Twee vragen zijn hierbij aan de orde: hebben dieren dezelfde rechten als mensen en is de dood het grootste onrecht dat er bestaat?

In onze hypergeïndividualiseerde maatschappij hebben we zo'n angst voor de dood dat we ze helemaal verdringen. We hechten zo veel belang aan het individu, het 'ik', dat het verdwijnen van dit individu wel het grootste onrecht lijkt dat er bestaat.

We hechten zo veel belang aan het individu, het 'ik', dat het verdwijnen van dit individu wel het grootste onrecht lijkt dat er bestaat.

Transhumanisten gaan zo ver dat ze zoeken naar manieren om ons leven te verlengen of zelfs om eeuwig te leven. Maar is dit geen absurd streven? Alsof de dood een tegenstander is die we moeten verslaan. Alsof de dood geen natuurlijke bestemming is. Wat alle leven op aarde gemeen heeft, is dat het ooit sterft. Zonder dood is er geen plaats voor nieuw leven. Stel dat we allemaal eeuwig

zouden leven (en met ons de dieren) dan zou er geen plaats meer zijn om nieuw leven te laten geboren worden. Dan zouden we de cirkel die het leven op aarde is, doorbreken. In plaats van natuurlijk te evolueren over de generaties heen zouden we ons steeds kunstmatiger moeten aanpassen aan veranderende leefomstandigheden. De dood hoort bij het leven, zoals het leven zelf. Het voortbestaan van het leven an sich is toch belangrijker dan elk individueel leven afzonderlijk? Niet het 'ik' is het enig zaligmakende, maar de rol die we hebben in het wonder van het leven op deze planeet.

Het leven is een cirkel die zich steeds opnieuw herhaalt. Als boer zie ik dit elke dag: vandaag gaat een rund naar het slachthuis en er wordt alweer een nieuw kalf geboren. Koeien komen en koeien gaan, maar de kudde blijft bestaan. Onze post-modernistische en individualistische maatschappij heeft een lineair wereldbeeld gecreëerd en

cirkels doorgeknipt. We zien dit in onze groeieconomie die maar kan bestaan door een oneindige groei in productie (in een eindige wereld terecht door Greta Thunberg als een ‘sprookje’ benoemd) en ook in onze kijk op het leven, waar geen dood bij zou mogen horen. Het individu wordt centraal gesteld, boven het geheel en zelfs boven het leven. Dat is de paradox: het leven zo beminnen dat je de dood wil uitschakelen terwijl zonder de dood het leven zelf onmogelijk wordt gemaakt.

De vraag of we dieren mogen doden, wordt vaak gestuurd door onze eigen doodsangst en het niet begrijpen van de plaats van de dood in de cirkel van het leven. Als boer stel ik het belang van de kudde centraal: een gezonde kudde zorgt voor de toekomst van heel mijn veestapel en mijn bedrijf. Individuele dieren komen en gaan. De zorg voor het individu gaat hierbij gepaard met een zorg voor de kudde. Geboren worden hoort daarbij, maar ook sterven.

De vraag of we dieren mogen doden wordt vaak gestuurd door onze eigen doodsangst en het niet begrijpen van de plaats van de dood in de cirkel van het leven.

Hebben dieren mensenrechten? Ik zou een rund liever runderrechten, een kip kippenrechten en een mens mensenrechten geven. We mogen onze eigen verlangens en noden niet projecteren op dieren. Dieren zijn niet zoals mensen en hebben zeker niet dezelfde mensenwensen. Een koe wordt liever als een koe behandeld, dan als een mens. Het verdwijnen van de nabijheid van landbouw en natuur en de urbanisatie heeft voor een grote vervreemding gezorgd tussen mens enerzijds en de natuur en de dieren anderzijds. Gek genoeg zie je hetzelfde in de landbouw zelf. Industrialisatie, mechanisatie en schaalvergroting hebben zelfs veel hedendaagse boeren van de natuur en van dieren vervreemd. Dieren en de natuur worden dan ofwel geïnstrumentaliseerd (ze hebben maar bestaansrecht als we ze kunnen gebruiken) ofwel geïdealiseerd (ze verwijzen naar een ideaal, ongerept natuurbild zonder de mens, waar vrede en harmonie heerst). Beide zienswijzen staan heel ver van de werkelijke natuur rondom ons en plaatsen de mens buiten de natuur. Niets is minder waar, als mens maken wij deel uit van de natuur en kunnen we onmogelijk zonder leven. Daarom spreken we tegenwoordig ook van ecosysteemdiensten, de diensten die de natuur ons geeft. Zonder intacte ecosystemen hebben we geen zuurstof, is er geen goede bodem waar we voedsel kunnen produceren, is er geen drinkwater, kunnen we ons niet beschermen tegen wateroverlast en extreme weersituaties, is er geen bestuiving...

Antropomorfisme — het toekennen van menselijke eigenschappen aan dieren — lijkt misschien heel diervriendelijk, maar is net het omgekeerde omdat het de eigenheid van elke diersoort ontkent. Tekenfilms met pratende, vermenselijkte dieren hebben ons dieren leren zien als mensen, maar niks is zo dieronvriendelijk als dieren behandelen als mensen. Een koe wil geen 38-urenweek, houdt niet van reizen of wil niet acht uur in een bed liggen. Een hert wil geen paraplu tegen de regen of naar de kapper gaan. Niks zo boeiend als de natuur en dieren van dichtbij te bestuderen en te ontdekken hoe ingenieus ecosystemen in mekaar zitten. Wie de natuur goed kent zal zien dat niks zo gewoon, en zelfs nodig is, als doodgaan en gedood worden. Als je dieren mensenrechten geeft, kan je niet anders dan op een bepaald moment de vraag stellen of dieren dan wel dieren mogen doden? Dit is een absurde gedachte, alsof je het raderwerk van onze ecosystemen wil stilleggen en de complexe evenwichten waaruit deze zijn opgebouwd wil vernietigen.

In de biolandbouw wensen we onze dieren zo te houden dat hun diereigen gedrag zo weinig mogelijk belemmerd wordt. Een koe moet kunnen grazen, een kip scharrelen, ze moeten in groepsverband kunnen leven, een paard moet kunnen rennen, ... Moeten we het principe 'gij zult niet doden' uitbreiden naar dieren? Hebben zij ook het recht op leven? Jazeker, dieren hebben recht op een dierwaardig leven. Net zoals voor de mens, hoort dood bij dat leven. De dood van het ene leven is leven voor het andere.

***Als je dieren mensenrechten geeft,
kan je niet anders dan op een bepaald
moment de vraag stellen of dieren
dan wel dieren mogen doden?***

Een meesje vangt insecten zodat haar jongen kunnen groeien. Een sperwer vangt vogeltjes. Een vos eet een reejong. Leeuwen, honden, uilen, sperwers zijn carnivoren. Zij eten uitsluitend vlees. Bij zoogdieren zie je dat goed aan hun gebit: knipkiezen kunnen het vlees goed in stukken snijden. Paarden, koeien, ... zijn planteneters. Zij hebben maaltanden om het harde plantenmateriaal fijn te malen. Wij hebben net als varkens knobbelkiezen,

geschikt om zowel plantaardig voedsel te vermalen als vlees te verkleinen. Wij zijn dus alleseters. Vlees eten zit dus in onze natuur, wat niet maakt dat we vlees moeten eten. Je ziet een grote variatie in onze traditionele diëten: van nagenoeg volledig dierlijk bij eskimo's en bepaalde herdersvolkeren tot nagenoeg volledig plantaardig in bepaalde regio's in Zuid-India.

Er is niks zo natuurlijk als dieren doden en eten. Er is niks zo onnatuurlijk als duizenden dieren op een kunstmatige manier houden zonder respect voor hun dier-zijn en onze planetaire grenzen. Agro-ecologische landbouw heeft veeteelt nodig met respect voor mens en natuur en binnen de draagkracht van de planeet. Tegelijk is het de vraag of een technologische verschuiving naar lab-gekweekt voedsel zonder natuur en zonder landbouwer een duurzaam antwoord biedt op de mondiale uitdagingen. De ervaring leert dat we natuurlijke systemen nooit helemaal kunnen kennen en imiteren. Vroeg of laat worden we geconfronteerd met de grenzen die de natuur ons oplegt. Er kan dan ook meer heil verwacht worden van een agro-ecologische transformatie van ons voedselsysteem. Een agro-ecologische landbouw is nodig om de instorting van het klimaat te voorkomen, om te zorgen voor meer biodiversiteit en om de stikstofkringlopen lokaal te sluiten. Een agro-ecologische landbouw heeft veehouderij nodig. Met minder dieren die beter worden gehouden, gevoed en grootgebracht op blijvende graslanden en met voedselresten, maken we efficiënt gebruik van niet voor menselijke voedselproductie geschikte gronden en landbouwoverschotten. Hun mest voedt op zijn beurt de bodem en voltooit een natuurlijke cyclus. Met agro-ecologie kunnen we in harmonie met de natuur voedsel telen en een groeiende wereldbevolking voeden.

Bio

Kurt Sannen is biologisch veehouder en onafhankelijk onderzoeker en adviseur landbouw en natuur.

Kweekvlees is een ecologische opportunity

Michel Vandenbosch en Hermes Sanctorum

Hoe carnivoor is de mens? Het is een onderwerp waar academische besprekingen worden aan gewijd, maar het is evengoed voer voor een gesprek aan de keukentafel. En op het merendeel van die keukentafels wordt vlees geserveerd. Vegetarisme en veganisme nemen zowat in elk land toe aan populariteit, net als de plantaardige alternatieven voor vlees. Maar het blijft een minderheidsfenomeen. Onderzoeken in België leveren steevast resultaten op van ongeveer vijf procent vegetariërs en veganisten. De vleesconsumptie neemt in België af, maar dat is dankzij het toenemend aantal flexitariërs die afwisselen tussen vlees en plantaardig of kleinere porties vlees eten. De Belgische consumptie blijft nu hangen rond het Europese gemiddelde. Ook de bewuste flexitariërs willen dus vlees niet links laten liggen. Als we uitzoomen naar Europa en de rest van de wereld, dan zien we respectievelijk een stabiele en zelfs stijgende vleesconsumptie. Of er ethische motieven spelen of niet, de mens is gemiddeld erg carnivoor.

Voor de auteurs van deze tekst is dat geen comfortabele vaststelling. De strijd tegen dierenleed kent successen, zoals een dierenwelzijnswetgeving die steeds strenger wordt. Maar de honger naar vlees groeit wereldwijd en als Belgen wat minder vlees eten, wordt dat ruimschoots gecompenseerd door een toenemende export. Verdedigers van dierenrechten staan niet alleen in hun bezorgdheid over de impact van vlees. De alarmerende rapporten van het internationale klimaatpanel IPCC zijn glashelder over de desastreuze ecologische effecten. Voeg daar de recente Corona-crisis aan toe, die onlosmakelijk verbonden is met vleesconsumptie, en het vraagstuk krijgt een heus existentieel aura. De wetenschappelijke analyse is duidelijk, maar wat is de maatschappelijke oplossing?

Over tovenaars en profeten

In 2018 publiceerde wetenschapsjournalist Charles C. Mann het boek *The Wizard and the Prophet*, waarin mondiale problemen (en oplossingen) worden geplaatst in twee wereldbeelden. Het ene wereldbeeld houdt in dat de planeet eindig is en er fundamentele grenzen bestaan waar de mens geen vat op heeft. Als de mens zich niets aantrekt van die grenzen, dan doen we uiteindelijk aan zelfvernietiging. Dat zijn de Profeten in het boek — duidelijk verwijzend naar onheilsprofeten. De Toveraars daarentegen zijn technologische optimisten en prijzen de menselijke vindingrijkheid. Grenzen zijn slechts tijdelijk en lossen op in technologische innovatie. Zowel Profeten als Toveraars zijn bezorgd om de planeet en haar bewoners, maar ze verwerpen elkaars oplossingen. De pejoratieve bijklank van de benamingen doet vermoeden dat auteur Mann een oordeel velt over beide categorieën, maar dat doet hij niet. Integendeel, het boek staat vol met voorbeelden die pleiten voor beide zienswijzen. Hoe reeds tijdens de prille jaren van de industriële revolutie werd gewaarschuwd voor een snelle uitputting van steenkool en een acute ineenstorting van het nieuwe comfort. Of hoe onwaarschijnlijk het volgens deskundigen leek dat zonne-energie kon aangewend worden om elektriciteit te produceren. Maar ook hoe biodiversiteit onherstelbaar achteruitgaat en klimaatverandering nu al de wereld herschept. Mann schrijft het volgende in zijn inleiding: “Op

maandag, woensdag en vrijdag denk ik dat [de Profeten] het bij het rechte eind hebben. Op dinsdag, donderdag en zaterdag kies ik voor [de Tovenars]. En op zondag weet ik het echt niet."

Twee kanttekeningen bij dit interessante werk. Vooreerst is het opvallend dat vlees in het boek ontbreekt als crisis van wereldformaat. Nochtans krijgen voedselproductie, waterverbruik en klimaatverandering een uitgebreide behandeling, vleesproductie wordt slechts terloops vermeld. Ten tweede is het onwaarschijnlijk dat een enkele visie de wereld volledig kan vatten. Of dat een enkele benadering alle problemen zou kunnen oplossen. De wereld is echt wel complexer dan een duale keuze. Energiebesparing is een voor de hand liggende oplossing in een begrensde wereld. Maar zelfs als de miljarden mensen op deze aardbol een klein pakketje energie nodig hebben, moet dat ergens vandaan komen. En dan verwelkomen we het technologische vernuft om zonne-energie om te zetten in elektriciteit en bruikbare warmte. Hout stoken als basis voor onze energievoorziening is toch niet wenselijk? We hebben zowel nood aan Profeten als Tovenars, zowel aan realiteitszin als creativiteit.

Kernfusie of fotovoltaïsch?

We kunnen hier een parallel trekken tussen energie en vlees: pleiten voor één eenvoudig scenario is rekenen op een onwaarschijnlijke revolutie. Uiteraard zou het beter zijn dat we met zijn allen minder of zelfs geen vlees eten — afhankelijk van het

ethisch kader waarvan we vertrekken. Opnieuw: met een groeiende wereldbevolking en toenemende welvaart worden we met de neus op de feiten gedrukt. Een pleidooi om louter plantaardig te eten botst op grenzen, we zullen vlees ook op een meer diervriendelijke en duurzame manier moeten produceren. Het consultancybedrijf A.T.

We hebben zowel nood aan Profeten als Tovenars, zowel aan realiteitszin als creativiteit.

Kearney maakte in dat verband een interessante studie, het interviewde een reeks experts uit de voedingsindustrie om vervolgens prognoses uit te werken voor vlees en alternatieven. Wat blijkt: vooral kweekvlees is een geschikt alternatief voor vlees uit geslachte dieren. De studie voorspelt een toenemend verbruik van 'vlees', maar verwacht daarbij dat de hoeveelheid geslacht vlees jaar na jaar zal dalen. Het verschil wordt in eerste instantie ingenomen door *novel vegan* producten, plantaardige vleesvervangers die het origineel dicht benaderen — denk aan het succes van *Beyond Meat* en *Impossible Foods*. De verwachte groei voor *novel vegan* zou snel gebeuren, maar zou dan een plafond bereiken en vervolgens zou kweekvlees een leeuwendeel innemen van de totale vleesproductie. De reden voor het voorspelde succes van kweekvlees is eenvoudig: het is ook écht vlees, het bezit alle eigenschappen ervan. Enkel de productiewijze verschilt, er hoeven geen dieren voor worden gedood. Uiteraard is dit een inschatting van specialisten die zich kunnen vergissen, maar het is duidelijk dat de voedingsindustrie zich schrap zet voor de komst van kweekvlees.

Om de parallel door te trekken tussen vlees en energie: waarvan is kweekvlees dan het equivalent? Is het zoals fotovoltaïsch een technologie die op een duurzame, decentrale en toegankelijke manier aan de vraag kan voldoen? Of is het zoals kernfusie, waarvan het potentieel als oneindig wordt voorgesteld, maar waar na decennialange aankondigingen nog altijd geen doorbraak is gebeurd? Kan het een plek krijgen in Profetieën of

is het groteske Tovenarij? Dat zijn legitieme vragen. Kweekvlees is commercieel nog niet beschikbaar, maar verschillende startups hebben al proeverijen met prototypes georganiseerd. Een van de auteurs van deze tekst heeft zelf de prototype 'steak' van *Aleph Farms* geproefd. Wat werd voorgeschoteld was klein en dun, maar het was er wel. De kweeksteak was geen GMO-product, het bevatte geen genetisch materiaal dat onnatuurlijk werd gewijzigd. Er zijn wel groeifactoren nodig – niet hetzelfde als hormonen – die in het lichaam van een dier aanwezig zijn en bij celkweek dus moeten worden toegevoegd. Die groeifactoren worden aangemaakt door recombinante micro-organismen, omdat men geen kalfsserum wil gebruiken. Dat is te vergelijken met kaasproductie: om kaas te maken moeten enzymen worden toegevoegd, die vroeger uitsluitend uit kalvermagen werden gehaald en waarvoor tegenwoordig recombinante gisten en bacteriën worden ingezet. Het zou natuurlijk absurd zijn om groeifactoren van een foetus uit een geslachte koe te gebruiken om vlees op een meer ethische wijze te verkrijgen.

De reden dat sommige bedrijven expliciet geen GMO-kweekvlees ontwikkelen, is duidelijk: bedrijven die zich richten op de Europese consument weten dat een GMO-label een extra hindernis vormt. Kweekvlees op zich is al vernieuwend genoeg. Noord-Amerikaanse en Aziatische ontwikkelaars hebben daar veel minder bezwaren tegen, getuige *Impossible Foods*, dat zijn populaire veganistische burgers nu zelfs produceert met genetisch gemodificeerde soja. In het geval van *Aleph Farms* en hun kweeksteak past GMO ook gewoon niet in de filosofie van de onderneming. De initiatiefnemers willen net een 'natuurlijk' product leveren, zonder gebruik van antibiotica. Dat klinkt misschien wat gek, hoe kan kweekvlees natuurlijk zijn? Voor hen ligt de uitdaging in het nemen van cellen uit rundveerassen die bijzonder kwaliteitsvol vlees kunnen leveren en vervolgens de natuur zijn werk laten doen. Maar zonder dierenleed en met een drastische vermindering van de ecologische voetafdruk. Dat is alvast wat ondernemers in de nog prille omgeving van kweekvlees typeert: het zijn wereldverbeteraars die iets willen ontwikkelen dat ècht een verschil maakt. Mensen met een Tovenaarshoed die doen denken aan de pioniers in zonne-energie. Hun ecologische drijfveer daarbij is groot. Nochtans ondervinden ze net op dat vlak weerstand. In de media verschijnt soms onrustwekkende berichtgeving alsof kweekvlees het milieuprobleem nog zou vergroten. Hoe zit dat met de milieu-impact van kweekvlees?

Dat klinkt misschien wat gek, hoe kan kweekvlees natuurlijk zijn?

Het ecologische potentieel

Aangezien er nog geen commercieel beschikbaar product bestaat, kan de impact nog niet correct worden gemeten. Zeker niet in vergelijking met een lang draaiend model van industriële veeteelt dat miljarden subsidies heeft ontvangen, en blijft ontvangen, om de impact op de omgeving te verminderen. Wel kan een inschatting van het ecologische potentieel van kweekvlees worden gemaakt. En die resultaten zijn veelbelovend, vooral op vlak van landgebruik. De meest pessimistische studie voorspelt dat twintig keer minder oppervlakte nodig is dan voor rundsvlees vandaag, het meest optimistische scenario spreekt over maar liefst honderd keer minder landgebruik. Dat zijn geen onbelangrijke berekeningen. Recent luidde het IPCC de alarmbel over landgebruik en de impact op klimaatverandering. Aangestoken bosbranden in het Amazonewoud maken de effecten van de huidige vleesproductie zichtbaar, maar liefst 80 procent van het ontboste Amazonegebied dient om runderen te laten grazen. COVIC-19 maakt de

impact nu ook tastbaar: door het verkleinen en verschralen van leefgebieden, neemt de nabijheid tussen wilde dieren en mensen toe. Pathogenen zoals coronavirussen krijgen zo de gelegenheid om nieuwe gastheren op te zoeken, met een wereldverlamende pandemie tot gevolg. De komende jaren wordt landgebruik ongetwijfeld een belangrijk argument pro kweekvlees.

Wat de rechtstreekse broeikasgasuitstoot van kweekvlees betreft, is het verhaal genuanceerder. Om de reactoren te verwarmen en de cellen te laten groeien, is energie nodig. Als die energie uit steenkool en andere vervuilende brandstoffen komt, dan is de milieuwinst vanzelfsprekend beperkt. Daarom moet de benodigde energie hernieuwbaar zijn, zo kan de broeikasgasuitstoot bij kweekvlees tot nul herleid worden. Dat is overigens onmogelijk bij geslacht vlees: de uitstoot door veeteelt komt vooral uit methaan en lachgas, die sterke broeikasgassen zijn en ook onvermijdbaar zijn bij dieren. Maar mogelijk werpt het energiegebruik wel een ecologische grens op deze technologie. Kweekvlees zal op veel duurzamere wijze worden geproduceerd dan geslacht vlees, maar niet onbeperkt. Zoals het ecologisch potentieel van zonne-energie niet onbegrensd is en rekening moet gehouden worden met de verantwoorde beschikbaarheid van kritische metalen. Het zijn Profetische beperkingen op nuttige Tovenarsoplossingen.

Kweekvlees is geen luchtkasteel en heeft potentieel om de impact van vlees op milieu te doen slinken. Maar ecologische bezorgdheid gaat over meer dan milieuschade, het gaat over de brede invloed op ecosystemen en gemeenschappen. Daarom bestaat zoveel enthousiasme over zonne-energie, het brengt een mogelijke democratisering van energieproductie met zich mee. Veel kritiek op kweekvlees vertrekt vanuit een bewering dat het zo disruptief is, dat het onwenselijk wordt. Geïdealiseerde voorstellingen en sloganske taal zijn nooit ver weg. In Frankrijk werpen een aantal figuren zich op als uitgesproken opposanten van kweekvlees. De Franse sociologe Jocelyne Porcher bijvoorbeeld beschrijft het als een vernietiging van de historische band tussen mens en dier, van tradities en respect en zelfs van het leven zelf. Jean-François Hocquette, medewerker aan het Franse landbouwinstituut INRA, geeft lezingen over het onderwerp en benadrukt de ecologische meerwaarde van vlees zoals het vandaag wordt geproduceerd. Het zijn bevreedende argumenten. Iedereen die de binnenkant van pakweg een vleeskippenkwekerij of een slachthuis heeft gezien, kent de taferelen waarbij dieren respectloos als vleesfabrieken worden behandeld. Onderzoekers bij de Wereld Voedsel Organisatie waarschuwden jaren geleden al dat elke maand een traditioneel ras van landbouwdieren uitsterft door... de toenemende industrialisering en haar tendens naar uniformiteit. En agro-ecologische principes aanhalen ter verdediging van de industriële veeteelt, daar moeten de tenen bij menig bio-boer van krullen. Zelfs de Europese landbouwdenktank RISE — niet bepaald een progressieve club boeren — rekent uit dat in België de grazende veestapel zou moeten dalen met 75 tot 85 procent. Om nog maar te zwijgen van de pathogenen die welig tieren binnen opeengepakte dieren: ook de Mexicaanse griep (afkomstig van varkens) werd tien jaar geleden een pandemie en de zeldzamere vogelgriep kent een mortaliteit onder mensen van maar liefst 60 procent. Het lijken nu voorbodes van wat COVID-19 zou aanrichten.

Valse Profetieën tegen kweekvlees brengen wel een verschil tussen dierenethiek en ecologie aan het licht. Voor de eerste is het wenselijk om elk lijden en doden van dieren uit te schakelen. In het agro-ecologische denken daarentegen is er geen moreel

probleem met het gebruiken en eten van een dier. Integendeel, landbouwdieren vervullen er een belangrijke rol in het sluiten van kringlopen. Runderen onderhouden graslanden en varkens en pluimvee verwerken afval, waarbij vlees en mest hoogwaardige eindproducten zijn. Industriële veeteelt wordt door beide ethische zienswijzen verworpen, maar de fundamentele kijk op een dier verschilt wel. Of zijn beide zienswijzen toch verzoenbaar?

'Big Meat' en 'pig in the backyard'

Kweekvlees wordt wel eens geassocieerd met een landschap zonder dieren. Alsof we in de toekomst geen dieren meer nodig zullen hebben en graslanden leeg of zelfs bebouwd zullen worden. Dat is een onwaarschijnlijk toekomstbeeld. Om kweekvlees te produceren zijn stamcellen uit spieren nodig en die moeten via een punctie — pijnloos — worden verzameld. In het geval van GMO-kweekvlees kan het genetisch materiaal in deze cellen aangepast worden tot een onsterfelijke cellijn die niet ophoudt met delen. Voor de piste van non-GMO-kweekvlees, waar dus de voorlopers in de technologie op mikken, zullen regelmatig stalen moeten worden genomen. Landbouwdieren en specifieke rassen zijn dus allesbehalve met uit-

sterven bedreigd. Wel is de schaal waarop dieren nodig zijn, niet te vergelijken met geslacht vlees waarbij elk dier moet worden gedood. Dit is wat kweekvleestechnologie en de agro-ecologische benadering gemeen hebben: dieren zijn enkel wenselijk op een schaal waarbij duurzame veeteelt überhaupt mogelijk is. Waarbij het fokken van rassen niet zuiver gebeurt om een maximum aan kilo's vleeshompen te laten groeien aan botten, zoals bij het Belgisch witblauw rund en de industriële vleeskip. Waarbij begrazing door runderen niet hoeft te gebeuren op een intensieve manier en geen nieuwe graslanden worden aangelegd door het platbranden van regenwoud. Waarbij humaan voedsel niet nodig is om miljarden varkens en kippen te voeden. Kweekvlees opent niet alleen een nieuwe deur naar duurzame productie, het stimuleert het behoud en de zoektocht naar bijzondere eigenschappen, smaak en textuur.

Kweekvlees wordt wel eens geassocieerd met een landschap zonder dieren. Alsof we in de toekomst geen dieren meer nodig zullen hebben en graslanden leeg of zelfs bebouwd zullen worden.

Uiteraard zal niet elke ontwikkeling van kweekvlees gericht zijn op diversiteit. Er zal ook bulkproductie zijn, getuige de interesse van vleesgiganten als het Amerikaanse *Tyson Foods*. Zo komen we tot een finale bezorgdheid: Is kweekvleestechnologie terecht? Wordt het *Big Meat*? En is er nog een rol weggelegd voor de boeren? Tegenwoordig zijn wereldwijd een vijftigtal bedrijfjes actief in de kweekvleestechnologie. Elke maand komen er een aantal bij en ze hebben elk zo hun eigen Graal. Van traditionele vleesproducten over blauwvintonijn tot alternatieven voor de huidige bulk zoals garnaal en verwerkt vlees. Iedereen met een wetenschappelijke achtergrond die de werkomgeving van deze startups binnenwandelt, kan zich verbazen over de eenvoudige apparatuur die aanwezig is. Koelkasten, incubatoren en centrifuges zijn minder hightech Tovenarij dan fotonvoltatische systemen. De ontwikkeling van kweekvlees wordt getypeerd door een toename aan kennis en het ontdekken van precieze omstandigheden, niet door complexe of onbetaalbare machines. Daarom is de vergelijking met yoghurt en bier trefend: cellen zullen groeien in een bioreactor tot kweekvlees zoals micro-organismen

in een fermentor melk en mout omzetten tot de gekende producten. En die bioreactoren moeten om technische redenen beperkt blijven. Kweekvleesproductie leent zich dus tot kleinschaligheid. De vraag in wiens handen dergelijke kennis terechtkomt, houdt echter stand. Op dit moment worden tal van patenten aangevraagd en startups delen voorlopig beperkte informatie, aangezien ze tegen elkaar racen om de eerste te zijn met een commercieel product. Tegelijkertijd lopen academische projecten om de drempels voor kweekvlees weg te werken, zodat wetenschappelijke kennis publiekelijk beschikbaar wordt. Toegang tot technologie is een belangrijk aandachtspunt en daarom moet de overheid voldoende publieke middelen beschikbaar stellen, om concentratie van kennis en macht te vermijden. Dat de Vlaamse overheid 3,6 miljoen euro reserveert voor de startup *Peace of Meat* en partners uit de academische én de bedrijfs-wereld, strekt tot voorbeeld.

Dezelfde redenering geldt voor de sociale gevolgen voor de boer. Uiteraard is een toekomst denkbaar waarbij grote fabrieken kweekvlees maken. Het is echter niet het enige denkbare model, net zoals zonne-energie zowel kleinschalig als via reusachtige zonneparken kan worden verzameld. De Nederlandse filosoof Cor van der Weele is gefascineerd door het perspectief van kweekvlees en deed onderzoek naar de mening van landbouwers in Nederland. Het hoeft niet te verbazen dat velen onder hen wantrouwig zijn. Financiële omstandigheden en zware investeringen — meestal om hun productieschaal op te krikken tot industriële proporties — zorgen voor argwaan voor nog meer vernieuwing. Maar er zijn ook mensen in de sector die nieuwsgierig zijn en kweekvlees zien als een potentiële uitweg of verbetering. Ook ontwikkelde van der Weele een maatschappelijk concept voor kweekvlees, op basis van een reeks interactieve workshops: *the pig in the backyard*. Kweekvlees wordt daarbij niet enkel beschouwd als een manier om dierenleed te verminderen en duurzaamheid te verhogen, het moet de relatie tussen mens enerzijds en dier en voedsel anderzijds versterken. In het concept maken dieren deel van een lokale gemeenschap, kunnen ze in die zin worden bezocht, maar leveren ze ook cellen aan voor productie van kweekvlees. Tijdens de workshops zag van der Weele de twijfel over rationele argumenten evolueren naar enthousiasme over een warme, voedzame plek van een nabij dier. Opnieuw vormt dit toekomstbeeld geen zekerheid, maar het is niet minder mogelijk dan de dystopische voorspellingen die waterdragers van de industriële veeteelt graag maken.

Dat laatste plaatst de ethische discussie over kweekvlees in perspectief. Op internet-fora durven zowel veganisten als agro-ecologische boeren wel eens een smalende Profetische boodschap brengen over kweekvlees. In het verlangen naar puurheid wordt vergeten waar zich de echte problemen bevinden en wie de echte tegenstander is. Een tegenstander die garen spint bij een strijd onder quasi-gelijkgezinden over hoe een betere wereld er precies moet uitzien. Noch ecosystemen noch mens en dier varen wel bij dergelijke achterhoedegevechten.

Bio

Michel Vandenbosch, voorzitter GAIA en auteur van *De Dieren crisis* (Hadewijch, 2005) en *De Werken van GAIA* (Borgerhoff & Lamberights, 2016).

Hermes Sanctorum, voormalig volksvertegenwoordiger en auteur van *Eigen Soort Eerst* (Houtekiet, 2018).

Thomas Decreus, Spektakeldemocratie, Berchem: EPO, 2020, 120 p.

Met *Spektakeldemocratie* levert Thomas Decreus, politiek filosoof en journalist bij Dewereldmorgen.be, een sterk boek af. Het is eerder een essay van 97 pagina's in A5-formaat met genummerde alinea's. Dit zorgt voor een logische opbouw. De erg toegankelijke schrijfstijl versterkt de leesbaarheid nog meer. Al is het zeker geen gemakkelijk boek. In het bijzonder het laatste hoofdstuk vergt intense concentratie. Eerder verschenen van de auteur al *Een paradijs waait uit de storm* (2013)¹ en *Dit is morgen* (2015).

Het centrale uitgangspunt in *Spektakeldemocratie* is dat de verkiezing van Donald Trump geen afwijking is, maar een logisch voortvloeisel uit de huidige werking van de democratie. De triomf van het 'trumpisme' is het voorlopig hoogtepunt van een langere evolutie. Thomas Decreus omschrijft het trumpisme, dat vanaf 2014 zichtbaar wordt, als een politieke stroming sui generis. Het is geen coherente ideologie, maar eerder een politiek genre dat flexibel plukt uit het conservatieve en extreemrechtse gedachtegoed. Het bouwt verder op de erfenis en de lessen van het vroeg-trumpisme van het Vlaams Blok, het Franse Front National, het Oostenrijkse FPÖ, ...

Om het trumpisme te kaderen gaat Decreus terug in de tijd. Hij start bij de zogenaamde bourgeoisie-democratie uit de 19de eeuw. Enkel een kleine, elitaire groep had in de bourgeoisie-democratie iets in de pap te brokken. De arbeidersbeweging kwam hiertegen in het verweer en voerde een lange strijd om de democratie te verbreden. Uit die strijd kwam in de eerste helft van de 20ste eeuw de massademocratie voort. Deze massademocratie kenmerkte zich door een grote stabiliteit, maar had

nog steeds een groot democratisch deficit. De antidemocratische tendensen uit de bourgeoisie-democratie waren grotendeels overleefd: voor wie niet wit, bemiddeld of mannelijk was, bleef de deur gesloten. Daartegen ontketende zich in de jaren '60 een revolutie, wat resulteerde in situaties van onregeerbaarheid en een dreigende revolutie. Bij de heersende klassen ontstond op dat moment een consensus dat er een exces aan democratie was. Ze zetten een tegenoffensief in onder de vorm van de neoliberale globalisering. 'De dominantie van deze transnationale, economisch-gouvernementele orde zorgde ervoor dat de democratie voortaan een spectaculaire vorm moest aannemen. Democratie werd tot een leeg en geruststellend ritueel dat de indruk van een massa met politieke macht *simuleert*.' (p.25). De massademocratie vervelde tot de spektakeldemocratie.

In de spektakeldemocratie is er sprake van een media-politiek complex. Het politieke conflict wordt een commercieel product dat de politiek permanent in campagne brengt. Informatieverstrekking wordt sensationeel infotainment. Politieke populariteit is enkel mogelijk via de toegang tot commerciële mediaplatformen. De politicus is niet langer een staatsman maar een persona die het publiek behaagt en entertaint. In de spektakeldemocratie draait alles om het innemen van een positie — een podium — om de populariteit in stand te houden. Het publiek is er gedepolitiseerd en passief.

Het trumpisme speelt hier naadloos op in. De instrumentalisering van de provocatie is de werkwijze bij uitstek van de trumpisten. Steeds opnieuw wordt geaasd op een schokeffect, op een golf van verontwaardiging die mediadominantie garandeert. Op die manier beheersen de trumpisten het media-politieke complex.

Volgens Decreus proberen andere partijen weliswaar hun eigen politieke personages te creëren, maar die kunnen enkel het

1 Zie Oikos nr. 68 (2014/1) voor een uitgebreide recensie van Jef Peeters.

gevoel van verandering incarneren. Op het moment dat ze echte verandering tot stand willen brengen, worden ze door de eerder genoemde economisch-gouvernementele orde verpletterd. Hij verwoordt het als volgt: 'De partij die verandering beloofde te brengen treedt af of wordt meegezogen in een bloedig conflict waarvan zij sowieso de historische schuld zal krijgen. Een autoritaire marionettenregering installeert zich, alle hoop vervliegt, angst en cynisme regeren voortaan met ijzeren vuist.' (p.63).

Decreus pleit daarom voor een demos zonder personages. 'Een demos treedt in de plaats van een publiek en manifesteert zich als handelende kracht in plaats van passieve, regeerbare materie.' (p.68). Het voorbije decennium zagen we tal van dergelijke leiderloze protesten en organisatievormen ontstaan op het Tahrirplein (Arabische Lente, 2011), op de Puerta del Sol (Indignados, 2011), bij de opstand van de gele hesjes (2018), het studentenprotest in Hong Kong (2019), ... Daar werden situaties van onregeerbaarheid gecreëerd waardoor men bevrijd werd van de economisch-gouvernementele orde en het media-politieke complex. Decreus noemt deze onregeerbaarheid an-archisch, als zijnde zonder archè, zonder beginsel of fundament. 'Het richt zich niet zozeer tegen "de autoriteit", maar bevraagt en ontmaskert de fundamenten waaraan iedere autoriteit haar autoriteit en legitimiteit ontleent.' (p.74). Met deze voorstellen toont Decreus — zoals hij zelf ook aangeeft — zich een overtuigende opvolger van het gedachtegoed van de Franse filosoof Guy Debord en de Situationisten. Ook zij streefden naar een permanente revolutie.

Hierboven probeerde ik om in enkele alinea's de uitgangspunten van *Spektakeldemocratie* te omschrijven. Ik doe daarmee zonder enige twijfel afbreuk aan de rijkdom van het boek. Ik ben onder de indruk van de diepgang die Decreus in het dunne boekje weet te stoppen. Zijn analyse

van het media-politieke complex en het trumpisme slaat spijkers met koppen. Met hem geloof ik dat politieke partijen minder op het media-politieke complex moeten focussen en opnieuw meer de klemtoon op de demos dienen te leggen. Ik ben het absoluut met hem eens dat de vermarkting in onze samenleving te ver is doorgedrongen en zelfs doorgeslagen.

Grondig oneens ben ik met de stelling van Decreus dat alle macht vandaag bij transnationale economisch-gouvernementele instanties ligt, waardoor de politiek tot een leeg en machteloos ritueel is gereduceerd. Hieruit volgt logischerwijze dat elke pragmatische poging om op het politieke terrein een alternatief in te voeren voor hem noodgedwongen tot een mislukking leidt. 'Ware democratie, en dus ware bevrijding, zal enkel mogelijk zijn buiten het spektakel' (p.67).

De 'verticale en horizontale verhuizing' van Luc Huyse² benadert mijns inziens veel meer de politieke realiteit. Huyse stelt dat de Belgische politieke besluitvorming in de voorbije decennia zowel naar boven (Europese instellingen, IMF, Internationaal Strafhof, ...) als naar beneden (regio's, grote en middelgrote steden, ...) is verhuisd. Vooral het federale politieke niveau boete aan belang in. Maar Luc Huyse ziet ook een horizontale verhuis van de besluitvorming naar het middenveld en allerhande al dan niet verzelfstandigde agentschappen (VDAB, Kind en Gezin, ...). Ik ontken niet dat de internationale instituties een aanzienlijke impact hebben, maar het is niet zo dat ze alle touwtjes in handen hebben. Dat is een essentieel punt, want het bepaalt mee de richting van de oplossingen en dus het toekomstperspectief. Ik geloof dat het wel anders kan (en moet). Het versterken van de participatiedemocratie is een van de belangrijke uitwegen uit de

2 Luc Huyse, *De democratie voorbij*. Leuven: Van Halewyck, 2014, blz. 18.

huidige impasse. Ik sluit me met dit pleidooi graag aan bij auteurs als Manu Claeys, Luc Huyse, Joke Hermsen, Filip De Rynck, Pierre Rosanvallon, George Monbiot en vele anderen.

Onze samenleving snakt naar politieke vernieuwing. Een aantal van de bestaande politieke instellingen zijn aan een grondige update toe. Burgers moeten meer inspraak krijgen en in de besluitvorming betrokken worden. Het moet op veel vlakken anders, democratischer, slimmer en efficiënter. Maar het positieve is dat er al heel wat hoopvolle experimenten bezig zijn. Zo keurde het Brussels Parlement afgelopen december een wereldprimeur voor burgerparticipatie goed. Honderd Brusselaars die samen duizend handtekeningen verzamelen, kunnen een burgerinitiatief nemen. In

een overlegcommissie zetelen vijfenveertig gelote burgers (vanaf 16 jaar!) en vijftien parlementsleden. Voor de uitwerking van hun voorstel is er praktische, methodologische en inhoudelijke ondersteuning van een begeleidingscommissie. Het is dit soort klein verzet (cf. Tine Hens) en kleine revoluties (cf. Rik Pinxten) die elke dag opnieuw het verschil kunnen maken en op grote schaal uitgerold kunnen worden. Ik eindig graag met een citaat van Hannah Arendt uit *Over revolutie*: 'Het was niets anders dan de polis, de ruimte voor vrije daden en de levende woorden van mensen, die het leven glans kon geven'³.

Dany Neudt

3 Hannah Arendt, *Over revolutie*. Antwerpen: Atlas, 2004, blz. 329.

Die bezorgdheid is relevant. Als een bezigheid niets oplevert en niet tegemoetkomt aan een nood van iemand anders of van de samenleving, klopt het niet om die activiteit werk te noemen, terwijl het feit dat wat we doen iets betekent voor anderen ook juist kan zorgen voor trots, voldoening of sociale status. In die zin is het resultaat mee definiërend voor plezierig werk. Maar hoe meet je dat af, dat resultaat? Wat zinvol is volgens de ene, is dat niet per se voor een ander — denk aan kunst of filosofie, of chocoladetaart. Net als ‘aangenaam’ is ‘zinvol’ onmogelijk te vatten in een algemeen geldende positieve definitie. Maar mensen hebben daar wel een mening over, en we kunnen die kenbaar maken aan elkaar. Zinvolheid kan op die manier vertaald worden als de mate waarin we verbonden zijn met anderen, en hun signalen kunnen opvangen over de zin en het belang van wat we doen.

zin \approx verbondenheid

Het DIVA-model

Plezierig werk bestaat dus uit een combinatie van wat iemand zelf fijn, interessant of motiverend vindt enerzijds, en anderzijds hoe zinvol of belangrijk anderen die activiteit vinden. Voor geen van die twee is een algemeen geldende definitie mogelijk, maar we kunnen ze wel vertalen in de meer objectieve factoren 1) autonomie en 2) verbondenheid. Deze twee sluiten elkaar niet uit maar vormen een assenkruis. Daarin staan dwang (D) en isolement (I) tegenover Verbondenheid (V) en Autonomie (A), kortweg DIVA (fig.1). De assen van dit DIVA-model vormen vier kwadranten, waarin iedere denkbare activiteit kan worden geplaatst, met een eigen verhouding op de twee assen.

